

Kriminalističke teme

ČASOPIS ZA KRIMINALISTIČKU TEORIJU I PRAKSU

Godina I

Sarajevo, 1998. godine

1

KRIMINALISTIČKE TEME

-časopis za kriminalističku teoriju i praksu-

KRIMINALISTIČKE TEME
časopis za kriminalističku teoriju i praksu

IZDAVAČ:

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet kriminalističkih nauka
Sarajevo

ZA IZDAVAČA:

Prof.dr. Ibrahim Bakić

UREĐIVAČKI ODBOR:

Hajrija Čolić - Sijerčić, Mujo Hasković, Šemsudin Lejlić,
Sanja Ljubičić, Ramo Masleša, Dušan Modly,
Muslija Muhović, Borislav Petrović, Alija Ramljak

LEKTOR:

Mevlida Duraković - Pekmez

ADRESA ČASOPISA:

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
telefon: + 387 (0)71 445 452, 445 453
fax: + 387 (0)71 665 461
žiro računi: 10100-603-10703 (KM)
10100-603-20703 (DM)
(Rukopise i poštu nasloviti :
za redakciju "Kriminalističkih tema")

Rukopisi se ne vraćaju !

DTP:

Eldin Mulić, Ramiz Huremagić, Muharem Selimović,
Amer Veiz, Elmedin Muratbegović, Muhamed Budimlić
(studenti Fakulteta kriminalističkih nauka)

ŠTAMPA:

Studentska štamparija - Sarajevo

Tiraž: 300

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila FBiH pod rednim brojem 773 od 13.03.98.
godine i na temelju Mišljenja Federalnog ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i
sporta broj: 02-413-1324/98, oslobođen plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga.

SADRŽAJ

ČLANCI

Šemsudin Lejlić - Ustavno-pravni aspekti bosanske deklaracije	3
Omer Ibrahimagić - Državnopravni i politički oblici organiziranja vlasti u BiH	24
Ibrahim Bakić - Izvori nasilja	29
Nedžad Duvnjak - Naredba kao podzakonski akt organa uprave	37
Ismet Dautbašić - Finansijski delikti u finansijskom sistemu BiH	49
Duško Modly - Prigovori žrtava silovanja organima postupka (policiji i istražnim sucima)	57
Alija Ramljak - Psihički stresovi i teško narušavanje zdravlja (predmet forenzičnih razmišljanja)	72
Ramo Masleša - Doktrina i strategija posrednog nastupanja - specijalni rat	83
Hajrija Čolić - Pokušaj tumačenja pravne utemeljenosti saslušanja svjedoka uz pomoć hipnoze	94
Mujo Hasković - Devijantno ponašanje-psihološki pristup	108
Borislav Petrović - Kriminalistički i pravni aspekt provođenja racije	142
Mirsad D. Abazović - Terorizam i BiH	167
Nedžad Vejzagić - EU PHARE Međunarodni program za borbu protiv droga	172
Mehmed Basarić - Kriminalistička tehnika - danas i sutra	176
Amir Ahmić - Terorizam u medijima, mediji u terorizmu	185

IZ STRANIH ČASOPISA

Rick Rosental, IPTF - Policijske snage i mediji mogu raditi zajedno	193
---	-----

PRIKAZI I OSVRTI

Atif Purivatra - Knjige istine i opomene	199
--	-----

POVODI

Uz godišnjicu Fakulteta: Prof.dr. Ibrahim Bakić - Između početka i budućnosti	205
--	-----

343.98/05) 00

RIJEČ IZDAVAČA UZ PRVI BROJ

Protekle su četiri godine od osnivanja Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na isteku tog perioda Fakultet je promovirao prve diplomirane studente kriminaliste, pokreće postdiplomski studij i prezentira prvi broj naučno-stručnog časopisa za kriminalističku teoriju i praksu pod nazivom "Kriminalističke teme".

Dva su osnovna razloga opredjelila Fakultet na ovaj čin, naučni i društveni.

Prvo, stanje kriminalističke nauke u našoj zemlji je takvo da se o ovom pitanju mora svestrano, naučno i stručno promišljati, jer u temelju kriminalističke misli na našim prostorima preovladava apologetika ranijeg sistema, a postojeće naučne institucije su se ovim pitanjima bavile uglavnom sporadično i posljedično. Novo vrijeme i imperativ uključivanja u moderne svjetske tokove kriminalističke nauke, u prvom trenutku, traže ozbiljniji angažman u edukaciji znanstvenih kadrova kriminalističke orijentacije, profilaciju odgovarajućih naučnih institucija i osiguravanje prema koordinacije u djelovanju, radi prihvata i unapređivanja dostignutih iskustava prakse i teorije u svijetu. U tom smislu naučni i stručni rezultati koji će se prezentirati u časopisu omogućit će da se kriminalistička misao učini dostupnom, univerzitetskoj i široj javnosti, a neposredno će utjecati i na buđenje interesa i inicijativa kod brojnih korisnika.

Drugo, kriminal kao društvena pojava i borba protiv njega, kako sadašnje analize pokazuju, trajan je zadatak. Naša država i društvo u tome imaju posebne potrebe i odgovornosti, prvenstveno zbog činjenice da smo društvo u tranziciji i država u integraciji neposredno iza rata. Zbog toga, značajnim naporima, koje danas preduzimaju domaće i međunarodne institucije i službe, da se na praktičnom planu obezbijede uvjeti za zaštitu ljudi; njihove imovine, prava i drugih društvenih vrijednosti na nivou međunarodno priznatih standarda, nužno je pridodati i sve raspoložive naučne i stručne potencijale. Pokretanjem časopisa, Fakultet sa svoje strane stvara uvjete da se na njegovim stranicama, osigura prezentacija naučno-istraživačkih i stručnih rezultata iz oblasti teorijske i primjenjene kriminalistike i drugih srodnih naučnih područja. To je istovremeno i mogućnost

za ostvarivanje šire komunikacije i saradnje u domaćoj i međunarodnoj naučnoj i stručnoj javnosti.

Na kraju, izdavač ulazi u ovaj projekat uvjeren da će vrijeme koje je ispred nas biti najbolji sudac opravdanosti i cjelishodnosti pokretanja časopisa "Kriminalističke teme" i toplo ga preporučuje stručnoj i naučnoj javnosti.

ČLANCI

Prof. dr. Šemsudin Lejlić

USTAVNO-PRAVNI ASPEKTI BONSKE DEKLARACIJE

Rad na ovom prilogu potakla je nedavno održana Bonselka konferencija Vijeća za implementaciju Mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu.

U prilogu se razmatraju dvije dimenzije implementacije Mirovnog sporazuma u BiH, koje su direktno vezane za Bonselku konferenciju. To su:

1. Implementacija Mirovnog sporazuma do Bonselke konferencije,
2. Implementacija Mirovnog sporazuma na bazi Bonselke deklaracije.

Riječ je, jasno, o dvije komplementarne dimenzije, koje se u radu razmatraju posebno.

Cilj rada je analiza i ocjena najvažnijih pitanja u vezi sa dosadašnjom implementacijom, a zatim stavova, zahtjeva i zaključaka u Bonselkoj deklaraciji. Pri tome se ova pitanja analiziraju i ocjenjuju, prvenstveno, sa ustavno-pravnog stanovišta, tj. iz ugla njihovog značenja, odnosno njihovog odraza na ustavno-pravni položaj Bosne i Hercegovine s jedne i njena dva entiteta s druge strane. U ovom je kontekstu državnost Bosne i Hercegovine osnovni aspekt i kriterij valorizacije, kako implementacije Mirovnog sporazuma prije Bona, tako i Bonselke deklaracije.

1. Stanje implementacije Mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu do Bonselke konferencije

Ovu dimenziju implementacije potrebno je razmotriti iz dva razloga. Prvo, ona je predtekst Bonselke konferencije i Bonselke deklaracije. Drugo, samo kroz prethodno stanje implementacije, prije Bona, može se realno valorizirati adekvatnost, a time i vrijednost pojedinih stavova, zahtjeva i zaključaka u Bonselkoj deklaraciji, znači i Deklaracije u cjelini, dakle i same Bonselke konferencije.

Implementaciju Mirovnog sporazuma moguće je, naravno, analizirati u cjelosti ili parcijalno.

Ovdje se analizira stanje implementacije Aneksa 4 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH, tj. Dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine. Smatram da će slika "predbonskog" stanja implementacije biti dovoljno ilustrativna, ubjedljiva i obuhvatna i kroz ovu parcijalnu analizu, uto-

liko prije što se radi, po mom mišljenju, o najkompleksnijem pa i najvažnijem segmentu Mirovnog sporazuma. To je segment na koji se i sama Deklaracija pretežno odnosi.

Dakle, slijedi analiza stanja implementacije Ustava BiH iz Dejtona do Bonske konferencije.

Kakvo je bilo to stanje i koji su ga osnovni problemi i konsekvence karakterizirali?

Da se dode do realnijeg odgovora na ovo pitanje mora se poći od onoga šta podrazumijeva, tj. šta je podrazumijevala jedna adekvatna, autentična implementacija Ustava BiH. Drugim riječima, treba poći od osnovnih pretpostavki takve njegove implementacije. Te pretpostavke bile su:

- Autentično i potpuno oživotvorenje ustavnih rješenja na nivou Bosne i Hercegovine u pogledu organizovanja institucija-organa BiH, te njihovo funkcionisanje po Ustavu BiH;
- Autentično i potpuno oživotvorenje ustavnih rješenja u entitetima, prvenstveno potpunu i adekvatnu usklađenost rješenja u njihovim ustavima, kroz amandmanske izmjene i dopune, sa rješenjima u Dejtonskom Ustavu BiH. To uključuje da se u entitetima ukinu i svi paradržavni organi formirani u ratu;
- Neophodno je utvrđivanje adekvatnih, tj. sa Ustavom usklađenih zakonskih rješenja u pojedinim oblastima i pitanjima, i to i na nivou Bosne i Hercegovine i entiteta.

Stanje implementacije Ustava Bosne i Hercegovine do Bonske konferencije je, uglavnom, bilo nezadovoljavajuće, i to u odnosu na sve naznačene pretpostavke implementacije.

Ovo se može potvrditi sljedećim:

1. U bitnim elementima nisu, u skladu sa Ustavom, organizovane neke ključne institucije-organi BiH. To je slučaj s Vijećem ministara. Ono je konstituisano po kompromisu "tri strane", uz prihvatanje tog kompromisa od međunarodne zajednice. Tako ovo rješenje ne ispunjava sljedeće uslove po Ustavu: Umjesto predsjedavajućeg Vijeća, kompromisom su ustanovljena *dva* kopredsjedavajuća, sa solucijom da sedmično, naizmjenično "predsjedavaju" Vijeću. Uveden je i predstavnik "treće strane" s funkcijom potpredsjednika, odnosno zamjenika predsjedavajućih. Na to se nadovezuje rješenje s *dva* zamjenika uz svakog od ministara-članova Vijeća. Sigurno da nije izvedeno u skladu s ustavnim konceptom ni rješenje o broju ministarstava, odnosno ministara u okviru Vijeća, jer su za brojne važne i složene funkcije BiH po Ustavu nedovoljna samo tri ministarstva na nivou BiH, što je, takode, bio rezultat ovog kompromisa. Pokazalo se, brzo, da je ovaj kompromis bio jedan od uzroka rada Vijeća ministara s vrlo skromnim rezultatima.

2. Sve glavne institucije, tj. organi Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština, Predsjedništvo i Vijeće ministara, nisu funkcionisali zadovoljavajuće.

Izrazito je bilo njihovo kašnjenje u donošenju više prioriternih zakona. To kašnjenje uglavnom je posljedica otežavanja, pa i pokušaja potpunog onemogućavanja njihovog rada od strane predstavnika entiteta u tim organima, naročito predstavnika Republike Srpske.

U vezi sa ovim mora se istaći sljedeće: Rješenja o konstituciji najviših državnih institucija BiH, i o načinu njihovog rada i odlučivanja, u Dejtonskom Ustavu su, stvarno, složena (članovi 4. i 5. Ustava).

Ovakva ustavna rješenja su bila logična i nužna s obzirom na složen nacionalni sastav države.

Iako je ponekad moglo doći do poteškoća u radu državnih organa BiH, tj. do sporijeg donošenja odluka i usljed složene procedure odlučivanja po ovim ustavnim rješenjima – dosadašnji nefikasan rad ovih organa je bio uslovljen mnogo više namjernim opstrukcijama, što je složenošću ovih organa i procedure pri njihovom odlučivanju samo olakšano.

Nedoneseni zakoni bili su važan i neophodan uslov i ključ za funkcionisanje Bosne i Hercegovine s jedne i entiteta BiH s druge strane, po konceptu utvrđenom u Dejtonskom Ustavu BiH.

Ovakvo stanje dovelo je, međutim, sve to u pitanje. Ono je izazvalo suprotne tokove, i posljedice negativne za Bosnu i Hercegovinu, koji umanjuju ili čak ugrožavaju afirmaciju njene državnosti kao jedinstvene i cjelovite države, na načelima Dejtonskog Ustava.

- a) Jedan tok označavaju mjere i rješenja međunarodne zajednice i njenih organa u BiH. Naravno da su ove mjere, odnosno rješenja međunarodne zajednice neophodni, pa i opravdani, pri ovakvom stanju (ne)funkcionisanja organa BiH. Međutim, to bi moglo imati negativne posljedice: Prvo, radi se o ekonomskim sankcijama, u vidu usporavanja kredita i donacija BiH. Drugo, radi se o određenom supstituiranju organa BiH, što nije pozitivno, jer znači potiskivanje demokratskog mehanizma odlučivanja po Dejtonskom Ustavu u Bosni i Hercegovini.
- b) Drugi, negativni tok za državnost BiH izaziva reagovanje i djelovanje entiteta, naročito Republike Srpske. Djelovanje njenih organa ogledalo se u tome da su oni ovakvo stanje pravne neuređenosti više pitanja zakonima i odlukama na nivou BiH, koristili da najvažnija od tih pitanja regulišu sami, na način koji je u skladu s njihovim separatnim ciljevima, bez obzira ili upravo zato što su njihova opredjeljenja i rješenja bila protivna ustavnoj poziciji i pravima BiH po Dejtonskom Ustavu. To se dešavalo u vezi s pitanjem vlasništva i privatizacije najva-

žnijih ekonomskih dobara BiH. Veliki dio tih dobara je u posjedu Republike Srpske, do čega je došlo činom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. godine, dakle na apsolutno neustavan, tj. nezakonit način. Prije toga vlasnik ovih dobara bila je, logično, država, tj. Republika Bosna i Hercegovina. Bosni i Hercegovini kao cjelini, tj. državi BiH pripadaju, prema tome, i sada vlasnička prava nad tim ključnim, najkrupnijim ekonomskim dobrima, čime je jedino moguće poništiti posljedice agresije na BiH u ekonomskoj oblasti. Iz toga izvire ustavno pravo Bosne i Hercegovine da pravno reguliše osnovne principe, kao jedinstvenu i zajedničku osnovu za ovu oblast, na kojoj bi tek tada bile moguće bliže odluke entiteta o ovim pitanjima. Međutim, pred Bonsku konferenciju prijetila je opasnost da se ovakav logičan i na Ustavu zasnovan tok ugrozi, tj. da se ova pitanja u cjelini uredi entitetskim zakonima, jer zakona o jedinstvenim osnovama ekonomskog sistema na nivou BiH nije bilo. Ova situacija, odnosno varijanta upravo je odgovarala entitetima, i u njima je, prvenstveno u Republici Srpskoj, uslijedio proces posebnog regulisanja svih aspekata imovinskih pitanja entitetskim zakonima. Ako bi se ovaj proces definitivno ovako dovršio, to bi sigurno vodilo ekonomskoj podjeli BiH, što i jeste cilj naročito ovog entiteta BiH.

- c) Entiteti do Banske konferencije nisu još uvijek, poslije skoro dvije godine od kada im teče ova obaveza po Dejtonskom Ustavu, bili ustavnim amandmanima uskladili svoje ustave sa Dejtonskim Ustavom Bosne i Hercegovine (član 12. Ustava). To se opet prvenstveno odnosi na Republiku Srpsku, koja je i na ovaj način opstruirala implementaciju Dejtonskog Ustava BiH, odnosno realizaciju pune državnosti Bosne i Hercegovine po ovom njenom Ustavu. Federacija BiH je to, djelomično, uradila sredinom 1996. godine.
- d) U entitetima nisu do Banske konferencije bili ukinuti izvjesni paradržavni organi nastali tokom rata, što je bilo namjerno zadržavanje paralelizma vlasti – suprotno Dejtonskom Ustavu BiH.
- e) Ozbiljan negativan element implementacije Dejtonskog Ustava BiH bilo je pogrešno tumačenje pojedinih ustavnih rješenja, ključnih za državnost BiH. To je najčešće bilo povezano sa određenim interesima, a činilo se od strane pojedinih organa i predstavnika entiteta, a i od organa i predstavnika susjednih zemalja.

Izrazit i ozbiljan primjer ove pojave jeste tendenciozno netačno tumačenje ustavnih obaveza koje entiteti moraju ispuniti pri sklapanju sporazuma o posebnim paralelnim odnosima sa susjednim državama. O tome su se u entitetima, i u susjednim državama, javila tumačenja po kojima predmet tih sporazuma mogu, navodno, biti i pitanja iz isključive nadležnosti Bosne i Hercegovine, tj. njenih institucija-organa, po Dejto-

nskom Ustavu, te da su zakonodavni organi entiteta nadležni za davanje saglasnosti na ove sporazume. Jasna su ustavna rješenja koja isključuju prethodno tumačenje i jednog i drugog pitanja (član 3., tačke 1. i 2. i član 4., tačka 4. Ustava BiH).

Dakle, kao što se vidi, nezadovoljavajuće je stanje u pogledu ispunjenja svih bitnih pretpostavki implementacije Dejtonskog Ustava BiH bilo pred Bonsku konferenciju.

Vidi se da je otežavanje ili onemogućavanje funkcionisanja BiH kao države bilo, uglavnom konstantno, dolazilo je sa više strana, ispoljavalo se u različitim vidovima, imalo je više štetnih posljedica po državno-st BiH, a i njen cjelokupan politički, demokratski i ekonomski razvoj.

Jasni su bili i ciljevi glavnih aktera opstruiranja implementacije Dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine do Bonske konferencije.

Po svemu je moguće zaključiti da problemi u vezi sa dosadašnjim nezadovoljavajućim funkcionisanjem Bosne i Hercegovine u državno-pravnom i ustavnom smislu nisu bili u samim ustavnim rješenjima, tj. u Dejtonskom Ustavu BiH. Ti problemi su primarno u mnogim negativnim aspektima neimplementiranja pojedinih ustavnih rješenja, odnosno Dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine u cjelosti.

Tako se pokazuje i potvrđuje da su Ustav BiH iz Dejtona *osnova*, a njegova autentična implementacija bili, a i da ostaju *uslov* (re)integracije, očuvanja, razvitka i afirmacije Bosne i Hercegovine, kao države. Zato su potpuno razumljivi sve brojniji i glasniji pozivi o potrebi "vraćanja Dejtonu". U ovom smislu je i sljedeća izjava ambasadora SAD-a, koja glasi: "Provedite Dejton. Ako se on ne provede, onda ćete imati podjelu zemlje" (Dnevni avaz, Sarajevo, 22. 11. 1997. godine, intervju).

2. Implementacija Mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu na bazi Bonske deklaracije

Uvod:

Bonska konferencija, odnosno Bonska deklaracija imaju nekoliko obilježja opštijeg karaktera. Ona čine osnov za bolje razumijevanje, kao i za realniju i objektivniju ocjenu, i Konferencije i Deklaracije, u cjelini i u pojedinostima.

- Prvo takvo obilježje je da su Bonskoj konferenciji prethodile dvije sesije organa međunarodne zajednice, koje su bile posvećene istim temama i ciljevima, tj. implementaciji Mirovnog sporazuma za BiH. U pitanju su Londonska konferencija Vijeća za implementaciju, decembra 1996., i sastanak Upravnog odbora Vijeća u Sintri, maja 1997. godine. Dakle, Bon je u kontinuitetu sa Londonom i Sintrom;

- Drugo obilježje odnosi se na polazišta Bonske konferencije, izražena u Deklaraciji. Ta polazišta određuju njihove opšte ciljeve i zadatke.

Kako se uspješnom uglavnom može smatrati dosadašnja implementacija samo vojnih, pa djelimično i ekonomskih aspekata, kao polazišta dominiraju opšte negativne konstatacije o stanju implementacije Mirovnog sporazuma. Iz njih jasno proizlazi i šta je trebalo da budu glavni predmet konferencije, odnosno glavni zaključci Deklaracije.

Među ovako nepovoljno intoniranim konstatacijama su, na primjer: “žaljenje zbog neuspjeha”, izražavanje “nezadovoljstva”, konstatacija o “neprihvatljivosti”, naravno sve u vezi negativnog stanja implementacije Mirovnog sporazuma. Isto značenje imaju i pozivi vlastima u BiH za mjere “bez odlaganja” i sl.

Logično je da su, kao što će se vidjeti, sa ovako iskazanim negativnim opštim polazištima u skladu i stavovi, zahtjevi i zaključci o pojedinim konkretnim pitanjima implementacije;

- Treće obilježje Bonske deklaracije, opštijeg karaktera, je jasan stav u Preambuli da “nema alternative Mirovnom sporazumu, kao osnovi za politički i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine, i trajan mir”;
- Opšte značenje ima i stav o uslovljavanju pomoći međunarodne zajednice BiH, na svim nivoima, poštivanjem i provođenjem Mirovnog sporazuma i preuzetih obaveza;
- Svakako je od izuzetnog principijelnog značaja obilježje Bonske deklaracije izraženo u jasnim naznakama i naglascima u vezi sa državnosti Bosne i Hercegovine. Riječ je o državnim atributima BiH i uslovima za konsolidaciju, što znači reintegraciju, jedne stabilne BH države. Ti atributi, koji su istovremeno i uslovi ovog procesa, su: demokratski karakter države BiH i njena multietničnost, jer se ona u Preambuli Deklaracije određuje kao država “dva multietnička entiteta i tri konstitutivna naroda (zajedno sa ostalim)”. To su, u stvari, njene karakteristike države iz Dejtonskog Ustava;
- Važna integralna karakteristika Bonske deklaracije je i njena cjelovitost, tj. širina obuhvata pitanja;
- U detaljnoj analizi Deklaracije vidjeće se da ona ima još jednu važnu opštu karakteristiku. Ovdje je riječ o tome da se odlikuje kategoričnošću, striktnošću i preciznošću u izražavanju i u vezivanju za termine i subjekte, zahtjeva, zaključaka i mjera za dalju implementaciju Mirovnog sporazuma, odnosno same Deklaracije.

U cilju jasnije i potpunije prezentacije, pitanja iz Deklaracije biće grupisana i razmatrana sljedećim redom – prvo pitanja koja imaju prvenstveno politički, a zatim ekonomski značaj, i to:

- 2.1. Pitanja u vezi sa implementacije Dejtonskog Ustava BiH;
- 2.2. Pitanja u vezi sa zajedničkim institucijama BiH;
- 2.3. Pitanja u vezi sa aktuelnim zakonima;
- 2.4. Pitanja u vezi sa ljudskim pravima;
- 2.5. Pitanja u vezi sa izborima;
- 2.6. Pitanja u vezi Brčkog i
- 2.7. Ekonomska pitanja.

Dijelovi Bonske deklaracije o nekoliko, takode, važnih pitanja se u ovom radu ne analiziraju. To su pitanja: izbjeglica i raseljenih lica, javnog reda i policije i pitanja sigurnosti i kontrole naoružanja.

Ovome je razlog to što za ova pitanja nije tako direktno karakterističan ustavno-pravni karakter.

Analiza svake grupe pitanja i pojedinačnih zaključaka ima za cilj da se dođe do njihove što svestranije, time do što realnije i objektivnije ocjene, a kroz to i do takvih ocjena Bonske konferencije, odnosno Bonske deklaracije u cjelosti.

2.1. Pitanja u vezi sa implementacijom Dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine

Ovaj dio Bonske deklaracije obuhvata više značajnih pitanja. To su pitanja u vezi sa državnošću BiH, i to: u vezi sa njenim državnim kontinuitetom i njenom demokratskom konstitucijom i funkcionisanjem kao države složenog sastava. Ova se pitanja, logično, u Deklaraciji tretiraju povezano sa (re)integracijom BiH na principima Ustava BiH, kao uslovom njene poslijeratne adekvatne državne konsolidacije i stabilnosti.

Polazni stav i opredjeljenje o ovim pitanjima izražen je u Deklaraciji sljedećom konstatacijom: "Vijeće izražava svoju brigu zbog toga što vlasti u BiH nisu napravile značajniji napredak u primjeni ključnih odredbi Ustava BiH" (tačka II). Isto značenje ima i kritika stanja u primjeni Ustava BiH koju izražavaju konstatacije o postojanju paralelnih i paraustavnih struktura; o tome da Ustav nije dosljedno sproveden ni u pogledu predstavljanja svih naroda BiH u međunarodnim tijelima; o neusklađenosti sa Mirovnim sporazumom, dakle i sa Ustavom BiH, prijedloga sporazuma o uspostavi specijalnih paralelnih odnosa između Federacije BiH i Republike Hrvatske, odnosno Republike Srpske i Savezne Republike Jugoslavije.

Na bazi kritike stanja u pogledu primjene Ustava BiH, odnos Vijeća za implementaciju Mirovnog sporazuma, znači međunarodne zajednice, prema ovom fundamentalnom pitanju iskazuju, na jasan način, zahtjevi i zaključci u Bonskoj deklaraciji o tome šta i ko mora učiniti u cilju potpune i dosljedne implementacije Ustava BiH. U tom smislu se ističe: da

ustavi i drugi zakoni entiteta moraju da budu u saglasnosti sa Ustavom BiH; da entitetski zakoni o državljanstvu "moraju" biti usaglašeni sa Zakonom o državljanstvu Bosne i Hercegovine; da vlasti u Republici Srpskoj "odmah" usaglase Zakon o unutrašnjim poslovima sa Ustavom BiH; da se krivično zakonodavstvo i procedure u oba entiteta, takode, usaglase sa BiH Ustavom; da Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH za civilnu implementaciju Mirovnog sporazuma ustanovi proces koji će omogućiti da se brzo dođe do odluke o zastavi i drugim državnim simbolima Bosne i Hercegovine, ako to ne osiguraju same vlasti u BiH; da "odmah moraju" biti raspuštene paralelne i paraustavne strukture. U ovaj kontekst spadaju, svakako, zahtjev i zaključak da sporazumi o specijalnim paralelnim odnosima entiteta sa susjednim državama "moraju" biti u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine, te da se postojeći prijedlozi o tome usklade, u ovom smislu, sa Ustavom BiH.

Zahtjevi koji također naglašavaju važnost Ustava BiH, odnosno ustavnu poziciju Bosne i Hercegovine, tj. njenu državno-pravnu poziciju i subjektivitet su: zahtjev-poziv za безусловnu uspostavu diplomatskih odnosa i otvaranje ambasada, upućen Bosni i Hercegovini i Saveznoj Republici Jugoslaviji, kao i zahtjev u vezi sa specijalnim aranžmanom o Luci Ploče i slobodnom prolasku kroz Neum, za koji se kaže da "mora" biti u skladu sa Ustavom BiH.

Isto značenje ima i zahtjev da sportski timovi iz BiH, za međunarodna natjecanja, nastupaju, tj. predstavljaju BiH pod jednom – BH zastavom.

Stav o poštivanju Ustava BiH nalazimo i u Aneksu Bonske deklaracije o Federaciji BiH, u kome se zahtijeva da se i svi kantonalni-županijski ustavi hitno usaglase sa Ustavom BiH.

Državnost Bosne i Hercegovine dobila je podršku i potvrdu kroz još nekoliko stavova, zahtjeva i zaključaka u Bonskoj deklaraciji. To su: stav o konsolidaciji stabilne i demokratske BiH, stav da Stalni komitet, kao BH zajednička institucija za vojna pitanja, bude "centralna tačka za sve pregovore", stav da BiH "mora" biti predstavljena jednom delegacijom, imenovanom od zajedničkih institucija BiH, na svim pregovorima o regionalnoj i podregionalnoj stabilizaciji. Isti smisao ima i zaključak da BiH i entiteti usvoje propise o stvaranju nezavisne vrhovne inspeksijske institucije za Bosnu i Hercegovinu.

U funkciji ustavno-pravne (re)integracije su i zahtjevi i zaključci koji se odnose na saradnju BH entiteta u oblasti zakonodavstva i njegove reforme. Tako se u Deklaraciji utvrđuje da će uslovi i procedura za promjenu entitetskog državljanstva – po izboru – biti regulisani međuentite-

tskim sporazumom, a zatim je utvrđena potreba formiranja organa za međuentitetsku pravnu saradnju.

Uzevši u obzir sve navedene stavove, zahtjeve i zaključke, smatram da se Bonska deklaracija može ocijeniti kao dokument koji, insistirajući na implementaciji Ustava BiH, (re)afirmiše ustavno-pravnu, tj. državno-pravnu poziciju, status, karakter i subjektivitet Bosne i Hercegovine, naravno na principima i rješenjima iz Ustava BiH.

2.2. Pitanja u vezi sa zajedničkim institucijama Bosne i Hercegovine

Više stavova, zahtjeva i zaključaka u Deklaraciji odnosi se na ova pitanja. To je uslovljeno nezadovoljavajućim aktuelnim stanjem u ovom pitanju, odnosno njegovom važnošću za dalji tok implementacije Mirovnog sporazuma.

Najvažnije obaveze u vezi sa zajedničkim BH institucijama su: obaveza hitnog usvajanja Zakona o Vijeću ministara BiH; obaveza Vijeća da odmah nastavi sa potpunom uspostavom ministarstava, ali i da do izvršenja prethodne obaveze obezbijedi svoj adekvatan rad; obaveza Predsjedništva BiH i Vijeća ministara o održavanju sjednica najmanje jednom nedjeljno; obaveza stvaranja uslova za efikasan rad institucija Bosne i Hercegovine, uspostavljanjem adekvatne organizacije njihovih tijela i obezbjeđenjem potrebnog osoblja u njihovim službama, te materijalno-finansijske podloge za njihov rad.

Pozitivno je ocijenjen rad Ustavnog suda BiH, uz kritiku i zahtjeve upućene BH vlastima, u pogledu osiguranja adekvatnih uslova za rad ove važne zajedničke institucije.

Pozdravljeno je skoro formiranje još jedne važne integralne institucije BiH, koja je izraz i potvrda državne cjelovitosti BiH. Radi se o Upravi za zračni promet.

Afirmisana je ideja nekih međunarodnih organizacija da se u BiH pruži pomoć razvoju civilnih službi.

2.3. Pitanja vezana za aktuelne, prioritetne zakone

Zaključci u vezi sa aktuelnim zakonima, tj. zahtjevi za njihovo hitno donošenje imaju višedimenzionalan značaj. Prvo, ovo je područje na kome se jasno pokazuje neuspješnost toka implementacije Mirovnog sporazuma do Bonske konferencije. Drugo, na ovom području se ispoljila izrazita neefikasnost zajedničkih institucija BiH. Treće, ovdje se jasno očitovao destruktivan odnos pojedinih zvaničnika ili grupa predstavnika,

kao i organa pojedinih entiteta, u cilju i u vidu otežavanja ili onemogućavanja funkcionisanja BiH u svojstvu cjelovite države.

Jasno i snažno izražena je važnost ovih zakona u stavu iz Deklaracije da su ovo vitalni zakoni, značajni za prosperitet naroda i države BiH.

Poenta u ovim zaključcima je na obavezama institucija vlasti u BiH da ove zakone donesu brzo.

Radi se o zakonima o Vijeću ministara, državljanstvu BiH, o punnim ispravama BiH, BH izbornom zakonu, o zakonima ili izmjenama zakona o stambenim i vlasničkim odnosima, zakonima BiH o stranim ulaganjima i o carinskoj politici.

Svi ovi zakoni su, manje ili više, u funkciji političke i ekonomske integracije Bosne i Hercegovine. Zato im i pripada atribut prioriternih zakona.

2.4. Pitanja u vezi sa ljudskim pravima

Na početku ovog dijela Deklaracije izražava se kritika stanja, tj. nepovoljna ocjena, po kojoj je zaštita ljudskih prava u BiH “i dalje neodgovarajuća”. Uz ovu ocjenu stoji i konstatacija o postupnom poboljšanju situacije na ovom području.

U skladu sa ovako oštrom negativnom ocjenom stanja, postavljaju se u Deklaraciji i precizni zahtjevi: da se “moraju” ispoštovati proširena lista obaveza koje se tiču ljudskih prava, a koje su dijelom sadržane u Ustavu BiH i Mirovnom sporazumu, i preispitati važeći zakoni, sa stanovišta njihove usklađenosti sa međunarodnim standardima na području ljudskih prava, posebno sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Kategorično se insistira na hitnoj izmjeni zakona o vlasništvu i stambenim odnosima u oba entiteta, uz stav da dalja kašnjenja “neće biti tolerisana”. Ovakav značaj daje se ovim zakonima jer se smatra da su dosadašnja rješenja u ovim zakonima blokirala brojniji povratak izbjeglica i raseljenih lica.

Stavljen je naglasak i na punu saradnju vlasti u BiH sa Komisijom za ljudska prava i sa nacionalnim i internacionalnim organizacijama koje prate stanje ljudskih prava u BiH. Za vlasti entiteta se kaže da “moraju” osigurati poštivanje odluka Doma za ljudska prava i adekvatno reagovati na izvještaje ombudsmena.

Interesantni su i važni za BiH i njene građane i sljedeći zaključci:

- Podrška jačanju *građanskog društva* u BiH i zahtjev, s tim u vezi, za uspostavljanje “zakonskog okruženja” za organizaciju građanskog društva;
- Zahtjevi u pravcu reforme krivičnog zakonodavstva i sudstva, razvijanja neutralnog i nezavisnog sudstva, vladavine prava, te “pomirenja” u BiH.

Zaključak koji po svojoj važnosti svakako ima jedno od centralnih mjesta u Bonseljoj deklaraciji, odnosi se na optužene za ratne zločine. O tome su posebno važna dva stava. Prvo, da je Vijeće za implementaciju uvjerenja da u BiH neće biti, u potpunosti, normalizacije stanja, pomirenja i vladavine zakona do dovođenja optuženih lica pred Međunarodni sud za ratne zločine. Drugi je stav da optuženi za ratne zločine "moraju" biti izručeni.

U ovaj zaključak i navedene stavove u Deklaraciji se posebno ističu obaveze Republike Srpske i Savezne Republike Jugoslavije.

2.5. Pitanja u vezi sa izborima

Zbog djelimičnih blokada u implementaciji rezultata nedavnih lokalnih izbora u nekim opštinama, u prvom planu je u ovom dijelu Deklaracije konstituisanje novoizabranih organa vlasti u tim opštinama, a i demokratsko funkcionisanje opštinskih organa uopšte.

Sljedeći zahtjev prema vlastima u BiH je da što prije usvoje izborni zakon.

Zahtijeva se obavezno formiranje Stalne izborne komisije BiH, koja bi imala odgovornost za sprovođenje budućih izbora u BiH, uz saradnju sa Privremenom izbornom komisijom, do kraja njenog mandata. Do formiranja i uspostave Stalne izborne komisije, supervizor u pitanjima izbora ostaje Privremena izborna komisija.

U vezi sa izborima u BiH 1998. godine u Deklaraciji se izražava uvjerenje da će vlasti BiH pozvati OSCE da nadgleda ove izbore i da stoga produži mandat svoje misije u BiH.

Slijedeći logiku stava o multietničnosti BiH, u Deklaraciji se ukazuje na potrebu da se u BiH podrži osnivanje novih višenacionalnih stranaka, kao i jačanje postojećih.

2.6. Najvažnija pitanja u vezi Brčkog

Dominantan politički, odnosno ustavno-pravni aspekt pitanja u vezi Brčkog je trenutno organizacija vlasti u Brčkom: administracije, sudstva i policije. Za nekoliko mjeseci biće to konačno i cjelovito rješenje njegovog statusa, odlukom iz Mirovnog sporazuma po klauzuli o tzv. "obavezujućoj arbitraži", uz učešće Federacije BiH, Republike Srpske i međunarodne zajednice.

U vezi sa sadašnjim konstituisanjem opštinskih vlasti, nakon nedavnih izbora, u Deklaraciji se daje vrlo pozitivna ocjena uspostave multi-etničke administracije, sudstva i policije u Brčkom. Kod toga se ističe po-

zitivna uloga supervizora za Brčko i konstruktivan doprinos političkih stranaka u formiranju multietničkih tijela opštinske vlasti.

Za dalji razvoj situacije i konačna rješenja u vezi Brčkog putem međunarodne arbitraže, poseban značaj ima zaključak u Deklaraciji o obavezama Federacije BiH i Republike Srpske da ispoštuju svoje zadatke iz naredaba supervizora za Brčko, čija pojedinačna rješenja će za bazu trebati da imaju rezultate opštinskih izbora.

Važan stav u Deklaraciji je i poziv političkim strankama za nastavak saradnje u svim bitnim pitanjima u vezi Brčkog.

2.7. Ekonomska pitanja

Ovaj dio Bonske deklaracije zahtijeva širi osvrt.

Stavovi i zaključci o ekonomskim pitanjima imaju veliki i višestran značaj. Prvo, to proizilazi iz teških materijalnih i socijalnih posljedica velikih razaranja ekonomskih dobara i ekonomskih gubitaka usljed agresije na BiH i skoro četverogodišnjeg rata. Drugo, proizilazi iz sadašnjeg ekonomskog stanja u zemlji. Ono je karakteristično po izvjesnim impulsima i procesima ekonomske obnove i rekonstrukcije, zahvaljujući međunarodnoj pomoći. Ali, karakteristično je, istovremeno, po velikim ekonomskim i socijalnim problemima, naročito izraženim u skromnim privrednim aktivnostima, maloj zaposlenosti, velikoj nezaposlenosti, malim prihodima većine stanovništva itd. Upravo ovako nepovoljno ekonomsko stanje potencira značaj stavova i zaključaka Bonske deklaracije o ekonomskim pitanjima, sa stanovišta šta oni mogu i treba da znače kao novi impulsi ekonomskoj pomoći, odnosno ekonomskom i socijalnom razvoju BiH. Treće, bitan je i ustavno-pravni aspekt ovih stavova i zaključaka, tj. pristup izražen u njima u pogledu pozicije BiH kao cjeline, i pozicije entiteta, u ekonomskoj oblasti.

Dakle, kakve stavove, zahtjeve i zaključke nalazimo u Bonskoj deklaraciji o ovom segmentu implementacije Mirovnog sporazuma za BiH?

U prvi plan svakako dolaze stavovi u kojima se izražava opredijeljenost i spremnost međunarodne zajednice da se nastavi sa pružanjem finansijske i drugih oblika materijalne pomoći i podrške, u cilju ekonomskog oporavka i razvitka BiH. Ti stavovi su, naprimjer: stav da ekonomska pomoć ostaje; zatim stav o zabrinutosti Vijeća za implementaciju zbog nižeg nivoa pomoći i donacija od onog na koji se obavezala međunarodna zajednica; poziv zajednici donatora da aktivno podrže rekonstrukciju željezničkog sistema u BiH, putem Transportne korporacije; poziv da se od zajednice donatora otvore neophodni izvori za revitalizaciju eko-

nomije u Brčkom; stav o stimulativnim ekonomskim mjerama prema određenim opštinama, itd.

Druga strana ovih stavova su kategorični i striktni uslovi za pružanje dalje ekonomske pomoći BiH.

Na prvom mjestu je njeno vezivanje, tj. uslovaljavanje odnosom prema Mirovnom sporazumu i preuzetim obavezama. O tome se, na primjer, doslovno kaže: "Vijeće podsjeća vlasti u BiH da ekonomska pomoć međunarodne zajednice ostaje striktno uvjetovana poštivanjem Mirovnog sporazuma i preuzetih obaveza" (tačka VII, 1., a.). Drugi važan element u sklopu uslova i obaveza je naglašavanje potrebe da se u BiH ubrza proces prelaska na tržišnu ekonomiju, što se u Deklaraciji utvrđuje kao temeljni uslov za trajni privredni rast. Pri tome se ukazuje da su osnovne pretpostavke trajnog privrednog rasta, znači ekonomskog razvoja BiH, na osnovama tržišne ekonomije, privatizacija ekonomskih dobara, privatna ulaganja i izvoz.

Treći dio stavova, zahtjeva i zaključaka odnosi se na kritiku vlasti na nivou BiH i entiteta. Oštrinu ove kritike ilustruje sljedeće:

- Zabrinutost Vijeća što vlasti u BiH, kako se kaže, dovode u pitanje rekonstrukciju i kočje ekonomski razvoj, time što nema dovoljno zajedničkih institucija koje bi bile nadležne za ekonomsku upravu;
- Zabrinutost što političke razlike usporavaju pozitivne ekonomske procese;
- Zabrinutost zbog nedostatka "okvirne politike" što bi moglo, kaže se, zalediti program ekonomske rekonstrukcije;
- Kritika što nisu usvojeni ili primijenjeni važni ekonomski zakoni "na nivou države", kojima bi se uspostavile zajedničke institucije za ekonomske poslove. Ovo se ocjenjuje "neprihvatljivim";
- Kritika već dugotrajne nesaglasnosti u vlastima BiH o zajedničkom pristupu u vezi aranžmana sa Svjetskom bankom i Međunarodnim monetarnim fondom, što čini da je zemlja podložna finansijskim krizama;
- Konstatovanje da postoji opstrukcija od zvaničnika u oba entiteta uspostavi novih javnih korporacija, kao i implementaciji Transportne korporacije, čime se onemogućava uspostavljanje željezničkog saobraćaja između entiteta;
- Kritika nedostatka saradnje između entiteta, pa i unutar njih, u drugim ekonomskim pitanjima;
- Kritika upućena vlastima u BiH zbog nedovoljno efikasnih mjera protiv prevara i korupcije, kao i dosljednosti u upotrebi javnih fondova.

Jasni su zahtjevi Vijeća za implementaciju, odnosno međunarodne zajednice, koji proizilaze iz prethodnih kritičkih stavova. Uz to, ima još nekoliko preciznih zahtjeva. Jedan je izražen u pozivu vlastima BiH da

“bez odgadanja” postignu dogovor u zajedničkom pristupu u vezi sa aranžmanom sa Svjetskom bankom i Međunarodnim monetarnim fondom. Zatim su to zahtjevi vlastima BiH i entitetima da u kratkim rokovima riješe još nekoliko važnih ekonomskih pitanja, i to: da usvoje Zakon o stranim ulaganjima; da riješe pitanje dizajna zajedničke valute i objave raspored njenog uvođenja; da riješe pitanja u vezi sa carinskom tarifom i da donesu Zakon o carinskoj politici; da riješe pitanja u vezi zajedničkog “državnog” budžeta i entitetskih budžeta, kao i automatskog mjesečnog transferiranja sredstava iz entitetskih budžeta u Budžet BiH, za troškove “državne” administracije i servisiranje dugova BiH prema inostranstvu.

Kategorični su i vremenski precizno determinirani zahtjevi vlastima BiH i entiteta da u potpunosti ispune preporuke o javnim korporacijama i željeznici, odnosno da uspostave druge zajedničke javne korporacije: za industriju, energiju, poštu i komunikacijske objekte.

Izvršni zahtjevi upućeni su Republici Srpskoj i Federaciji BiH, pojedinačno, te prema oba entiteta zajedno. Tako se od Republike Srpske traži da “odmah” zaustavi prodaju dionica u državnim preduzećima, od Federacije da u kratkom roku usvoji Zakon o reformi penzijskog sistema, a od oba entiteta da donesu osnovne trgovačke zakone, i to u skladu sa principima koji su usaglašeni sa Svjetskom bankom, odnosno sa Evropskom komisijom i USAID-om.

Neosporan je veliki čisto ekonomski značaj ekonomskih stavova, zahtjeva i zaključaka Bonske konferencije, odnosno Deklaracije. Međutim, ovdje se neće ulaziti u tu njihovu stranu, nego će se oni analizirati sa stanovišta njihovog značaja za državnost Bosne i Hercegovine.

Jasno se vidi da međunarodna zajednica, tj. Vijeće za implementaciju i kroz ekonomske stavove, zahtjeve i zaključke u Bonskoj deklaraciji (re)afirmiše *državnost* BiH, u skladu sa konceptom iz Ustava BiH. To se prvenstveno izražava kroz stavove koji reafirmišu Mirovni sporazum za BiH, kao osnovu za njen ekonomski razvoj, i koji čvrsto vezuju ekonomsku pomoć BiH za implementaciju Mirovnog sporazuma, a to znači i Ustava BiH, dakle ustavnog koncepta o njenoj državnosti.

Sa istim značenjem su i konkretniji stavovi, zahtjevi i zaključci, kao naprimjer o:

- Zajedničkim institucijama BiH za ekonomsku upravu;
- “Okvirnoj politici”, što bi trebalo da označava zajedničku ekonomsku politiku u BiH, tj. zajedničke osnove ekonomske politike;
- Zajedničkoj BH valuti;
- Zajedničkim BH aranžmanima sa Svjetskom bankom i Međunarodnim monetarnim fondom;

- Budžetu BiH, koji se definiše kao državni budžet, a i služi za potrebe države BiH, tj. za troškove, kako se kaže, “državne” administracije i podmirivanje dugovanja BiH prema inostranstvu.

Integrirajuću notu za BiH kao cjelinu, u ekonomskoj oblasti, imaju i stavovi, zahtjevi i zaključci u pogledu zakonskog regulisanja pojedinih pitanja, na nivou BiH, odnosno za BiH kao cjelinu. To su, na primjer, strana ulaganja, carine, javne korporacije itd.

Simbolično djeluje u ovom smislu i zahtjev za ukidanje pojedinačnih mjera koje je u ekonomskoj oblasti poduzela Republika Srpska (prodaja dionica).

Na liniji (re)integracije i funkcionisanja BiH kao cjeline, u određenim ekonomskim pitanjima, djeluje i pomenuto jasno opredjeljenje u Deklaraciji za koncept *tržišne ekonomije*. To sigurno ima značenje *jedinstvene zajedničke osnove* ekonomskog sistema u BiH, i to u ovom fundamentalnom pitanju.

Sigurno je da je Vijeće za implementaciju imalo u vidu, a i moralo je imati, ustavno određenje BiH kao jedinstvenog privrednog područja za slobodan promet ekonomskih resursa: ljudi, roba, usluga, kapitala, pri koncipiranju ekonomskog dijela Bonske deklaracije na izloženi način, tj. uz izložene stavove, zahtjeve i zaključke.

Ovaj dio Bonske deklaracije ima, međutim, i izvjesne nedostatke. Pri tome se ovdje misli na nedostatke principijelnog karaktera.

šta se u ovom smislu može prigovoriti Bonskoj deklaraciji?

Po mom mišljenju njoj nedostaje jedan *jasan, nedvosmislen i cjelovit* koncept ekonomskog sistema BiH. To su, ustvari, trebale biti u Deklaraciji koncipirane jedinstvene, zajedničke *osnove* ekonomskog sistema. One bi, s jedne strane, bile principi koji bi označavali i određivali stepen integralnosti ekonomskog sistema države, a s druge strane bile bi polazište za pravno regulisanje, tj. zakonsko uređivanje prava i funkcija entiteta, u ekonomskoj oblasti.

Pri tome se, naravno, podrazumijeva da bi ovako koncipiran ekonomski sistem morao biti u skladu sa Ustavom BiH, tj. sa ustavnom, odnosno državnom pozicijom, ulogom i karakterom Bosne i Hercegovine, te sa ustavnom pozicijom entiteta.

Važnost jednog ovakvog koncepta ekonomskog sistema, tj. ekonomskog uređenja BiH – u Bonskoj deklaraciji – ili u nekom posebnom dokumentu međunarodne zajednice – utoliko je potrebniji što u Dejtonskom Ustavu BiH nedostaju osnovni principi o tome. To se prvenstveno odnosi na ustavne odredbe i rješenja o svojinskim-vlasničkim aspektima ekonomskog sistema BiH, što je inače jedna od centralnih dimenzija svakog ustava, za koju se u ustavnoj teoriji kaže da je “srž svakog ustava”.

Ali, ovo se odnosi i na još neka ekonomska pitanja sistemskog značenja, kao što je pitanje organizovanja i funkcionisanja bitnih ekonomskih i tehnoloških kompleksa.

Dobrim dijelom upravo zbog ove manjkavosti u Ustavu, stanje u BiH, u ekonomskoj oblasti, je konfuzno. S jedne strane se to ogleda u nedostatku zakonskog regulisanja najvažnijih pitanja sistemskog karaktera na državnom nivou, tj. na nivou BiH. S druge pak strane entiteti su u pogledu regulisanja ovih krupnih ekonomskih pitanja djelovali, odnosno nastojali da djeluju autonomno, svaki za sebe. To je došlo do izražaja u pitanjima vlasništva nad najvažnijim ekonomskim dobrima BiH, privatizacije, funkcionisanja krupnih ekonomsko-tehnoloških sistema itd. Ovakvo djelovanje naročito je karakteristično za Republiku Srpsku.

Može se zaključiti da je ovakvo djelovanje entiteta u ekonomskoj oblasti i tako važnim pitanjima, kako po namjerama tako i po posljedicama, bilo dezintegrirajuće sa stanovišta BiH kao cjeline i njene državnosti. Posljedice toga negativne su kako na ekonomskom tako i na političkom planu. Sigurno je da je ovo imalo negativnog odraza i na dosadašnje čisto ekonomske rezultate u obnovi i rekonstrukciji BiH.

Dakle, i sa načelnog i sa praktičnog stanovišta bio je, a i još uvijek je, potreban integralan koncept ekonomskog sistema BiH, odnosno može se žaliti što ga međunarodna zajednica nije jasno i cjelovito definisala bar sada, u svojoj Bonskoj deklaraciji. Značaj ovoga pitanja mogao bi se još jače potvrditi ako bi se dezintegrirajuće ekonomske tendencije nastavile i poslije Banske konferencije.

Svakako da se ovim prigovorima ne dezavuiraju vrijednost pojedinačnih stavova i zaključaka o ekonomskim pitanjima u Bonskoj deklaraciji. Njihova pozitivna opredijeljenost, pa i uloga u reafirmiranju ustavnog koncepta državnosti BiH, odnosno sa stanovišta njene ekonomske, a time i ukupne reintegracije – je neosporna. Radi se samo o tome da bi ekonomski dio Banske deklaracije, po mom mišljenju, imao još jače pozitivno dejstvo da su ovakvi parcijalno uzeti pojedinačni stavovi i zaključci bili bazirani na prethodno definisanom načelnom konceptu ekonomskog sistema BiH u samoj Deklaraciji, kada već on nije sadržan u Ustavu BiH.

U završnom dijelu analize Banske deklaracije preostalo je da se razmotre mjere međunarodne zajednice predviđene za osiguranje poštivanja i sprovođenja stavova, zahtjeva i zaključaka iz Deklaracije.

Osnovu mjera čine one koje će poduzimati Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH za civilnu implementaciju Mirovnog sporazuma. Ove mjere su njegova prava ali i obaveze.

Ono što je novost u Bonskoj deklaraciji, u vezi prava i obaveza Visokog predstavnika za preduzimanje mjera, jeste njihovo značajno proširenje, odnosno tzv. proširenje njegovog mandata.

U Deklaraciji je precizirano da se njegov prošireni mandat izražava u vidu tri vrste mjera: krajnjih odluka, privremenih mjera i ostalih mjera.

Privremenim mjerama Visokog predstavnika smatraju se one njegove odluke koje on donosi i koje stupaju na snagu kada domaći organi u BiH ne budu u mogućnosti da postignu saglasnost o pojedinim zakonima ili odlukama. Ove mjere, odnosno odluke ostaju na snazi dok domaći organi u BiH ne usvoje odgovarajući zakon ili odluku, s tim da su u skladu sa Mirovnim sporazumom.

Ostale mjere su one koje treba da osiguraju implementaciju odredaba Mirovnog sporazuma u BiH i entitetima, kao i unutar zajedničkih institucija. Posebne mjere iz ove grupe bile bi akcije Visokog predstavnika protiv lica koja su zastupnici javnih ureda na nivou BiH ili pojedinog entiteta, a zatim protiv dužnosnika u najvišim zajedničkim institucijama BiH, koji budu opstruirali njihov rad, na primjer neprisustvovanjem sjednicama, ako nemaju prihvatljivo opravdanje za odsustvovanje. Ove će se mjere primjenjivati i protiv onih funkcionera za koje Visoki predstavnik utvrdi da su prekršili obaveze iz Mirovnog sporazuma, ili rokove za njihovu implementaciju, tj. primjenu, odnosno sprovedbu.

Interesantno je i važno da je Visoki predstavnik već, tj. ubrzo poslije Bonske konferencije koristio i koristi ova svoja ovlaštenja. Tako je proglasio stupanje na snagu Zakona o državljanstvu BiH od 1. 1. 1998. godine, nakon što poslanici Parlamentarne skupštine BiH nisu, ni poslije Bonske konferencije, postigli saglasnost o ovom Zakonu, te ga nisu mogli donijeti u roku utvrđenom u Deklaraciji. Isto je postupio, iz istog razloga, i u pogledu carinskih propisa, tj. Zakona o carinskoj politici. Dalje, najavio je da će ovako postupiti, tj. sam će objaviti važnost rješenja u vezi sa dizajnom i drugim pitanjima zajedničke BH valute, ako domaći organi ne donesu ta rješenja u roku koji je kratko produžen odlukom Visokog predstavnika, u odnosu na termin iz Deklaracije. Logično je, prema tome, da će on ovako postupiti i u slučaju Zakona o stranim ulaganjima i drugih zakona i odluka, ako domaći organi ne ispune svoje obaveze iz Deklaracije.

Iz ovih razloga najavio je formiranje komisije za davanje rješenja o BH zastavi.

Dok se ovaj prilog završavao Visoki je predstavnik efektno djelovao u dva pitanja u odnosu na entitete. Tako je Republici Srpskoj zaprijetio da će sam sazvati prvu sjednicu novoizabranog parlamenta, ako njeni organi ne ispoštuju ovu obavezu u roku. A u Federaciji BiH arbitrirao je odlukom u vezi opštine Usora.

Ove interventne aktivnosti Visokog predstavnika upotpunjava još jedan potez sada učinjen prema Republici Srpskoj, u vidu uručenja, njenim predstavnicima, precizne specifikacije najvažnijih obaveza koje ona

ima po Bonskoj deklaraciji. To je simbolično označeno kao "Deset zadataka za Republiku Srpsku" koji se odnose na hapšenje i izručenje svih osoba osumnjičenih za ratne zločine, stvaranje uslova za povratak svih izbjeglica u predratne domove, otvaranje željezničkih, telekomunikacionih i autobuskih linija između Republike Srpske i Federacije BiH, usvajanje okvirnih zakona iz oblasti privrede, potpuno poštivanje naloga supervizora za Brčko, te usklađivanje njenog Ustava i zakona sa Ustavom BiH ("Oslobodenje", Sarajevo, naslovna strana, 29. 12. 1997. godine).

Jasno je da se ovim potezom želio izvršiti pritisak na ovaj BH entitet u cilju ubrzanja sprovedbe Dejtonskog sporazuma, odnosno Banske deklaracije.

Već je najava proširenja mandata Visokog predstavnika pred Bonsku konferenciju izazvala različite reakcije u BiH. Stavovi o tome iskazuju se, i različiti su, i poslije Konferencije.

Reagovanja se ispoljavaju u vidu manje ili veće podrške, kao i blaže ili oštrije kritike ovog rješenja.

Po nekim gledištima proširenje mandata Visokom predstavniku interpretira se čak kao indirektno uvođenje protektorata ili poluprotektorata nad Bosnom i Hercegovinom. Ovo se, međutim, odbija od strane Visokog predstavnika i njegovih saradnika, a i od drugih predstavnika međunarodne zajednice, uz obrazloženje da bi se protektoratom, u bilo kom stepenu, onemogućilo funkcionisanje i uloga uopšte demokratski izabranih organa na svim nivoima u Bosni i Hercegovini.

Po mom mišljenju ocjena ovog rješenja ima dvije strane. Principijelno uzevši, proširena ovlaštenja, tj. proširen mandat Visokog predstavnika za BiH je nepovoljno rješenje jer ono u svakom slučaju, i ako nije protektorat, stvarno dovodi do manje ili veće supstitucije normalne demokratske procedure i demokratski izabrane strukture vlasti. što je bitno, to se dešava u donošenju odluka od izuzetne važnosti.

Naravno da su kod toga nepovoljne političke posljedice, prvenstveno sa stanovišta državnosti BiH.

Međutim, kada se uzme u obzir da je ovo rješenje izazvano unutrašnjim blokadama demokratske procedure i rada demokratski izabranih organa, onda je ono bilo upravo neophodno. Praktično uzevši ono je iznuđeno. U datim realnim uvjetima to rješenje zaslužuje pozitivnu ocjenu, a time i međunarodna zajednica zbog svog aktivnog odnosa i stava prema situaciji u BiH, što svakako ilustruje i rješenje o proširenju mandata Visokog predstavnika. Ovo rješenje ipak omogućuje funkcionisanje, dakle državni život i ispoljavanje BiH, kako unutar, tako i prema vani.

Identična ocjena o ovom rješenju data je i od drugih koji su se bavili ovim pitanjem. Tako se u jednom komentaru sarajevskog dnevnog lista "Oslobodenje" od 19. 12. 1997. godine, čiji je autor gosp. I. Prohić, na

str. 2., kaže: “Bosanski čvor je teško razmrsiti demokratskom procedurom, jer su na političkoj sceni nedemokratske snage”.

U vezi proširenog mandata Visokog predstavnika, smatram da je važno naglasiti još i sljedeće:

- Ovo rješenje logično je da važi dok to dato unutrašnje stanje u BiH bude diktiralo;
- U izvršavanju novih prava i obaveza Visoki predstavnik, njegovi zamjenici i Ured morali bi pojedinačna rješenja u zakonima i odlukama dosljedno da usklađuju sa Mirovnim sporazumom, odnosno sa Ustavom BiH, a to znači i sa konceptom državnosti BiH po ovim temeljnim dokumentima;
- što se tiče ekonomskih sankcija u vidu obustave ili odlaganja ekonomske pomoći, bitno je da se primjenjuje princip selektivnosti, tj. da se sankcije odnose samo na dijelove BiH – entitete i opštine – koji, na bilo koji način, onemogućavaju ili otežavaju primjenu Mirovnog sporazuma, odnosno Bonske deklaracije. Obratan, selektivan kriterij trebalo bi da bude osnov za razne vidove ekonomskih i drugih stimulacija, odnosno pomoći uopšte, od strane pojedinih zemalja, grupa zemalja ili ekonomske pomoći BiH od strane međunarodne zajednice u cjelini.

S obzirom na veliku štetnost opstrukcija implementacije svih komponentata Mirovnog sporazuma i već ozbiljno kašnjenje implementacije, smatram da bi u slučaju svake nove ozbiljnije opstrukcije obavezno trebalo da Visoki predstavnik primjenjuje, ili sugerira drugim tijelima i institucijama međunarodne zajednice primjenu, više mjera istovremeno. Ova kombinacija mjera i sankcija podrazumijevala bi:

- Trenutno proglašavanje važećim prioriternih zakona i odluka čije se donošenje opstruira, naravno u skladu sa terminom iz Bonske deklaracije;
- Odluku da se odmah stave van snage one odredbe entitetskog ustava ili zakona, koje se odnose na pitanja u kojima se ispoljava opstrukcija;
- Paralelna primjena oštrih ekonomskih sankcija prema entitetu ili opštinama iz kojih dolazi opstrukcija.

Na kraju ovog osvrtu na stanje implementacije Mirovnog sporazuma za BiH i Bonsku deklaraciju, čini mi se da se mogu utvrditi sljedeći najvažniji zaključci:

1. Bonska konferencija Vijeća za implementaciju i Bonska deklaracija bili su neophodni, a i logični koraci i potezi međunarodne zajednice, jer je već neko vrijeme kulminiralo zabrinjavajuće stanje u pogledu implementacije Mirovnog sporazuma u cjelosti, a naročito Ustava BiH, u

vezi sa funkcionisanjem njenih ustavnih institucija, tj. obavljanjem nekih njihovih važnih zakonodavnih, a i drugih funkcija. A time je bio ugrožen cjelokupan ustavni koncept državnosti BiH;

2. Bonska konferencija i Bonska deklaracija imaju, cjelinom svojih zaključaka, prvenstvenu vrijednost i važnost upravo u tome što su jasno, nedvosmisleno i višestruko, potvrdile, odnosno reafirmisale pozitivne stavove međunarodne zajednice u odnosu na sve glavne aspekte Mirovnog sporazuma i Ustava Bosne i Hercegovine. To je ponovna potvrda njenih opredjeljenja za ustavni koncept BiH i za njenu državnost.

O Deklaraciji vrlo afirmativan stav izražen je u pomenutom komentaru "Oslobodenja", gdje se u tom smislu kaže: "Rezolucije i deklaracije ne mogu ponuditi više od onoga što daje ... Bon";

3. što se tiče pojedinačnih stavova, zahtjeva i zaključaka iz Banske deklaracije, za njih je već data pozitivna ocjena u pogledu obuhvatnosti, jasnoće, izričitosti i preciznosti. Od posebne važnosti je što i iz njih proizilazi adekvatna opredijeljenost za ustavni koncept Bosne i Hercegovine.

Ovo ne znači da je trebalo propustiti da se ukaže i na izvjesne manjkavosti Banske konferencije, odnosno Deklaracije;

4. Koliko će biti stvarne koristi od Banske konferencije, odnosno Deklaracije, za dalji tok implementacije Mirovnog sporazuma u cjelosti i Ustava BiH posebno, vidjeće se u narednom vremenu. Počeci su i negativni i pozitivni.

U nekim važnim pitanjima ponovo su na sceni opstrukcije. Dešavaju se neposredno poslije Banske konferencije, nasuprot zahtjevima i zaključcima iz Deklaracije. To su, naravno, obeshrabrujuće činjenice.

Opstrukcije dolaze, uglavnom, ponovo iz Republike Srpske, bilo da se radi o sprečavanju donošenja zakona i drugih odluka u zajedničkim institucijama BiH, bilo da se u samom ovom entitetu blokiraju izvjesne početne pozitivne promjene, ili se u njemu donose rješenja protivna Banskog konferenciji i Deklaraciji:

Prvi primjer je BH Zakon o državljanstvu, čije su donošenje predstavnici ovog entiteta opet spriječili, drugi je itekako potvrđen destruktivnim radom ekstremnih pojedinaca i grupa u Narodnoj skupštini ovog entiteta na prvom zasijedanju, treći je u otvorenom javnom saopštenju da će u Republici Srpskoj biti doneseni separadni imovinski i drugi zakoni, bez bilo kakve sinhronizacije sa drugim entitetom i na nivou BiH, kao i da će biti nastavljena prodaja akcija u državnim preduzećima. Takođe su potpuno u suprotnosti sa zahtjevima i zaključcima Banske deklaracije o Brčkom, izjave o stavovima Republike Srpske oko Brčkog, itd.

U kontekstu ovih aktuelnih postupaka i stavova iz Republike Srpske već se pokazuju neophodnim i opravdanim rješenja sa proširenim

mandatom Visokog predstavnika i mjere koje on poduzima. One imaju dobro trenutno dejstvo, ali je teško s pouzdanjem vjerovati da bi sadašnje mjere mogle djelovati trajno obeshrabrujuće na promjenu (do)sadašnjeg odnosa zvaničnika u Republici Srpskoj prema implementaciji. Jer, radi se ponovo, u stvari, o istim direktno destruktivnim ciljevima prema BiH, tj. njenoj reintegraciji i državnosti, a opstrukcija Mirovnog sporazuma samo je tome u funkciji.

Jasno je bilo, a i sada je ponovo jasno, da se o krajnjem uspjehu ili neuspjehu implementacije odlučuje, prvenstveno, kroz odnos i postupke prema implementaciji u Republici Srpskoj, iako su još uvijek ozbiljni, s tim u vezi, i određeni problemi u Federaciji BiH: Ovo je, možda, najbolje izraženo u jednom stavu dr. Kristijana švarca-šilinga, međunarodnog medijatora za Federaciju, koji glasi: "Dejton mora biti proveden i u Republici Srpskoj kao što se provodi u Federaciji" ("Oslobodenje", Sarajevo, 22. 12. 1997. godine, str. 5.).

Međutim, vjerujem da se, također, zna da je za opšti uspjeh implementacije najvažniji uslov da sa političke pozornice, u oba entiteta i na nivou BiH, odu protivnici Mirovnog sporazuma, u stvari protivnici BiH, kao reintegrirane, jedinstvene, samostalne i nezavisne države. Ove destruktivne, separatističke strukture opet su najjače u Republici Srpskoj, iako su jake i u nekim dijelovima Federacije BiH.

U ovom smislu identičan je stav dr. Kristijana švarc-šilinga: "Oni koji su protiv Dejtona moraju iščeznuti sa političke scene" (isto). Isto značenje ima i stav gosp. I. Prohića, iskazan u već citiranom njegovom komentaru u listu "Oslobodenje". On kaže: "Postoji samo jedan efikasan lijek – nastavak presinga međunarodne zajednice i njegovo pojačavanje, sve dok ne budu eliminisani oni koji blokiraju i opstruiraju Mirovni proces".

Što se tiče Bonske konferencije i Bonske deklaracije, one će svoju vrijednost, važnost i korist, za dalji tok implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma, potvrđivati samo ako i koliko međunarodna zajednica i sve njene institucije i organizacije, koje su odgovorne i učestvuju u procesu implementacije, budu efikasne, a to znači energične, dosljedne, nepopustljive, selektivne i objektivne. Za konačan ishod Bonske konferencije i Deklaracije slično kaže i I. Prohić, u njegovom pomenutom komentaru: "Ostaje odlučna primjena ili neuspjeh".

Prof.dr. Omer Ibrahimagić

DRŽAVNOPRAVNI I POLITIČKI OBLICI ORGANIZIRANJA VLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Od vremena kada se "Zemlja Bosna" prvi put spominje u djelu "De administrando imperio", bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta sredinom X stoljeća, Bosna je do danas prolazila kroz različite državne i političke oblike organiziranja vlasti i tome odgovarajuće pravne sisteme.

Bosna ima višestoljetnu tradiciju susretanja i miješanja različitih civilizacija i kultura koje su se sintetizovale u specifičnoj duhovnosti koja se ne može naći u njenih susjeda: Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori. Zato oni Bosnu ne razumiju i vrše nad njom nasilje. Upravo ta njena specifična duhovnost čini bosansko društvo specifičnom i nedjeljivom političkom zajednicom i državom. To joj je pomoglo da preživi do danas.

Avari i Slaveni na prostoru današnje Bosne krajem VI i početkom VII st. zatekli su ostatke Ilira i Romana. Bila je uspostavljena dvjestogodišnja avarska politička organizacija vlasti čiji je spomen ostao u nazivima ban i župan. Time se pretpostavlja da su i prije Porfirogenetova pomena Bosne, na njenom prostoru postojali oblici javne vlasti o kojima nije ostalo dovoljno izvora, prije nego što se Bosna pominje kao banovina početkom XII st.

U srednjovjekovnoj Bosni poznata su dva oblika državne vlasti: banovina (do 1377) i kraljevstvo (do 1463) godine. U oba ova oblika državne vlasti Bosna je samostalna država. Sa banom Stjepanom II i kraljem Tvrtkom I Bosna je doživjela svoj najveći uspon. Dominantno pravo u srednjovjekovnoj Bosni je običajno pravo. Od pisanih izvora sačuvani su međunarodni ugovori, vlasteotske povelje i tekstovi na stećcima. Nije bilo pisanih zakona.

Padom Bosne pod vlast Osmanskog carstva 1463., Bosna je teritorijalno organizirana po sandžacima u okviru rumelijskog beglerbegluka. No i tada je najveći i najznačajniji dio bosanskog prostora organiziran u bosanskom sandžaku, a njeni periferni dijelovi su organizirani u hercegovački, zbornički i kliški sandžak.

Tek nakon 117 godina takvog stanja, Bosna je uspostavljena kao zasebna provincija 1580. (ajalet), na prostoru koji je obuhvatao i dijelove susjednih zemalja. Poslije Karlovačkog mira 1699. prostor bosanskog ajaleta je sveden u historijske granice bosanskog kraljevstva iz XV stoljeća. Osnivanje bosanskog ajaleta na prostoru historijske Bosne, doprinijelo je očuvanju narodne svijesti o političkom i kulturnom kontinuitetu Bosne sa srednjovjekovnom bosanskom državom, očuvanju njene cjelovitosti i kasnijoj obnovi bosanske državnosti (1943.).

U prvoj polovini XIX st. sticajem političkih i historijskih okolnosti pored bosanskog ajaleta bio je uspostavljen hercegovački mutesafirluk (1833) da bi 1866. ponovo bila objedinjena u jedinstveni bosanski vilajet. Za čitavo vrijeme 415-godišnje osmanske uprave u Bosni, Bosnom su upravljali sandžakbezi podređeni rumelijskom beglerbegu, a kada je postala zasebna osmanska provincija (ajalet) njom su upravljali sultanovi namjesnici odnosno veziri.

Specifičnost državnopravnog i političkog položaja Bosne pod Osmanlijama proizlazila je iz njenog krajiškog karaktera, prelaženjem na islam velikog dijela njenog stanovništva koje se nazivalo Bošnjanima različitim konfesija i postojanjem ustanove kapetanija.

U Bosni je u vrijeme Osmanlija važio osmanski pravni sistem koji se sastojao od šerijatskog prava (Kur'an i hadisi) i državnog (sultanskog) prava, odnosno kanonskog prava kojim su uređivani odnosi koji nisu bili uređeni ili su bili nepotpuno uređeni šerijatskim pravom. Pred kraj osmanske uprave pored šerijatskih uvedene su i građanske pravne institucije i donešeni zakoni.

Bosna i Hercegovina je u periodu 1878-1918. imala državnopravnu egzistenciju sui generis. Osmanlije su formalno zadržale suverenitet nad njom, a stvarnu upravu je imala Austro-Ugarska uz saglasnost Evrope i Turske.

Aneksijom Bosne i Hercegovine 1908., Austro-Ugarska je nelegitimno preuzela suverenitet od Osmanlija kršeći Berlinski ugovor. Da bi legitimirala aneksiju, Austro-Ugarska je za dva i po miliona funti sterlinga kupila od Turske svoja prava u Bosni i Hercegovini, pretvorivši je u koloniju. Bosna i Hercegovina je u čitavom tom periodu ostala izvan Austro-Ugarske državnopravne strukture.

Ustav 1910. i sabor koji su Bosni oktroirani od strane cara, nisu promijenili njen položaj zavisne zemlje. Zahvaljujući činjenici da je Bosnom upravljala kruna, odnosno zajednička vlada, da nije, dakle, bila podijeljena između Austrije i Ugarske, propašću Austro-Ugarske, Bosna i Hercegovina je ostala teritorijalno cjelovita u svojim historijskim granicama.

U vrijeme Austro - Ugarske uprave u Bosni je važio austrougarski pravni sistem u čijim su se temeljima nalazili instituti rimskog prava. Zatim su primjenjivani propisi koji su donošeni samo za Bosnu. Iako je imala svoj Ustav (1910) i svoj Sabor, Bosna nije imala autonomna prava da samostalno donosi svoje zakone. U vrijeme austrougarske uprave, u Bosni je za bosanske muslimane važilo šerijatsko pravo u nasljednim i porodičnim odnosima.

Bosna i Hercegovina je zajedno s drugim južnoslavenskim zemljama koje su bile u sastavu Austro - Ugarske, učestvovala punopravno u stvaranju nove države SHS, koja nije živjela ni dva puna mjeseca (od 6. oktobra do kraja novembra 1918), koja je 1. decembra 1918. s Kraljevinom Srbijom konstituirala novu državnu zajednicu, Kraljevinu SHS. U Kraljevini SHS Bosna je zahvaljujući članu 135. Vidovdanskog ustava iz 1921. očuvala teritorijalnu cjelovitost u svojim historijskim granicama u kojim je bila pod austrougarskom upravom. Imala je elemente autonomne vlasti sa sjedištem u Sarajevu do definitivnog uspostavljanja centralističke vlasti nove države. Od ujedinjenja 1918. do januara 1929. može se reći da je Bosna, u čijem je sastavu bilo šest oblasnih uprava, živjela u uslovima legitimnog ustavnog stanja.

Diktatura kralja Aleksandra 1929. prvi put od 1463. godine razbija teritorijalno jedinstvo Bosne i Hercegovine podjelom njenog prostora na četiri banovine koje su obuhvatale i dijelove teritorija njenih susjeda. Ovim je bio razbijen bosanski politički prostor u njegovim historijskim granicama s ciljem da Bošnjaci ni u jednoj banovini ne budu većinski narod. Tada je učinjen najveći udarac Bosni kao jedinstvenom teritorijalno-političkom prostoru u cijeloj njenoj dotadašnjoj hiljadugodišnjoj političkoj historiji. Sljedeći udarac je bio sporazum Cvjetković - Maček od 26. avgusta 1939. kojim je dogovorena teritorijalna podjela Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske na račun bošnjačkog naroda. Ovaj sporazum, zbog započinjanja Drugog svjetskog rata, nije bio prošao parlamentarnu proceduru i službeno se smatra nepostojećim.

Kraljevina Jugoslavija, kao prisilna unitarna država, od 1929. do 1945. bila je nelegitimna tvorevina Oktroiranog ustava iz 1931. sa improviziranim pravnim sistemom nastalim upotrebom sile i političkim ucjenama dvorske kamarile. Zbog nelegitimnosti i provizornosti tadašnjeg pravnog poretka bilo je moguće da se aktuelni režim politički neodgovorno odnosi prema Bosni i Hercegovini i Bosancima 1939. godine.

Zahvaljujući političkim promjenama 1941. i aktivnom učešću sva tri bosanska naroda u Narodnooslobodilačkom pokretu 1941-1945., i njegovoj političkoj odluci da se nova Jugoslavija organizira na federalnom principu, Bosna i Hercegovina je nakon 480 godina, 25. novembra 1943. u Varcar Vakufu (Mrkonjić Gradu) na Prvom zasijedanju ZAVNOBIH-a

obnovila svoju državnost. Nakon četiri dana na Drugom zasijedanju AVNOJ-a 29. novembra, predstavnici sva tri bosanska naroda prenijela su odluku ZAVNOBIH-a, da Bosna i Hercegovina kao jedna od šest ravnopravnih federalnih jedinica bude konstituent nove Demokratske Federativne Jugoslavije.

Tada nije bilo odlučivano kakvo će biti političko uređenje nove države. Tek nakon održanih izbora (11. novembra), na zasijedanju Ustavotvorne skupštine, 29. novembra 1945., odlučeno je da se Jugoslavija definira kao "federativna narodna republika". Tako je i Bosna i Hercegovina, kao federalna jedinica, imala narodno-republikanski oblik vlasti. Bosna i Hercegovina je kao država učestvovala sa drugim federalnim jedinicama s punim političkim legitimitetom u vršenju vlasti savezne države kao nosiocem državnog suvereniteta i međunarodnopravnog subjektiviteta.

Sa intenzivnijim unošenjem elemenata socijalističke ideologije u njeno unutrašnje uređenje, posebno uvođenjem radničkog samoupravljanja, Bosna i Hercegovina prerasta iz narodnog republikanskog oblika u socijalistički republikanski državni oblik, u kome je dominantan jednopartijski sistem vlasti, kao što je bio i u prethodnom obliku "narodne republike".

Socijalistički pravni sistem sastojao se od državnog i samoupravnog prava. Ovaj se sistem izgrađivao u zajedničkom saveznom parlamentu i vladi i subordinirao je državne organe Bosne i Hercegovine prema saveznom organima u pitanjima u kojima je savezna država bila nadležna. Ali je postojala i značajna "republička" i "samoupravna" regulativa, naročito u sferi privrede i društvenih djelatnosti kojom se mogla izraziti i državna specifičnost Bosne i Hercegovine i samouprava lokalnih zajednica, preduzeća i ustanova.

Pokušaj da se uspostavi takva državna zajednica u kojoj će Bosna i Hercegovina, kao i druge federalne jedinice kao države imati više autonomije, a odluke na saveznom nivou donositi konsenzusom, kao što je bilo uspostavljeno Ustavom iz 1974., nije uspio kao trajno rješenje, zbog čega se Jugoslavija raspala 1991/92. godine na više nezavisnih država. Tako je Bosna i Hercegovina, nakon 529 godina, od kada je 1463. izgubila svoju nezavisnost, 6. aprila 1992. ponovo međunarodnopravno priznata kao politički nezavisna i suverena država kada je stekla i svoj puni međunarodnopravni subjektivitet.

Političkim i društveno-ekonomskim promjenama koje su potom nastale počinju se gubiti socijalistički atributi iz njenog državnog uređenja, a time je izgubila i "socijalistički" predznak ispred svoga imena. U njenom nazivu ostaje samo "Republika Bosna i Hercegovina". Dejtonskim sporazumom potpisanim u Parizu 14. decembra 1995. nestaje i atribut

"republika" i službeni naziv države je samo "Bosna i Hercegovina", u čijem su sastavu dva entiteta sa širokom političkom autonomijom.

Bosni i Hercegovini je mirovnim sporazumom zagwarantirana teritorijalna cjelovitost u međunarodnopravno priznatim granicama, državni suverenitet kojeg vrše najviši organi Bosne i Hercegovine i međunarodnopravni subjektivitet, kao i članstvo u međunarodnim organizacijama. Današnji pravni sistem kreiran je Ustavom BiH (Aneks IV) Mirovnog sporazuma, kome je pridodato 15 međunarodnih konvencija i ugovora koje u pravnom sistemu BiH imaju snagu ustavne norme. Pravni sistem BiH čine i pravni sistemi entiteta, kantona i općina.

Pošto Bosna i Hercegovina ima dugu historijsku i političku tradiciju regionalnog organiziranja, njoj najbolje odgovara da bude uređena kao federacija županija ili kantona na cijelom svom međunarodnopravno priznatom prostoru, bez nacionalnih predznaka. Stoga sadašnju podjelu na entitete treba razumjeti kao prolazno stanje. Pojam Bosne kao društva i države u sebi podrazumijeva etnički i vjerski izmiješano stanovništvo na cijelom njenom državnom teritoriju uz puno poštivanje nacionalnih, građanskih i ljudskih sloboda i prava. Bez toga, to nije Bosna, kakvu historija poznaje.

Kolonijalni naziv države "Bosna i Hercegovina", koji je nastao u vrijeme austro-ugarske uprave treba zamijeniti, i našoj državi vratiti njeno historijsko ime - BOSNA.

Prof.dr. Ibrahim Bakić

IZVORI NASILJA

Nasilje je od svojih primitivnih oblika pa sve do postmodernih manifestacija uticaja na ljudsku prirodu i čovjekovu socijalnu egzistenciju bilo uvjetovano nizom historijskih i civilizacijskih promjena. U čitavom tom lancu promjena i uslova nastanka novih vidova nasilja, najkonkretnije su vidljiva tri osnovna izvora nasilja: (1) socijalna patologija, (2) devijantnost i (3) agresivnost. Mi ćemo ovoga puta razmotriti kako socijalna patologija afirmira kao faktor konstituiranje modela nasilja.

Socijalna patologija

Socijalna patologija se može razumjeti: prvo, kao društveno stanje i, drugo, kao nauka o sociopatološkim pojavama. Nas interesira socijalna patologija kao društveno stanje i mi ćemo joj tako i pristupiti u kontekstu izvora nasilja. Tri su osnovna pitanja koja nas u okviru socijalne patologije interesuju sa stanovišta sociologije nasilja i na njima ćemo se zadržati, a to su: (1) Pojam socijalne patologije, (2) Moralno i patološko u društvu i (3) Patološko kao izvor nasilja.

Pojam socijalne patologije

Pojam socijalne patologije javlja se tek u sociološkoj i socijalno-psihološkoj literaturi koja se razvija negdje s početka 19. stoljeća pa nadalje. Sve do tada društveno stanje koje označavamo socijalnom patologijom bilo je više predmetom bioloških tj. egzaktnih nauka i onih društvenih teorija koje su se razvijale u bliskoj povezanosti i saradnji sa prirodnim naukama, posebno medicinom. Filozofija će tek učiniti pokušaj da razdvoji one socijalne pojave koje nastaju kao posljedica društvenih poremećaja i odstupanja od moralnih principa i načela društva. Međutim, to nije bilo dovoljno da bi se rasvijetlili svi oni društveni poremećaji i bolesti u društvenom organizmu koji su generirali niz drugih socijalnih pojava i problema među kojima je naročito prepoznatljivo nasilje i kao društvena pojava i kao društveni problem u svim historijskim društvima.

Sam pojam socijalne patologije označava stanje oboljelog ili bolesnog društva koje generira razne probleme u društvu čiji nosioci mogu bi-

ti pojedinci, društvene grupe i institucije, te društvo kao patološki strukturirana cjelina. Na pitanja socijalne patologije ukazivao je već Dirkhem u svojim radovima podrazumjevajući pod tim činjenice o društvenim bolestima koje se od zdravih razlikuju po tome što odstupaju od prosječnosti tj. društvene vrijednosti i normi koje neka društvena grupa ili globalno društvo ustanovljava.

Pored društvenih bolesti tj. društvenih poremećaja, koji utiču na modele socijalne, pa i patološke strukture i ponašanja ličnosti i društvenih grupa, socijalna patologija zahtijeva i označava i ona ponašanja i ljudske radnje koje izazivaju određene reakcije u društvenoj sredini i utiču na karakter i strukturu socijalne patologije tj. patoloških pojava u društvu. Ta interakcija socijalnog u smislu društvenog (društvena sredina) i individualnog i grupnog u smislu aktera društva (individue i društvene grupe) stvaraju novi kvalitet i strukturu socijalne patologije. To je odnos datog socijalnog stanja i nepoželjno-poželjnih mjerila i zahtijeva u proiciranju tog stanja u shvatanjima i percepcije individue i grupe. Iz tog odnosa u pravilu nastaje konflikt i sukob između socijalne sredine (društva) i individue ili društvene grupe, a može doći i do njihovog međusobnog izmirenja ukoliko se stanje društva i svijesti tj. percepcija aktera "devijantnog ponašanja" susretnu i postanu komunikativni. Sve u svemu odnos socijalne sredine i njihovih aktera u sociopatološkom smislu rezultira socijalnim problemima i konfliktima. Otuda nije slučajno da se socijalna patologija kod nekih autora identificira i u pojmovnom i u sadržinskom smislu sa socijalnim problemima, kao što to čine naprimer S. A. Queen i J. R. Greuner. Oni jednostavno umjesto o socijalnoj patologiji govore o socijalnim problemima društva koji su povezani sa fizičkim, mentalnim, zdravstvenim, ekonomskim, kulturnim i ukupnim socijalnim životom ljudi: sa prirodom i uslovima egzistencije ljudi. Slično razmišljanja susrećemo i kod A. Koena koji devijantno ponašanje kao odraz socijalnog stanja (patologije društva) vidi "kao ponašanje koje krše institucijalna očekivanja koja su zajednička i priznata kao legitimna unutar nekog socijalnog sistema". Obrazloženje odnosa patologije društva i položaj čovjeka i moguće relacije raskoraka i konfliktnosti koji dovode do devijantnog ponašanja i nasilja veoma reljefno daje L.J. Bavcon koji kaže: "U svakom društvu postoje svi oni pojavni oblici koji čine njegovu strukturu, a istovremeno i čovjekove predstave, ideje i ideale o tome kakvi bi trebali da budu ti oblici i cjelokupna struktura. Pri tom je svakako istina da su nužnosti društvenog produkcionog i reprodukcionog života one, koje u konačnoj posljedici određuju konkretni ekonomski, politički, socijalni i kulturni izgled nekog društva. Međutim, te nužnosti istovremeno determiniraju i čovjekovu društvenu svijest. Zbog toga se pojavljuju samo kao dovoljno širok okvir u kojem je čovjekova djelatnost uredila društvo tako da se ono više ili pak

manje približava granicama mogućeg. Zbog toga može postojati veliki raskorak između realnosti i mogućnosti, a u čovjekovoj svijesti se to iskazuje prije svega kao raskorak između ideala i realnosti. Što je raskorak veći, utoliko je više društvo, kao i njegovi pojedini sastavni djelovi, u neredu i dezorganiziranosti i ukoliko je više u njemu tzv. Nepotrebnih protivrijetnosti, utoliko više postaje takvo dezorganizirano društvo uslov za devijantno ponašanje i reagiranje ljudi". Neki su autori (kao naprimjer, V. Jakovljević i N. Naiman) skloni da pojam socijalne patologije označavaju i poremećaje čovjekovog života u društvu koji nastaju kao posljedica vidova čovjekovog otuđenja u društvu.

Socijalna patologija proizvodi i određene pojave koje se označavaju sociopatološkim pojavama u društvu. One su odraz interakcije djelovanja društva spram čovjeka i grupa i djelovanja pojedinaca i ljudskih grupa spram društva. Tako formirane socijalnopatološke pojave su u suštini društvene pojave koje ometaju socijalna kretanja i razvoj društva tako da ono ne ide onim smjerom kojim bi išlo da nije ovih patogenih pojava. U tom smislu razmišlja i Z. Šeparović koji socijalnoj patologiji daje negativna određenja u odnosu na logiku naprednog i kontinuiranog razvoja društva. I drugi autori se slažu u tome da je socijalna patologija bolesno društveno tkivo koje napadnuto nizom štetnih društvenih faktora koji se dešavaju i funkcioniraju na relaciji društvo čovjek i obratno u svim strukturama i dimenzijama njihova djelovanja i ponašanja. Iz takve interakcije društva i čovjeka izvode se i podjele sociopatoloških pojava na one koje obuhvataju društvenu dezorganizaciju i one koje obuhvataju lične devijacije.

Stanovište sociologije u socijalnoj patologiji proizilazi iz same anatomije pojava koje označavamo patogenim i u smislu društva. To znači da je čovjekov život eminentno društvenog karaktera proizilazi iz emotivno društvene prirode čovjeka. Suglasno tome, pod socijalnom patologijom možemo podrazumjevati nedostatke, ograničenja i odstupanja u razvoju društva koji se odražavaju na ljudsku prirodu i uslove ljudske egzistencije i koje utiču na ustanovljavanje i razvoj modela ponašanja i djelovanja pojedinaca i grupa u društvu. I nadalje, socijalna patologija je skup uslova koji dovode do čovjekovih društvenih poremećaja tj. do poremećaja u njihovom društvenom životu.

Normalno i patološko u društvu

Već iz same definicije socijalno patološkog prepoznatljiva je vododjelnica između normalnog i patološkog u društvenom smislu. Naravno, linije razgraničenja u čistom vidu nema, ali se mogu, na temelju relevantnih socioloških dijagnoza utvrditi naučni kriteriji o vrednovanju normalnog i patološkog u društvu. Uostalom to i nije nova stvar u sociologiji; o tome je pisao Emile Durkheim u više navrata. U nastojanju da stvori

naučne kriterije za razlikovanje normalnih i patoloških društvenih pojava. Polemizirajući sa suprotnim gledištima od mogućnosti naučnog vrednovanja i ocjenjivanja što je patološko a šta normalno u društvu, Dirkhem ističe “da postoji stanje moralnog zdravlja koje jedino nauka može kompetentno odrediti” i tek na temelju toga mogu se pouzdano naučno prepoznati i određivati konkretni oblici ispoljavanja patoloških društvenih pojava. Dirkhemovo shvatanje “moralnog zdravlja” društva naslanja se na historijski proces unutar koga se mijenja i razvija ljudska priroda i opći društveni uslovi ljudske egzistencije. U tom smislu i razlikovanje normalnog i patološkog ima smisla samo u okviru društva određenog historijskog tipa tj. koje se nalazi na sličnom stupnju razvoja. Dirkhem se u tom pogledu poslužio svojim značajnim otkrićima u sociološkom metodu pa je kao prvo obilježje normalnih društvenih pojava uzeo prosječnu statističku vrijednost društvene prosječnosti koja će mu poslužiti kao vododjelnica između normalnog i patološkog. Normalne pojave Dirkhem definira statističkim srednjim vrijednostima i sve što od toga odstupa za njega je patološko. Međutim, on se ne zadovoljava samo statističkim mjerilima ocjene normalnog i patološkog, pa ide dalje i zalaže se da se cjelovitom analizom društvene stavrosti i odnosa u društvu objasni “normalni karakter” normalnog i patološku prirodu “izuzetnih” društvenih pojava. Pri tome polazi od spoznaje da sve normalne društvene pojave ne moraju imati “normalni karakter” naročito u fazama korjenitih društvenih promjena kada su mnoge prosječne pojave odraz “prošlosti”, te su u neskladu sa novim tendencijama uslovima razvoja društva. Isto tako, Dirkhem razlikuje normalno i idealno u društvenim pojavama i u društvu ističući da prosječnost uvijek ne znači i optimalnost iako se prosječno u smislu normalnog uvijek približava ili je bliže optimalnom. Dirkhem je u tom pogledu još elastičniji u svojim teorijskim gledištima dovodeći patološko ne samo u relacije negativnog u razvoju društva, već otkrivajući i novativne funkcije patološkog iz čega neminovno proizilazi promjena i novo. Zato se patološko u krajnjoj instanci ne bi moglo smatrati samo kao negativna strana pojavnog i društvenog već i kao znak i faktor mogućih promjena. Analiza historijskog iskustva pojedinih globalnih društava na to upućuje, a posebno analiza patologije kapitalizma i to u ranom periodu na koju ukazuje i Erih Fromm označavajući je faktorom promjena i prilagodavanja socijalnog sistema kapitalizma novim uslovima. Posredstvom društvene patologije tj. njenom pravom sociološkom dijagnozom moguće je doći i do otkrivanja novih mogućnosti i pravaca društvenog razvoja. To je prepoznatljivo već iz činjenice da ni patološke pojave nisu nepromjenjive i da se počesto može konstatirati njihova uočljiva metamorfoza u normalno novim uslovima. To se naročito dešava kod one vrste patološkog kojeg Dirkhem naziva “izuzetne društvene pojave”, dakle, ono što je iznad prosječnosti a u da-

tim društvenim stanjima ima obilježja patološkog jer je odstupanje od prosječnog tj. normalnog. On je čak sklon da i neke vrste kriminala poznate u historiji, posebno ona inovativna, duhovna i tehnička otkrića koja su u datom vremenu inkriminirana kao kriminalna djelatnost, označi normalnim pojavama jer su se u novim uslovima pokazale kao društvena i tehnička inovacija i napredak. Kao primjer za to navodi Sokrata, koji je za svoje vrijeme bio kriminalac (tako je proglašen) a u stvari bio je vjesnik novog razdoblja u historiji čovječanstva - antičkog doba.

Svoja temeljna razmatranja o moralnom i patološkom Dirkhemu iznosi u svom djelu "O društvenoj podjeli rada" gdje analizom nenormalnog stanja društva dolazi do spoznaje o odnosu društvenog stanja i individualnog života i ponašanja ljudi. On uvida veliki uticaj nenormalnog društvenog stanja na individualno ponašanje. Dva su po njemu izvora društvene nenormalnosti: anomična podjela rada i podjela rada zasnovana na prinudi. Anomičnost se sastoji u insuficijenciji društvene organiziranosti (društvena organizacija) koja dovodi do velikih poremećaja u društvu. Velike posljedice anomičnog stanja po Dirkhemu su najveće u privredi i to u razvijenim društvima gdje se pokazuje i kao izvor i kao generator kriznih stanja tj. periodičnih kriza sa krupnim posljedicama. Skoro sa ništa manje posljedica nije ni podjela rada zasnovana na prinudi, jer i ona sistemom nejednakih uslova, nejednakih funkcija, pa time i nejednakih šansi u društvu vrši velike poremećaje u društvenoj strukturi koje često dovode u pitanje i opstanak socijalnog sistema. On se stoga zalaže za jednake društvene uslove i funkcije svakog pojedinca u društvu tako da bi društvene nejednakosti bile samo odraz prirodnih sposobnosti pojedinaca.

Smatrajući da patološke pojave čine sastavni dio svakodnevnog života, Dirkhemu se posebno zanimao kako u takvim uslovima funkcioniše odnos pojedinaca i društva i koliko je taj odnos generator patološkog u društvu. U svojoj studiji "Samoubojstva" dao je neka temeljna objašnjenja odnosa i koegzistencije pojedinca i društva. U tom odnosu došao je do značajne kategorije koja objašnjava suštinu funkcija aktera - pojedinca i društva, a to je kategorija "organska solidarnost" u životu pojedinca. To znači sposobnost pojedinca da komunicira sa društvom i da se uključuje u njegov život posredstvom raznih djelatnosti i oblika djelovanja, s jedne, i mogućnosti koje društvo tom pojedincu pruža kao realnu šansu za to uključivanje, s druge strane. Rješenje nalazi u interakciji pomenuta dva oblika angažiranja i prožimanja - čovjekove individualne djelatnosti i društvene djelatnosti. Taj odnos pojedinca i društva Dirkhemu naziva moralnom vezom bez koje pojedinac ne bi mogao uspješno da se socijalno integriše i svaki izostanak te "moralne veze" ima za posljedicu asocijalnost pojedinca sa svim drugim produktima socijalne introvertnosti. Takva društva Dirkhemu je nazvao patološkim društvima ili društvima sa ograniče-

nom solidarnosti. Ona su ta koja generiraju i najveći broj samoubojstava i drugih suicidalnih ponašanja i djelovanja. Na taj način se patološko smješta iza normalnog, a normalno prema optimalnom i svi oblici suicida vežu i uslovljavaju društvenim a ne biološkim i drugim vandruštvenim faktorima. Time se odbranio od konzervativnih shvatanja patologije društva i zauzeo središnje mjesto u utiranju puta sociologiji nasilja.

Erih Fromm je druga ličnost u sociologiji i društvenoj teoriji uopće koji se posvetio svestranoj analizi patologije društva i definirao odnos između zdravoće i patološkog u društvenom životu. Osnovno stanovište Eriha Fromma jeste da je čovjek socijalno biće i suglasno tome zastupa tezu da uzroci mentalnih poremećaja ne leže ni u samoj individui niti u konfliktu između pojedinca i kulture koja ograničava njegove interese i težnje, nego prije svega u strukturi društva i u oblicima društvenosti tj. međuljudskih odnosa koje takvo struktuirano društvo nameće pojedincima. Zdravo društvo, po logici ove teorije, stvara i razvija zdrave pojedince, a patološki oboljelo društvo patološke ličnosti. Ovim stanovištem Fromm daje do znanja i identificira postojanje zdravog (normalnog) i patološkog u društvu. Dakle, njemu je ličnost (individua) osnovna jedinica mjere i ocjene zdravoće (normalnosti) i patologije društva.

Za razliku od Dirkhema i drugih socijalnih analitičara koji su istraživanju socijalne patologije polazili od društva prema čovjeku (individu), Fromm u svojoj analizi polazi obrnuto: od čovjeka (individue) ka društvu. Ova metodološka intervencija ima svoje opravdanje u činjenici da se stanje društva ne može spoznati samo kroz analizu objekata društvene strukture (kroz institucije), već svega kroz prizmu socijalnog statusa i života ljudi. U tom smislu Fromm s pravom primjećuje da se tek kroz sagledavanje normalnosti i zdravlja ljudske ličnosti može ocjeniti i normalno i patološko u društvu. Kao pretpostavku za takvu analizu, Fromm utvrđuje minimum ljudske potrebe koje treba da zadovolje specifičnostima ljudske egzistencije u kojoj se dešavaju procesi ljudskog ostvarenja. Idući ovim putem, Fromm dolazi i do definicije mentalnog zdravlja. On smatra da je problem mentalnog zdravlja u društvu u vezi s mogućnostima društva da udovolji osnovnim potrebama ljudske egzistencije: ako društvo ne odgovori osnovnim ljudskim potrebama, dolazi do ozbiljnih mentalnih poremećaja i to do takvih koji kao "društveno struktuirani defekti", u manjoj ili većoj mjeri, zahvataju sve članove društva tj. društvo kao takvo. Otuda problem mentalnog zdravlja društva nije u sposobnostima individue da se prilagodava društvu, već u sposobnostima društva da se prilagodava pojedincima.

Nasuprot tezi da je svako društvo normalno ukoliko funkcioniра, što je temeljni stav funkcionalizma, i da se patologija može definirati samo u smislu neprilagodivosti individua načinu života njihovog društva,

što je stav psihoanalitičara, Fromm tvrdi da se patologija može definirati tek kao sposobnost tj. nesposobnost prilagodbe društva individui. To zavisi, kako Fromm kaže, “od zadovoljavanja onih potreba i strasti koje su specifično ljudske i koje proizilaze iz uslova ljudske egzistencije: iz potrebe za udruživanjem, prevažilaženjem ukorijenjenošću, potreba za osjećanjem identiteta i okvirom orijentacije i vrednovanja”. U tom smislu zdravo (normalno) društvo za Fromma jeste ono koje “razvija čovjekovu sposobnost da voli druge ljude, da razvija svoj razum i objektivnost, da stiče osjećanje svog “ja”, što je zasnovano nadoživljavanju sopstvenih proizvodnih moći”. Suprotno tome, nezdravo (patološko) društvo jeste “ono koje stvara obostrano neprijateljstvo, koje pretvara čovjeka u oruđe upotrebe i eksploatacije za druge, koje ga lišava osjećanja svoga “ja”, izuzev ako se ne potčini drugim ili ne postane automat”. Prema tome da li je neko društvo zdravo (normalno) ili bolesno (patološko) zavisi od toga koliko je sposobno da razriješi suprotnosti između ljudske prirode i društva tj. “Suprotnosti koja slijedi iz pretpostavljene nedruštvene prirode čovjeka”.

Normalno je ono društveno stanje “u kome će se ljudi odnositi jedni prema drugima sa ljubavlju, u kome je on (čovjek, povezan vezama bratstva i solidarnosti, a ne vezama krvi i zemlje; društvo koje će mu omogućiti da prevaziđe prirodu stvarajući, a ne uništavajući, u kome će svako ostvariti svijet o svome “ja” doživljavajući sebe kao subjekta sopstvenih moći a ne pomoću konformizma, u kome postoji sistem orijentacije i odanosti bez potrebe da se iskrivi realnost i obožavaju idoli”. Suprotno tome riječ je o patološkom stanju društva.

Patološko kao izvor nasilja

Fenomen nasilja bio je i ostao prvi indikator zdravoće ili patologije društva, devijantnog ili normalnog u društvenom razvoju. Patologija i zdravoća društva nisu dvije strane društvene stvarnosti, već društveno stanje prožeto određenim oblikom društvene proizvodne proizvodnje, kulturom, različitošću interesa i potreba, te uslova da se te potrebe na ljudskoj razini zadovolje. To rada i određene strasti i težnje kod pojedinca da se potraži odgovor na uslove vlastite egzistencije. Društvena grupa (država) i društvo su posrednici u tom njegovom nastojanju i oni često mogu da budu na tragu njegovih težnji a često i u koliziji s njim. To rada određene strasti u čovjekovom ponašanju koje ga nagone na odstupanje od normativnog i društveno važećeg okvira ponašanja i djelovanja (devijantnost); do interne i eksterne konfliktnosti koja generira razne vidove reakcije i agresivnog ponašanja; zatim agresije i okrutnosti koja brzom metamorfozom izrastaju u destruktivnost raznih dimenzija i oblika; te do nasilja kao kra-

jnjeg oblika destruktivnog djelovanja u kome se, svjesno ili nesvjesno, vidi i nalazi put rješavanja egzistencijalnih problema i mogućnosti prevazi- laženja čovjekove dvojnosti tj. razapetosti između potreba i stvarnih mo- gućnosti egzistencije.

Društvena patologija je okosnica formiranja mentalnog zdravlja ljudi. Pojavno se izražava kao mogućnost ili nemogućnost promjene uslo- va ljudske egzistencije ili, kako bi Fromm rekao, ljudskog upražnjavanja života kakav proizilazi iz potreba te egzistencije. Ona je najšira podloga na kojoj ili iz koje se generiraju neposredni uslovi i povodi za razne obli- ke i tipove nasilje tj. nasilje uopće. Društvena patologija je prvi, a nasilje krajnji izraz društvenog stanja i položaja čovjeka u njemu. iz takvog polo- žaja najčešće se razvijaju dva tipa čovjeka: "čovjek nasilja" i "čovjek mi- roljubivosti". Oni izrastaju na podlozi "bolesnog" i "zdravog" društva tj. na temelju uslova koji jedno društvo ili njegove segmente određuju kao patološke i normalne. Dakle, patologija se javlja kao temeljni izvor nasilja i ona se nužno transformira u neposredni uzrok devijantnosti kao sredi- šnjih i dinamičkih izvora nasilja.

Devijantnost se kao što smo već vidjeli, pokazuje kao oblik čovje- kova "mimoilaženja" sa onim što se u datom društvu i datim uslovima smatra društveno prihvatljivim i normalnim bilo za društvo u cjelini ili u njegovim segmentima dok se destruktivnost javlja kao "ulazni faktor" u nasilje. To je specijalna ljudska sklonost ka uništavanju koja se naslanja na ekstremnije forme društvene patologije, a profilira kroz mentalnu i so- cijalnu patologiju pojedinaca i grupa. Devijantnost predhodi destrukti- vnom ispoljavanju i jedan je od najsloženijih i najkontraverznijih modela ljudske egzistencije pojedinaca i društvenih grupa koje formira i razvija savremeno industrijsko društvo.

Dr. Nedžad Duvnjak, docent

NAREDBA KAO PODZAKONSKI AKT ORGANA UPRAVE

1. Uobičajeno određenje naredbe¹ kao podzakonskog akta organa državne uprave u nauci upravnog prava može se ilustrovati shvatanjem prof. Dimitrijevića: "... naredbe: opšti akti kojima savezni, republički i pokrajinski organi uprave kao i izvršni saveti (opštinskih skupština) i opštinski organi uprave izvršavaju pojedine odredbe zakona i drugih propisa putem naređivanja ili zabranjivanja postupanja u određenim situacijama koje imaju opšti značaj; kao "izvršni operativni propisi" naglašenog imperativnog karaktera mogu se izdavati samo na osnovu posebnog ovlaštenja sadržanog u propisu čijem izvršenju služe; imaju karakter značajnog izvora upravnog prava posebno; mogu ih izdavati i opštinske skupštine²." Navedeno poimanje naredbe predstavlja istovremeno i vrhunac teorijskog osmišljavanja ove problematike u nauci upravnog prava. Valja podsjetiti da se u većini udžbenika Upravnog prava kod nas preuzima pozitivnopravno određenje naredbe kao podzakonskog akta organa uprave: "Naredbom se radi izvršenja zakona i drugih propisa uređuje određena situacija koja ima opšti značaj"³. Određenje sadržine naredbe kao podzakonskog akta organa uprave (kod nas) datira od Zakona o državnoj upravi (čl.86) iz 1956.godine⁴. Pomenuti Zakon o državnoj upravi iz 1956.godine naredbu određuje kao akt kojim se radi izvršenja zakona i drugih propisa uređuje određena situacija koja ima opšti značaj. I kasniji propisi o državnoj upravi su u osnovi na isti način određivali pojam naredbe. Tako je Zakon o osnovama sistema državne uprave i o Saveznom izvršnom vijeću i saveznim organima (čl.256.st.2.) propisivao: "Naredbom se, radi izvršavanja pojedinih odredaba saveznih zakona, drugih propisa i opštih akata Skupštine SFRJ i propisa Saveznog izvršnog vijeća, naređuje ili zabranjuje postupanje u određenom slučaju koji ima opšti značaj"⁵. Pojam

¹ (reglement, Verordnung, Anordnung, Verfügung, Befehl).

² Dr. Pavle Dimitrijević, Osnovi upravnog prava, Beograd, 1983, str.115,

³ Dr. Ibrahim Festić, Upravno pravo, Sarajevo, 1974, str.17,

Dr. Velimir Ivančević, Institucije Upravnog prava, knj. I, Zagreb,1983, str.31,

⁴ "Službeni list FNRJ", br. 13/56,

⁵ "Službeni list SFRJ" , br. 23/78,

naredbe određivao i u republičkim zakonima o državnoj upravi: "Naredbom se, radi izvršenja pojedinih odredaba zakona, drugih propisa i opštih akata skupštine društveno-političkih zajednica i propisa i opštih akata izvršnog organa, naređuje ili zabranjuje postupanje u određenoj situaciji koja ima opšti značaj"⁶. Ovakvo određenje "naredbe" upućuje na njeno normativno značenje.

2. Treba podsjetiti da se i različiti pravni akti vojnih organa tradicionalno označavaju kao naredba. Ovakva praksa je izraz shvatanja da su svi akti vojnih organa akti komandovanja⁷. Ovakvo shvatanje o naredbi je bilo prisutno i kod nas, naročito u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata. Vremenom su izvršena potrebna razgraničavanja i diferencijacija među aktima vojnih organa, ali je činjenica da je i nadalje veliki broj akata vojnih organa različite pravne prirode nosio i nosi naziv "naredba". I dalje je prisutna praksa da se različitim aktima vojnih organa daje naziv naredba. Pod nazivom naredbe donosili su se i podzakonski akti (propisi) saveznog sekretara za narodnu odbranu, i najveći broj akata komandovanja i upravni akti vojnih upravnih organa, a i neki akti vojnih materijalno-finansijskih organa koji su se odnosili na materijalno i finansijsko poslovanje⁸. "Upravni akti koji se donose u vidu naredbe najčešće se odnose na stvari u kojima vojna organizacija ima poseban interes da se donesena odluka brzo i tačno sprovede u život"⁹.

U okviru vojne organizacije (osim uloge naredbe) nije vršena analiza ovog akta sa njegove "strukturalne" strane. Činjenica je da je naredba višeznačan i višesmislen akt koji se donosi u okviru vojne organizacije. Nas zanima samo ono značenje ovog akta koji ga predstavlja kao podzakonski akt državnog organa uprave za odbranu i koji ima određene teorijske karakteristike.

3. Dodatna zabuna oko podzakonskih akata, a naredbe posebno, nastala je u uslijed nekonzekventnosti upotrebe i neodređenosti značenja riječi "opšti" koja se koristi pri pozitivnopravnom određenju podzakonskih akata. Ova riječ se koristi kao sinonim za: 1. Apstraktni (neodređeni broj situacija-slučajeva), i 2. Generalni (neodređeni broj lica na koja se određena pravna norma odnosi), ili, što je kod nas najčešći slučaj, 3. i za označavanje apstraktnosti i generalnosti, ponaosob, ali i jednog i drugog

⁶ Čl. 109. st. 3 Zakona o državnoj upravi ("Službeni list SRBiH", 38/78),

⁷ O aktima komandovanja šire u knjizi: mr. Vojislav Šušnjar, Upravni akti vojnih organa, Beograd, 1979.

⁸ Vidjeti npr. Naredbu o uslovima za odobravanje dugoročnih kredita za trajna obrtna sredstva organizacijama udruženog rada koje proizvode naoružanje i vojnu opremu, iz sredstava koja obezbjeđuju savezni sekretarijat za narodnu odbranu ("Službeni list SFRJ", 49/83),

⁹ Mr. Vojislav Šušnjar, Upravni akti vojnih organa, str. 135.

istovremeno. Mnogo bi se uradilo na povećanju preciznosti u označavanju podzakonskih akata kada bi se pojmovi apstraktni i generalni koristilio eksplicitno. Eventualna upotreba izraza “opšti” trebala bi biti praćena naznakom šta se pod tim podrazumijeva.

Naredba je, dakle, zabrana, naređenje ili dopuštenje koje se odnosi na neku situaciju koja ima opšti značaj. Treba reći da termin “opšti” kod naredbe kao podzakonskog akta ima značenje generalni (a ne i apstraktni). Za naredbu se može kazati da je podzakonski akt mješovitog –prelaznog– karaktera između pojedinačnog i opšteg akta (ako ove posljednje pojmove shvatamo u “uobičajenom” značenju, tj. pod kojima se podrazumijevaju konkretni i individualni istovremeno, s jedne strane, i apstraktni i generalni, s druge strane). U naredbi se fokusiraju osobine i konkretnog (dakle, upravnog akta) i generalnog (posjedovanje jednog aspekta tzv. opštih akata). Ovi akti su konkretni po broju situacija na koje se odnose (osnose se na jednu situaciju), ali su istovremeno i generalni imajući u vidu broj lica na koje se odnose, odnosno čije ponašanje uređuju. Ona se odnosi na sva lica ili na određene kategorije lica. Naredba je konkretan (ne i “pojedinačan”) akt kada se radi o broju situacija (slučajeva) njome zahvaćenim, odnosno koje su ovim podzakonskim aktom regulisane. Naredbom se, dakle, uređuje samo jedan slučaj (samo jedna “situacija”) koji “ima opšti značaj” (npr. zabrana saobraćaja na određenom putu u određeno vrijeme, određivanje karantina za određenu zaraznu bolest u određenom mjestu u određeno vrijeme, vakcinacija (imunizacija) stanovništva protiv određene zarazne bolesti, koja se u određeno vrijeme pojavila u određenom mjestu, itd.)¹⁰.

Naredba djeluje isto kao i zakon, ali samo za jednu određenu situaciju, a uz to često i pod određenim uslovima (npr. ratno stanje, vanredna situacija i sl.)¹¹. Moglo bi se kazati da je naredba takav podzakonski akt organa uprave kojim se izuzima, u konkretnoj situaciji, djejtvo, opštih (u smislu “apstraktnih”) normi u jednoj upravnoj oblasti, grani, odnosno slu-

¹⁰ Kao primjer naredbe organa uprave (koja ne predstavlja podzakonski akt) može se navesti Naredba o vremenu u kojem vazduhoplovna pristaništa moraju biti otvorena (“Službeni list SFRJ”, 22/81), koja ima sve osobine upravnog akta, jer su u njoj tačno navedeni, poimenično, subjekti na koje se ova naredba odnosi, ali i propisano ponašanje za svakog od njih pojedinačno (tačno je bilo određeno za svaki “komercijalni” aerodrom u bivšoj Jugoslaviji, počev od Aerodroma “Beograd”, vrijeme u kom mora biti otvoren).

¹¹ Npr. Uredba o provođenju rekvizicije za potrebe oružanih snaga u ratnom stanju (“Službeni list SFRJ”, 24/78) u čl. 2. st. 2 propisuje da nadležni organ može “usmenom naredbom” u određenim situacijama narediti rekviziciju. U ovom primjeru vidimo da mora postojati posebna situacija (ratno stanje) da bi se naredbom naredila rekvizicija, te da se, uz ispunjenje prethodnog uslova, naredba o rekviziciji može donijeti i u usmenoj formi.

žbi¹². Izuzimanje djeljstva o kojem je riječ odnosi se samo na jedan konkretni slučaj, ali koji ima opšti značaj (“opšti” u značenju “generalni” – s obzirom na broj naredbom zahvaćenih lica). Opštim normama utvrđen je opšti pravni režim ponašanja u određenoj upravnoj oblasti (grani, odnosno službi) se, dakle, naredbom izuzima za jednu, odnosno u jednoj konkretnoj situaciji, i umjesto toga režima, za tu konkretnu situaciju, ustrojava se novi, poseban (specijalni) pravni režim. Naredba se može, također, pojaviti i u drugim ulogama. Najčešća je kao norma “prebacivač” iz režima u režim koji su ranije pravno regulisani apstraktnim pravnim normama.

4. Po čemu, odnosno, obzirom na koja svojstva se neki akt određuje kao opšti pravni akt? Profesor Ivančević navodi apstraktnost i generalnost: situacije – lica kao elemente koji određuju ove akte¹³. Treba naglasiti da “uredbe”, “pravilnici” i “uputstva” kao podzakonski pravni akti egzekutive u našem pozitivnom pravu posjeduju kumulativno, oba navedena svojstva, tj. imaju i apstraktnost i generalnost, u većoj ili manjoj mjeri. Radi se o svojstvima koja, u pravilu, određuju i zakon kao pravni akt u materijalnom smislu. Naredba je, podzakonski akt organa uprave generalan i konkretan. (Podsjećamo da se kod nas koristi izraz “pojedinačan” s ciljem da se njime označi konkretnost i individualnost.) Naredba se, dakle, nalazi na sredokraći između opštih i pojedinačnih akata.

Postavlja se pitanje zašto se naredba donosi? Da li je “generalnost” naredbe kao podzakonskog akta istog karaktera kao i generalnost drugih podzakonskih akata? (Naredbom se “naređuje” ili “zabranjuje” postupanje u određenom slučaju koji ima opšti značaj). Kao primjer možemo uzeti slobodu kretanja, pri čemu je objekt pravne norme kojom se ta problematika uređuje “kretanje” – jedna vrsta ponašanja adresata pravne norme. Ograničenje slobode kretanja na određenom području uopšte može se učiniti prvo, samim zakonom. Može se raditi: a) o ograničenju ili isključivanju svih pojedinaca¹⁴, b) ograničenje određenih kategorija pojedinaca¹⁵ u korišćenju određenih sloboda i prava (ograničenje slobode kretanja određenim kategorijama pojedinaca). Po kvalitetu je navedeno ograničenje odnosno isključenje od mogućnosti korišćenja određenih sloboda i prava apstraktno. U navedenim slučajevima je *lex specialis* apstraktan (i generalan). Radi se o ograničenjima korišćenja određenih sloboda i prava koja (ograničenja) se čine zakonom, jednom za sve pojedince s obzirom

¹² O pojmu upravne grane, upravne oblasti i upravne službe šire u knjizi: dr. Ibrahim Festić, *Upravno pravo*, Sarajevo 1974, str.74.

¹³ Dr. Velimir Ivančević, *Institucije* ....., str. 31.

¹⁴ Npr. Zakon o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu (“Službeni list RBiH”, br.47/95)

¹⁵ Zakon o kretanju i boravku stranaca...

na objekat (prelaženje državne granice i kretanje u graničnom pojasu), a drugi put s obzirom na određene kategorije pojedinaca (kretanje i boravak stranaca). U ovim slučajevima mogu se, eventualno, povlačiti kvantitativne razlike, imajući u vidu obuhvat broja subjekata zahvaćenih navedenim zakonima. Može se, dakle, govoriti o različitim nivoima generalnosti, ali ne i o tome da se ona dovede u pitanje.

Ograničenje (kod određenja "naredbe") "u određenoj situaciji" nije kao prethodno navedena (koja su činjena zakonom); nije, dakle, apstraktno: radi se npr. o ograničenju kretanja određenim putem u određeno vrijeme. Po svojstvu obuhvata broja lica na koja se odnosi – generalnosti – naredba je jednaka opštim aktima, dok je po svojstvu obuhvata tj. (predmeta–objekta)– situacije na koju se odnosi naredba konkretan akt (kod navedenog primjera: ograničenje kretanja određenim putem u određeno vrijeme)¹⁶.

5. Uloga konkretnog (upravnog) akta je da, u skladu sa uslovima propisanim u zakonima i drugim propisima, dovode do primjene te opšte norme odnosno propisa, dok je kod naredbe upravo suprotno: naredbom se, kako smo to već ranije naznačili, isključuje primjena, u konkretnom slučaju (konkretnoj situaciji), opšte (u smislu apstraktne) pravne norme (bilo da se ta primjena opšte pravne norme "posreduje" pojedinačnim, dakle upravnim aktima, ili, da ponašanje adresata slijedi neposredno na osnovu te opšte pravne norme, tj. bez donošenja pojedinačnih pravnih akata –tzv. apstraktni upravnopravni odnosi¹⁷. Isključivanje djeljstva opšte pravne norme u konkretnoj situaciji (ili za konkretnu situaciju, kao predmet "naredbe", navodi na zaključak da je njeno djeljstvo *contra legem* ("contra legem" kao jedan sadržinski vid ili tip regulisanja društvenih odnosa podzakonskim aktima, uz regulisanje "secundum" i "praeter legem")¹⁸. Ali isto tako treba reći da se svako regulisanje sadržinskog tima "contra legem" ne može reducirati samo na naredbu jer je ono, u principu, apstraktno. Valja, također, podsjetiti da se regulisanje "contra legem" ne može vršiti upravnim aktom (koji je i konkretan i individualan, što vrijedi i za tzv. generalni upravni akt). Isključenje primjene opšte pravne norme može se vršiti, kako je ranije navedeno, sa *lex specialis* (isključenje na

¹⁶ Npr. čl. 50. st. 1. Zakona o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu propisuje: "Funkcioner koji rukovodi organom uprave nadležnim za poslove narodne odbrane može, kad to zahtijevaju razlozi odbrane zemlje, zabraniti za određeno vrijeme kretanje i boravak na pojedinim područjima graničnog pojasa".

¹⁷ O apstraktnim upravnopravnim odnosima šire u knjizi: dr. Ibrahim Festić, *Uprava, Vlast, zakonitost*, Sarajevo, 1982, str. 189-213.

¹⁸ Sadržinske pojmove "secundum", "praeter" i "contra legem" treba shvatiti kao parcijalna propisivanja koja se primjenjuju zajedno sa zakonom, a ne mimo njega...

apstraktan način), i isključenje primjene apstraktne pravne norme na konkretna načina, tj. u konkretnoj situaciji (koja ima opšti značaj), što se čini “naredbom” kao podzakonskim aktom (koja, u principu, ima djeinstvo “contra legem” upravo s obzirom na njenu prirodu). Njeno djeinstvo “contra legem” proizilazi, dakle, iz njene prirode. Dužnost je državnih organa da navedeno isključuje opšte pravne norme u konkretnoj situaciji (koja ima opšti značaj) obezbijede. Obezbjedivanje o kojem je riječ vrši se primjenom materijalnih radnji od strane državnih organa, tako što oni vrše uvid u ponašanje subjekata zahvaćenih naredbom da li se po istoj i ponašaju, ali isto tako i u obavezi državnih organa da te subjekte na takvo ponašanje prisile. Ovo važi kada se naredbom propisuju obaveze za adresate. Kada se za njih, pak, propisuju prava, onda je obaveza državnih organa da se uzdrže od svakog smetanja pri korišćenju tih prava, ali i da spriječe sva druga lica koja bi adresate smetala pri uživanju njihovih prava. Naravno, stalno nam je prisutna ideja da se radi o izuzetku od opšteg režima u određenoj upravnoj oblasti, te i o tome da je “naredbom” inaugurisan (ili aktiviran) novi (ili drugačiji) pravni režim od onog koji je (da tako kažemo) “redovan”, sve za određeno vrijeme. npr. zavodenje policijskog sata vrši se “naredbom”. Kao primjer mogla bi se navesti i “naredba” kojom se za određeni dan određivalo održavanje sabora kulture na jugoslovensko-bugarskoj ili jugoslovensko-italijanskoj granici. Održavanje sabora (ili neke druge kulturne manifestacije) određuje se “naredbom” (generalni akt po broju učesnika, ali konkretna buduća da se odnosi na jednu konkretnu manifestaciju: jugoslovensko-bugarski ili jugoslovensko-italijanski sabor kulture koji se održavao tačno određenog dana, tačno određene godine u tačno određenom mjestu). Održavanje dotične manifestacije odnosno donošenje naredbe kojom se dozvoljava njeno održavanje ima utjecaja na isključivanje, za taj dan, propisanog redovnog, opšteg, režima prelaska preko državne granice¹⁹, (koji je propisan zakonom), te inauguraciju, samo za taj dan, posebnog pravnog režima prelaska preko dotičnog dijela državne granice (npr. bez putne isprave, samo na osnovu lične karte ...). Umjesto naredbe za uređivanje navedene problematike mogao bi se donijeti i pojedinačni (singularni) zakon koji je, sadržinski promatrano, upravni akt. S tim zakonom, međutim, ne treba brkati ulogu “lex specialis-a u okviru određene problematike koji je apstraktan. U ovom slučaju ulogu “lex specialis-a ima pomenuti zakon o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu ... Njime se inauguriše opšti pravni režim ponašanja u određenoj zoni uz državnu granicu, koji se primjenjuje na podru-

¹⁹ Takvu mogućnost za nadležni organ uprave propisuje Zakon o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu... (čl. 10. st. 4): “ ... može za određeno vrijeme odobriti prelaženje državne granice i na graničnim prelazima za pogranični saobraćaj i putnicima u međunarodnom putničkom saobraćaju”.

čju cijele države (u pograničnoj zoni), kao i za sve dane u godini (a ne samo za tačno određeni dan).

6. Naredba dijelom posjeduje elemente opšteg, a djelom konkretnog akta, s tim što je konkretnost naredbe u odnosu na konkretnost konkretnog akta, drugačija. Na osnovu "naredbe", naime, neposredno slijede materijalne radnje, odnosno "ponašanja" adresata, na koje se "naredba" odnosi, ali isto tako i neposredno, dakle, bez potrebe donošenja pojedinačnog akta, slijedi i ponašanje državnih organa koji su obavezni da "obezbijede" ponašanja propisana naredbom. Na osnovu naredbe se, dakle, ne donose više nikakvi pravni akti. Konkretnost "običnih" konkretnih (upravnih) akata, je, vidjeli smo, drugačije namjene. Cilj njihovog donošenja zapravo i leži u činjenici da su oni sredstvo ili način ostvarivanja opšte pravne norme, a ne kao što je cilj "naredbe", isključenje, u konkretnoj situaciji, primjene opšte pravne norme (ili neke njene odredbe, odnosno ponašanja, odnosno "uslova"), i propisivanja novih (drugačijih od zakonskih) pravila ponašanja. Istina, postoje i takve opšte pravne norme za čije oživotvorenje nije neophodno donošenje konkretnih pravnih akata, već "ponašanje" adresata usljeduje neposredno na osnovu tih normi, pod pretpostavkom nastupanja određenih pravnih činjenica. Ovo posljednje, bez obzira da li je to ponašanje u korist adresata (što je npr. slučaj kod ustavnih sloboda i prava), ili, pak, na njihovu štetu (npr. obaveza adresata opšte pravne norme da se pridržava određenih uslova koji se odnose na objekat pravnog odnosa: npr. "standardi" ili "normativi" propisani opštom pravnom normom koji se adresati moraju pridržavati pri izradi određenih proizvoda odnosno prilikom pružanja određenih usluga - ograničenja slobode volje adresata). Donošenje konkretnih akata u ovim posljednjim slučajevima, tj. obaveza ponašanja adresata proizilazi neposredno na osnovu opšte pravne norme, je sekundarne prirode. Smisao njihovog donošenja je u funkciji "discipliniranja" adresata da se po toj opštoj pravnoj normi stvarno i ponašaju. Oni su, isto tako, u funkciji obezbjeđivanja sloboda i prava ako ih neko ugrožava (uključivši i državne organe). Još jednom podvlačim da "ponašanje" adresata opšte pravne norme neposredno na osnovu te norme može za njega predstavljati obavezu, a ne samo uživanje sloboda i prava, što onda, u smislu "ponašanja" o kome govorimo, ne zavisi isključivo od volje dotičnog adresata.

7. Iz dosadašnjeg izlaganja može se zaključiti da je potrebno razgraničiti naredbu, kao podzakonski akt organa uprave, od *lex specialis*-a, od naredbe koja je to samo po nazivu a sadržinski predstavlja ili *lex specialis* ili upravni akt, te, prema tome tzv. generalnom upravnom aktu, kao i prema tzv. aktima-uslovima.

a) Odnos naredbe prema *lex specialis*: isti im je objekat, ali se odnose na različit broj situacija - slučajeva. *Lex specialis* se odnosi na ne-

određen broj slučajeva, a naredba samo na jedan slučaj. Ove odnose već smo dovoljno podvukli u našem prilogu.

b) Potrebno je analizirati odnos "naredbe" kao podzakonskog akta organa uprave i drugih "naredaba" koje su to samo po nazivu, a po sadržini mogu biti ili apstraktni podzakonski akti ili upravni akti. Analizu valja izvršiti imajući u vidu ranije navedene karakteristike naredbe kao podzakonskog akta. Donose se, naime, i takve naredbe koje se odnose na neodređeni broj situacija, što znači da su one apstraktne isto kao i *lex specialis*. Od njega se razlikuju samo po formalnim karakteristikama (nazivu, organu nadležnom za donošenje ...). Kao primjer organa uprave, koja po sadržini nije naredba kao podzakonski akt, već je po sadržini *lex specialis*, možemo navesti Naredbu o vremenu lova lovostajem zaštićene divljači²⁰, koju je u izvršenju čl. 24 Zakona o lovstvu²¹ donio republički sektor za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu. Ova naredba propisuje da se lovostajem zaštićena divljač iz čl. 17 Zakona o lovstvu može loviti ("dovoljeno je loviti") u vremenu, npr. za odraslog mrkog medvjeda od 01.10. do 15.05. ; a srndaća od 15.05. do 15.09. ; do divlje guske, koja se može loviti u vremenu od 16.09. do 29.02. ; ali se pri tome ne navodi za koju lovnu sezonu, odnosno za koju godinu važe ta vremena propisanog lova za pojedine (pobrojane naredbom) vrste divljači. Iz tog se može zaključiti da to vrijeme lova naredbom navedenih vrsta divljači važi za ubuduće i to na neodređeni broj sezona, odnosno godina (apstraktno) što se moglo (po našem mišljenju i trebalo) propisati zakonom. Onda bi to bio *lex specialis* i u formalnom smislu, a ne samo u materijalnom. Navedenoj naredbi nedostaje, dakle, element konkretnosti, te je da se odnosi na jednu situaciju: da je npr. propisano da ova naredba važi za sezonu 1989/1990. kao režim lova za, u naredbi navedenu, lovostajem zaštićenu divljač. Ovo stoga što se pomenutom naredbom propisani režim lova za, u naredbi navedenu, vrstu divljači uvijek primjenjuje (sve dok se po propisanom postupku navedena naredba ne izmjeni). Izloženo pokazuje da ova naredba sa Zakonom o lovstvu čini jednu cjelinu. Njima se utvrđuje pravni režim lova za navedenu divljač. Zakon je, dakle, pravo propisivanja pravnog režima lova za navadne vrste divljači (tačnije jedan od elemenata tog režima, a to je vrijeme lova pojedinih vrsta divljači) prenio na organ uprave.

c) Odnos naredbe kao podzakonskog akta organa uprave prema tzv. generalnom upravnom aktu (generalni upravni akt je upravni akt). To, dalje, znači da je konkretan (po broju slučajevima ili situacija koje uređuju) i individualan (po broju lica čije ponašanje uređuje). Kod generalnog pravnog akta se kaže da su lica koja se u tom aktu poimenično navode

---

²⁰ "Službeni list SRBiH", 29/89.

²¹ "Službeni list SRBiH", 7/77.

“odrediva”²². Po našem shvatanju u ovom slučaju nema teoriske dileme iz prostog razloga što je, iako tradicionalno, upotreba termina “generalni” za upravne akte neprimjerena. Ne radi se o generalnosti istog reda sa generalnošću naredbe kao podzakonskog akta (odnosno generalnošću drugih tzv. “opštih” akata). Napominjemo, također, da se generalnost “opšteg” akta, po prirodi stvari, ne može izraziti drugačije, dok se generalnost generalnih upravnih akata, također po prirodi stvari, može izraziti i na individualan način. Mi mislimo da to implicite i postoji. Do tog zaključka i dolazimo iz objašnjenja da se lica u generalnom upravnom aktu poimenično ne navode, ali da su ta lica “odrediva”. Mislimo, također, da individualno nenavodenje subjekata na koje se odnose tzv. generalni akti potiče iz pravno-tehničkih, a ne iz suštinskih razloga (“po prirodi stvari”), što je svojstvo “generalnosti” opštih akata.

8. Posebnu vrstu naredbe predstavlja ona naredba kojom se “aktivira” (ili “suspenduje”) zakonom ustanovljeni posebni pravni režim. Za ilustraciju navodimo Naredbu o proglašenju epidemije zaraznog trovanja hranom na području Grada Sarajeva²³, koju je donio predsjednik Republičkog komitea za zdravstvo i socijalnu zaštitu u izvršenju čl. 29. st. 2. tač. 1. Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti²⁴: “Proglašava se epidemija zaraznog trovanja hranom (sladoledom) koja se pojavila 24. juna 1988. godine u slastičarni “Dalas” Opština Stari Grad u Sarajevu”.

“Kao ugroženo područje određuje se Grad Sarajevo...”. Analiza ove naredbe pokazuje da proglašavanjem epidemije u određenom mjestu dolazi do aktiviranja (početka primjene) Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti..., tj. na području ugroženom od epidemije od naznačenog dana u naredbi počinje da se primjenjuje posebni pravni režim postupanja koji je ovim Zakonom i Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti koje ugrožavaju cijelu zemlju²⁵ propisan kao režim postupanja (na ugroženom području) u slučaju proglašavanja epidemije. Iz, da tako kažemo, “normalnog” (“opšteg”) režima zdravstveno-epidemiološke zaštite, naredba koju smo naveli dovodi do primjene posebnog, “specijalnog”, pravnog režima, čija sadržina je bila propisana saveznim (od čl. 4-44) i republičkim (čl. 7-24) zakonom. Uloga naredbe u ovom slučaju nije propisivanje novog, posebnog, (različitog od postojećeg) pravnog režima

²² “Generalni upravni akt odnosi se na veći broj lica, ali se ova lica u aktu poimenično ne navode. Iako se u ovom aktu ne označavaju poimenično lica na koja se akt odnosi, ipak se iz takvog akta lahko može utvrditi na koja se lica taj akt odnosi. Dakle, lica nisu poimenično određena, ali su određiva....” (dr. Ibrahim Festić, Upravno pravo, Sarajevo, 1974. str. 174-175).

²³ “Službeni list SRBiH”, 24/88.

²⁴ “Službeni list SRBiH”, 36/87.

²⁵ “Službeni list SRBiH”, 51/84.

zdravstveno-epidemiološke zaštite, jer je posebni pravni režim već ranije propisan (u našem primjeru ranijim saveznim i republičkim zakonom o zaštiti od zaraznih bolesti). Naredba u ovom slučaju (pojedinačnoj situaciji), ima ulogu prebaciivača ("skretničara") sa jednog na drugi pravni režim (s tim da su oba režima ranije utvrđena zakonom). Naime, utvrđivanje "naredbom" činjenice da se određenog dana u određenom mjestu pojavila epidemija zaranog trovanja hranom, te određujući teritoriju (opet činjenicu) koji se smatra ugroženim (Grad Sarajevo), naredba samo "aktivira" primjenu posebnog pravnog režima zdravstveno-epidemiološke zaštite, propisanog navedenim zakonima, na tom ugroženom području. Trajenje primjene posebnog pravnog režima ne određuje se neposredno ovom naredbom, već je zakonom oređeno da će trajati dok traje i epidemija na ugroženom području. Dakle, trajenje posebnog pravnog režima vezuje se za prestanak epidemije. Prestanak epidemije će se, također, ustanoviti kao činjenica (novom) naredbom. Ovlašćenje za donošenje ovakvih naredaba slično je jednoj vrsti delegacije normativnih ovlašćenja (koja to faktički nisu) organima egzekutive u SAD pod nazivom "fact finding power-contingent legislation". Ovo ovlašćenje sastoji se u tome što se egzekutivi (prije svega predsjednika SAD) dodjeljuje ovlašćenje utvrđivanja činjenica. Navedeno ovlašćenje, tj. utvrđivanje činjenica, predsjednik SAD vrši svojom proklamacijom²⁶. Nastupom činjenice koju, rekosmo, utvrđuje predsjednik SAD (ili drugi ovlašćeni organi egzekutive) počinje važenje zakona, tj. počinje primjene posebnog pravnog režima propisanog tim zakonom. U našem primjeru uloga pomenute naredbe je dvostruka: 1) njome se, do daljnjega (do prestanka epidemije), suspenduju propisi kojima se uređuje "normalna" zdravstveno-epidemiološka zaštita ("opšti" pravni režim), 2) istovremeno se aktivira primjena pomenutih propisa kojima je utvrđen "poseban" pravni režim u slučaju epidemije.

9. Potrebno je razlikovati naredbu kao podzakonski akt organa uprave od tzv. akta- uslova. Neki upravni akti nemaju za posljedicu stvaranje jedne subjektivne pravne situacije. Njima se uslovljava nastanak jedne objektivne (ili zakonske) situacije, ili, pak, određuje nadležnost nekog službenika²⁷. Ovi akti stoje na sredini između subjektivnih (upravnih) akata i akata-pravila. Kao i subjektivni akti i akti uslovi odnose se na konkretni slučaj. Njima se ne formiraju pravne situacije. "Pravne situacije", koje takav akt ima u vidu, "stvorene su odranije jednim aktom regulom: to su statusi legalni ili reglementarni. Akt-uslov samo dodjeljuje nekome taj status ili ga oduzima; uvlači ga u jednu od tih situacija ili ga izvlači iz

²⁶ O ovom i drugim vidovima normativnog ovlašćenja egzekutive u SAD vidjeti detaljnije u knjizi: Zorica Radović, Normativna delatnost izvršne vlasti, Beograd 1989, str. 49-53.

²⁷ Leon Digi. Procobražaji javnog prava, prevod, Beograd 1929, str. 190.

nje. On proizvodi samo jedan atributivni efekt²⁸. Dakle, statusi i situacije postoje. Oni su stvoreni jednom opštom pravnom normom, a stupanje u takvu situaciju vezano je za donošenje jednog akta-uslova²⁹. Njima se ne utvrđuju neposredno ni pravna ni obaveze subjekata, jer su ta prava ili obaveze unaprijed utvrđena opštom pravnom normom. Ovaj akt ne stvara pravnu situaciju (skup prava ili obaveza), već samo uslovljava njihovu primjenu. "Jedan put se on pojavljuje kao uslov da se može izvršiti jedna legalna kompetencija, drugi put kao uslov da se mora izvršiti³⁰. Akti-uslovi mogu biti unilateralni i bilateralni. Ovi drugi su karakteristični za građanskopravne odnose. L. Digi donošenje ovih akata vezuje za vršenje javnih službi ili koja se pojavljuju u ulozi korisnika tih službi: sticanje i gubitak statusa korisnika tih službi. Po Digiju sam status (otuda i ojektivno djeystvo ovih akata) je stvoren zakonom ili nekom drugom opštom pravnom normom³¹.

10. Naziv "naredba" se, dakle, koristi za pravne akte različitog karaktera: naredba kao podzakonski akt organa uprave koji se donosi po posebnom zakonskom ovlašćenju sa navedenim karakteristikama u pogledu obuhvata situacije i objekata čije ponašanje uređuje, kao *lex specialis* (u sadržinskom smislu), te kao upravni akt (takoder u sadržinskom smislu).

Sama naredba, kao podzakonski akt organa uprave, može imati raznoliku ulogu. Naredbom kao podzakonskim aktom mogu se naređivati, zabranjivati ili dopuštati "postupanje" u određenim situacijama koje imaju "opšti (generalni) značaj". Pri tome se "naredbom" za konkretnu situaciju propisuje novi, posebni, pravni režim (ili "aktivira" opštom normom ranije propisan posebni pravni režim).

Vežanost naredbe, kao podzakonskog akta za zakon je dvostruka. To je, prvo, zakonsko ovlašćenje za donošenje naredbe. Drugo, zakonom se određuje objekat za koji se naredbom može, u određenom (konkretnom) slučaju-situaciji (koja ima opšti-generalni značaj), propisati poseban, novi, odnosno drugačiji, pravni režim postupanja ("ponašanja"), različit (bar u nekim elementima) od opšteg pravnog režima postupanja u okviru odgovarajuće problematike. Ova uloga naredbe određuje i njen sadržinski vid (ili tip) odnosa prema zakonu, a to je "contra legem". Medutim, propisivanje "contra legem" može biti na "apstraktan način" takoder podzakonskim aktima.

²⁸ M. Kostić, *Administrativno pravo Kraljevine Jugoslavije*, Beograd 1936, str. 104.

²⁹ Npr. akt o prijemu u državljanstvo naturalizacijom, akt o postavljanju službenika ili funkcionera, otpust iz državljanstva, razrješenje službenika ili funkcionera, akt vjenčanja, prijem novog člana u jedno udruženje, itd.

³⁰ M. Kostić, *op. cit.* str. 104.

³¹ Leon Digi, *op. cit.* str. 191.

Smatramo neophodnim ukazati na dosta raširenu pojavu da različiti organi pod nazivom "naredba" donose raznolike opšte i pojedinačne³² pravne akte s tim što mnogi od tih pravnih akata nemaju pravne karakteristike naredbe u naprijed izloženom smislu kao podzakonskog akta organa državne uprave³³. Drugim riječima kazano: upotreba naziva "naredba" u praksi je prilično proizvoljna.

---

³² Naredba kao pojedinačni akt koji se donosi po Zakonu o krivičnom podtupku ("Službeni list SFRJ", 26/ 86), preuzet Uredbom o preuzimanju ZKP ("Službeni list RBiH", 2/92): Naredba o potjernici (čl. 551); Naredba o prinudnom dovodenju (čl. 184); Naredba o zakazivanju glavnog pretresa (čl. 279).

³³ Prof. I. Krbek "naredba" koristi u značenju "uredbe", tj. kao genusni pojam za sve podzakonske opšte akte (Sudska kontrola naredbe, Zagreb, 1939; Zakonitost uprave, "Mjesečnik", br. 4-5 i 6-7/1936, kao i kasniji radovi ovog autora).

Dr. Ismet Dautbašić

FINANSIJSKI DELIKTI U FINANSIJSKOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE

I

Nužnost propisivanja finansijskih delikata

Svaka država je donosila, donosi donosiće razne zakone i druge propise pomoću kojih želi ostvariti određene ciljeve, koji su joj povjereni od društvene zajednice. Otuda ako se propis državnog organa ne poštuje, ne sprovodi ili se djelimično sprovodi, onda se time ne realizuje svrha radi koje je taj propis donesen. Nepoštovanje, odnosno nesprovođenje zalona i drugih državnih propisa može da nanese veliku štetu državi.

Da bi prisilila lica u pravu da poštuju zakone i druge državne akte, država preduzima određene aktivnosti, kao što su:

1. u aktu kojim je uvedena određena zabrana, nešto naredeno i sl., propisuje odgovarajuće sankcije koje će se primjenjivati prema onom ko ne poštuje utvrđenu normu;
2. preduzima konkretne i druge mjere i aktivnosti kako bi se njena norma ispoštovala;
3. propagandnim i drugim sredstvima i metodama objašnjava metode i ciljeve donesenih zakona i drugih propisa, utičući na moral, patriotizam, solidarnost i sl., svojih podanika;
4. protiv lica koja nisu poštovala zakonske i druge pravne odredbe pokreće krivične, prekršajne i druge postupke i izriče kazne i preduzima druge mjere zakonom predviđene. Uz navedeno podsjećamo i na poznato pravno pravilo da izjava lica, kako nije znalo da odnosni zakon ili propis postoji, ili da nije imalo vremena da se s njim upozna, ne opravdava isto i mora snositi odgovornost za povredu tih normi.

Pošto se u teorijskim, zakonodavno-pravnim i praktičnim pitanjima vezanim za delikvenciju produbljeno i detaljno studira u okviru specijalizovanih naučno-nastavnih disciplina na Katedri krivičnog prava, ovdje nema ni svrhe ni opravdanja da to ponavljamo. Namjera nam je

samo da ukažemo na raznovrsnost i brojnost finansijskih delikata koji un svim savremenim državama, pa tako i u našoj zemlji, po zastupljenosti u ukupnim deliktima zauzimaju jednu od vodećih pozicija i tako ukažemo na nužnost izučavanja i kodifikacije ove izuzetno važne finansijsko-pravne problematike.

II

Pojam i vrste finansijskih delikata

Na pitanje šta je delikt uopće, i finansijski posebno, Prof.dr V.J.Grivčev kaže da postoji više odgovora. Jedan od tih odgovora, koji ovaj autor prihvata kao objašnjenje za pojam delikta, je onaj što ga navodi Prof. Dr. Marjan Horvat, a koji konstatuje da delikti predstavljaju: "protivpravnu povredu tuđeg pravnog dobra, od koje već po samom pravnom poretku prizilazi za učinioca neka obavezna dužnost (davanje lične naknade, plaćanje novčane kazne ili naknada štete)".

U finansijske delikte ubrajamo: krivična djela, privredne prestupe i prekršaje.

Kako se među deliktima na prvom mjestu nalaze krivična djela, čitaoca treba podsjetiti da krivični zakon krivično djelo definiše na slijedeći način: "Krivično djelo je društveno opasno djelo koje je zakonom određeno kao krivično djelo i čija su obilježja određena zakonom."

Kada je riječ o privrednim prestupima kao drugoj vrsti delikata, u članu 2. Stav 1 Zakona o privrednim prestupima određen je pojam privrednog prestupa, gdje se kaže: "Privredni prestup je društveno štetna povreda propisa u privrednom i finansijskom poslovanju, koja je prouzrokovala ili je mogla prouzrokovati teže posljedice i koja je propisom nadležnog organa određena kao privredni prestup."

I na kraju kada govorimo o prekršajima i njihovom definisanju poslužićemo se sadržajem odredbe člana 2 Zakona o prekršajima koja glasi: "Prekršaji određeni republičkim i federalnim propisima jesu povrede javnog poretka utvrđene republičkim i federalnim zakonom i drugim republičkim i federalnim propisima za koje se predviđaju prekršajne kazne i zaštitne mjere." Istu ili skoro istu definiciju prekršaja srećemo i u zakonima o prekršajima kantona i odlukama općina i gradskih zajednica kojima određuju ovu materiju na svom području.

III

Sankcije za finansijske delikte

U sadašnjem finansijskom sistemu mi nemamo, kao što je to u zakonodavstvu drugih (razvijenih) zemalja kodifikovane i sistematizovane propise o finansijskim deliktima. Mi obično u pojedine finansijske (poreske) zakone unosimo (što je davnašnja praksa) dva, tri ili više paragrafa kojima se predviđaju mjere za kažnjavanje povreda odredaba tih zakona. Tako naprimjer u Zakonu o porezu na promet proizvoda i usluga, Zakonu o carinama, Zakonu o novcu, Zakonu o bankama i dr. Utvrđene su sankcije u poglavljima pod naslovom "kaznene odredbe". Jednom riječju, nemamo kompleksno uređenog ni fininsijako-kazneno pravo pa tako ni poreško-kazneno pravo. Naša literatura iz te oblasti nije značajna, a ni udžbenici iz finansijske nauke tim problemom ne bave se onoliko koliko ova materija objektivno zaslužuje. Sve to ne iznenađuje jer je u pitanju velika složenost i dinamičnost finansijske materije koju je teško obuhvatiti i sistematski pravno uobličiti na naučno ispravan način.

Tako naprimjer, u Carinskom zakonu predviđene su sve tri vrste finansijskih delikata i to krivična djela u članovima od 340. do 344., privredni prestupi u članovima od 345. do 347. I prekršaji u odredbama od člana 348. do 372. za povrede odredaba ovog Zakona.

Prema članu 340 stav 1 kao krivično djelo predviđeno je za onoga "Ko se bavi prenošenjem robe preko carinske linije izbjegavajući mjere carinskog nadzora, prenese robu preko carinske linije naoružan, u grupi ili upotrebom sile ili prijetnje, kazniće se zatvorom od jedne do pet godina i novčanom kaznom".

U stavu 2 istog člana stoji: "Ko organizuje grupu ili mrežu za vršenje krivičnih djela iz stava 1 ovog člana ili mrežu preprodavaca ili posrednika za rasturanje neocarinjene robe, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina i novčanom kaznom". Roba koja je predmet krivičnog djela iz stava 1 ovog člana oduzeće se. Dakle, i pokušaj se kažnjava.

U članu 242 citiranog zakona predviđeno je krivično djelo koje glasi: "Prevozno, odnosno prenosno sredstvo čija su tajna i skrovita mjesta iskorišćena za prevoz robe, koja je predmet krivičnog djela iz člana 240 ovog zakona, ili je ono namijenjeno isključivo isključenju tih krivičnih djela, oduzeće se ako je vlasnik ili korisnik vozila to znao ili je mogao znati i ako vrijednost robe koja je predmet krivičnog djela prelazi jednu trećinu carinske osnovice tog prenosnog sredstva, odnosno prevoznog sredstva u vrijeme izvršenja krivičnog djela".

Roba kojom je izvršeno krivično djelo iz člana 340 ovog zakona, koja je oduzeta ili njena vrijednost naplaćena na osnovu člana 341 ovog

zakona kao i prevozno odnosno prenosno sredstvo oduzeto shodno članu 342 ovog zakona predaju se carinarnici koja sa njima postupa prema propisima“, piše u članu 344 stav 1 ovog zakona.

U članu 345 ovog zakona utvrđeno je da će se novčanom kaznom od 45 dinara do 45.000 dinara, kazniti za privredni prestup poduzeće ili drugo pravno lice i to :

1. ako se bavi prenošenjem robe preko carinske linije, a izbjegava mjere carinskog nadzora;
2. ako nadležnoj carinarnici ne prijavi opojne droge ili sirovine, u smislu propisa o opojnim drogama za koje ima urednu dozvolu za uvoz, odnosno izvoz;
3. ako ne prijavi carinarnici oružje, municiju ili eksploziv koje prenosi preko carinske linije, a za čije držanje i prenošenje ima odobrenje nadležnog organa;
4. ako izbjegavanje plaćanja carine i drugih uvoznih dažbina ili radi plaćanja carina i drugih uvoznih dažbina u iznosu manjem od iznosa koji bi morao da plati, ispravama koje su podnesene uz carinsku deklaraciju označava drugo porijeklo, kakvoću, količinu i vrijednost robe.

Za radnju iz stava 1 ovog člana kazniće se i odgovorno lice u pravnom licu novčanom kaznom od 25 do 300 DEM u dinarskoj protuvrijednosti po srednjem kursu Narodne banke BiH.

Članom 346, stavom 1 ovog zakona predviđeno je sljedeće :

“Za privredni prestup iz člana 345 koga smo naprijed detaljno citirali, kaže se: “Preduzeću ili drugom pravnom licu može se izreći zaštitna mjera zabrane bavljenja poslova uvoza ili izvoza u trajanju od pet godina. Ova mjera se može izreći i odgovornom licu u preduzeću ili drugom pravnom licu”.

Na kraju ukazivanja na finansijske delikte sadržane u Carinskom zakonu treba još dodati se u odredbama člana 334-369 ovog zakona iscrpno određuje koja djela i radnje predstavljaju krivična djela, privredne prestupe i prekršaje i fiksiraju kazne za povredu istih. Dobro bi ih bilo detaljnije analizirati, ali zbog karaktera ovog rada mi to ne možemo, nažalost, činiti, pa zato čitaoca upućujemo na zakonski tekst gdje se detaljno može upoznati sa svim relevantnim pitanjima ove vrste finansijskih delikata, a to je Carinski zakon iz 1955. godine, objavljen u “Službenom listu RBiH”, broj 5/95.

Prema članu 69 stav 1,2 i 3 Zakona o bankama (“Službeni list RBiH” broj 9/92, 16/92, 10/94, 13/94 i 33/95) kaznom od 1.000 do 8.000 DEM (obračunate i naplaćene u valuti RBiH), kazniće se za privredni prestup banke i depozitna organizacija ako:

1. svoje ne održava u okviru uslova propisanih Zakona o bankama (član 20);
2. ne održava likvidnost i solventnost u svom poslovanju koja traje pet radnih dana neprekidno, odnosno sa prekidima 10 radnih dana u toku mjeseca;
3. ne uskladi svoje poslovanje u roku koji je Zakon predvidio (član 72).

Novčanom kaznom od 20 do 400 DEM kazniće se za privredni prestup direktor i drugi radnik sa posebnim ovlašćenjima u banci ili depozitnoj organizaciji ako su nastali slučajevi navedeni pod okolnostima pobrojanim u 1,2 i 3.

Direktor i drugi radnici sa posebnim ovlašćenjem, koji su osuđeni za privredni prestup naveden pod brojem 1,2 i 3 ne mogu obavljati rukovodeće poslove u banci ili depozitnoj organizaciji za vrijeme od dvije godine od dana pravosnažnosti osude.

Prema članu 168 KZ falsifikovanje novca je krivično djelo za koje se izriču sljedeće kazne:

1. Ko napravi lažan novac u namjeri da ga stavi u opticaj kao pravi, ili ko preinači pravi novac u namjeri da ga stavi u opticaj ili ko takav lažan novac stavi u opticaj, kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu.
2. Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se ko pribavlja lažan novac u namjeri da ga stavi u opticaj kao pravi.
3. Ako je usljed djela iz stava 1 i 2 ovog člana došlo do poremećaja u privredi zemlje, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje 5 godina.
4. Ko lažan novac, koji je primio kao pravi, stavi u opticaj, ili ko zna da je načinio lažan novac ili da je lažan novac stavljen u opticaj pa to ne prijavi, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

Lažan novac će se oduzeti.

I drugi zakoni predviđaju sankcije za pojedine finansijske delikte kako za pravna i fizička lica, tako i osobe odgovorne za finansijsko poslovanje.

U svim tim zakonima u poglavlju "Kaznene odredbe" nabrojane su sankcije za povredu odredaba tih zakona.

Izvjese protivpravne radnje, koje ne predstavljaju društveno opasna činjenja, ne podliježu krivičnim sankcijama, već su kažnjive kao finansijski prekršaj. Kaznene mjere iz tog domena u nadležnosti su upravnih organa, odnosno finansijske (poreske) administracije. Sudska faza dolazi naknadno i završno. Samo najteža finansijska (poreska) krivična djela,

utaja (defraudacija), šverc (kontrabanda) i falsifikovanje - kažnjava se po odredbama krivičnog zakona (na primjer: vidi član 136 KZ).

Kaznene odredbe predviđaju novčane kazne. One su po strogosti različito odmjerene, kako u odnosu na protivpravnu radnju, tako i s obzirom na učinjeno djelo.

Prema članu 39 KZ RBiH novčana kazna ne može biti manja od 625,00 BH dinara niti veća od 125.000,00 BH dinara, a za krivična djela učinjena iz koristoljublja - veća od 625.000,00 BH dinara.

U presudi se određuje rok plaćanja novčane kazne koji ne može biti kraći od petnaest dana ni duži od tri mjeseca, ali u opravdanim slučajevima sud može dozvoliti da osuđeni isplati novčanu kaznu i u otplatama, s tim da rok otplate ne može biti duži od dvije godine.

Ako se novčana kazna ne može ni prinudno naplatiti, sud će je izvršiti tako što će za svakih započelih 875,00 BH dinara novčane kazne, odrediti jedan dan zatvora, s tim da zatvor ne može biti duži od šest mjeseci.

Ako osuđeni isplati samo dio novčane kazne, ostatak će se srazmjerno pretvoriti u zatvor, a ako osuđeni isplati ostatak novčane kazne, izvršenje zatvora će se obustaviti.

1. Kazne za poreski prekršaj

a/ Kažnjava se građanin i privatno pravna osoba

- ako na poziv nadležnog finansijskog organa ne podnese u određenom roku sve podatke (van onih u poreskoj prijavi) koji su potrebni za razrez poreza i obaveznih doprinosa;

- ako ometa pregled poslovnih knjiga i poslovnih prostorija u cilju prikupljanja podataka potrebnih za razrez poreza i doprinosa;

- ako ne vodi poslovne knjige, ili ih vodi neuredno i netačno.

Za navedene poreske prekršaje kažnjava se iznosom od 500 do 800 DEM građanin obveznik, a iznosom od 500 do 2.500 DEM u dinarskoj protuvrijednosti i odgovorno lice u građansko-pravnom licu.

b/ Kažnjava se obveznik poreza (doprinosa):

- ako se utvrdi na osnovu njegovih poslovnih knjiga, žiro-računa i računa koje ispostavlja za isporučenu robu i usluge da je prijavio dohodak ili prihod u manjem iznosu od stvarnog ili da nije prijavio imovinu; no s tim da nije u pitanju njegova krivična odgovornost za djelo utaje (defraudacije).

Za ovaj prekršaj kazna je od 5.000 do 100.000 DEM u dinarskoj protuvrijednosti po srednjem kursu koji utvrđuje Narodna banka BiH.

c/ Kažnjava se privatni poslodavac, obveznik doprinosa po odbitku (na izvoru), ako prilikom isplate plate ne obračuna i ne uplati (poreski platac) odgovarajući doprinos - u namjeri da izbjegne njegovo plaćanje. Pored kazne za prekršaj plaća i zateznu kamatu od 0,1% dnevno. Isto tako kazniće se obveznik doprinosa koji je dužan sam obračunati i platiti doprinos, pa to ne učini u određenom roku.

Za ovaj prekršaj kazna je od dvostrukog do osmostrukog iznosa obaveze po osnovu doprinosa za pravnu osobu.

d/ Kažnjava se privatno pravna osoba (radnja, preduzeće) ako na zahtjev finansijskog organa ne dozvoli pregled poslovnih knjiga, ili ako ne pruži u određenom roku podatke za razrez poreza (doprinosa), ili ako porez (doprinosa) uplati u korist drugoga a ne onog budžeta (fonda) kojem taj porez odnosno doprinos pripada.

Za ovaj prekršaj kazna je od 50 do 350 DEM u dinarskoj protuvrijednosti.

Odgovorna osoba u državnom organu, koja ovjeri ugovor o prenosu nepokretne imovine, bez dokaza o plaćenom porezu, kažnjava se za prekršaj iznosom od 100 do 500 DEM u dinarskoj protuvrijednosti po srednjem kursu na dan naplate.

IV

Pravne posljedice za učinjenje finansijske delikte

Pravne posljedice presude, odluke, rješenja i drugih pravnih akata su višestruke. Ovi akti, kad postanu pravosnažni i konačni, izvršavaju se. Krivičnim zakonom SFRJ predviđene su slijedeće pravne posljedice osude i to:

1. Prestanak, odnosno gubitak određenih prava, prestanak prava vršenja određenih poslova ili funkcija u društveno-političkoj zajednici, preduzeću, ustanovi ili organizaciji, prestanak radnog odnosa, ili prestanak vršenja određenog zvanja, profesije ili zanimanja, gubitak vojnog čina, oduzimanje odlikovanja i
2. Zabranu sticanja određenih prava (zabrana vršenja određenih funkcija društveno-pravnim licima, zabrana istupanja u mas-medijima, na javnim zborovima, zabrana izdavačke djelatnosti ili zabrana učešća u osnivanju udruženja i dr.)

Zakon o deviznom poslovanju, Zakonom o kreditnim odnosima sa inostranstvom, Zakon o obavljanju privrednih poslova u inostranstvu i nekim drugim zakonima propisano je da odgovorno lice koje je izvršilo finansijski defikt (a to je utvrđeno od nadležnog suda ili nadležnog organa) da može snositi više posljedica. Tako naprimjer, zabrana vršenja deviznih i nekih drugih poslova, za određeno vrijeme i sl.

Ispunjavanjem, zakonom propisanih uslova osuđeno lice može da bude rehabilitovano.

Osuda lica u pravu briše se iz kaznene evidencije ako osuđenik nakon izdržavanja kazne, do zakonom određenog roka, ne učini novo krivično djelo. Uslovna presuda briše se nakon proteka tri godine od dana izvršenja, zastarjelosti ili oprostaja ove kazne. Osuda na zatvor od 3 godine briše se iz kaznene evidencije nakon proteka 5 godina od izdržane, zastarjele ili oprostene kazne, a pod uslovom da se ne učini novo krivično djelo itd.

Ako bismo govorili o broju navedenih finansijskih delikata u državama savremenog svijeta mogli bismo konstatovati da su sve vrste kako krivičnog djela, tako i privredni prestupi i prekršaji u porastu. Ovo je rezultat razmaha tzv. sive ekonomije tj. privređivanja koje nije uredno registrirao, pa kao takvo nije podložno zvaničnoj evidenciji, kontroli i službenoj statistici. U našoj zemlji sivu ekonomiju srećemo skoro u svim djelatnostima i to : u poljoprivredi (kod obrade zemljišta i prodaje proizvoda u vlastitoj režiji); u šumarstvu (kod sječe šume preko datog odobrenja); u građevinarstvu (kod gradnja poslovnih i stambenih objekata, zatim vikendica, garaža, vila i dr.); u zanatstvu i to kako uslužnom, tako i proizvodnom (rad u "fušu", rad tzv. kućnih majstora i sl.); u transportu (bespravno taksiranje); u trgovini (kod nabavke i prodaje različitih roba); u ugovornom poslovanju (zapošljavanje lica na crno, neurednom vodenju poslovnih knjiga i dr.); zatim u turizmu, zdravstvu itd.

Mjerama ekonomske politike i privrednog sistema, a posebno mjerama fiskalne politike i adekvatnim zakonodavstvom, te dizanjem posebnog morala na viši nivo, širenje i jačanje sive ekonomije, moglo bi se znatno suzbiti.

Nadležni državni organi, odgovarajuće komore i drugi javno-pravni i privitno-pravni subjekti moraju ovoj problematici u buduću pokloniti onu pažnju koju ona objektivno zahtijeva.

Prof. dr. Duško Modly

PRIGOVORI ŽRTAVA SILOVANJA ORGANIMA POSTUPKA (POLICIJI I ISTRAŽNIM SUCIMA)

UVOD

Cijeli prethodni postupak zaprimanja krivičnih prijava do završetka istrage, po mišljenju znatnog broja silovanih žena, prožet je raznim predrasudama i stereotipima organa postupka što dovodi do toga da se žene ustručavaju prijaviti izvršeno silovanje bojeći se da im se neće vjerovati. Na taj način žene participiraju u stvaranju "tamne brojke".

Žene nakon silovanja u pravilu ne razmišljaju logično jer je to za njih teško iskušenje, već su često izgubljene u vrtlogu emocija. Jedan od osnovnih osjećaja koji preplavljuje žrtve je osjećaj krivnje, a javljaju se i neizbježni osjećaji srama i gađenja.

Pravilan i profesionalan postupak organa gonjenja doprinosi razvijanju većeg samopouzdanja kod silovanih žena tako da one mogu postati koristan izvor informacija o relevantnim činjenicama. Nažalost, žrtve se žale na nerazumijevanje i nekorektan postupak organa postupka što već na početku dovodi do uspostavljanja odnosa nepovjerenja na relaciji: žrtva-organ postupka.

Odluka žrtve silovanja-prijaviti ili ne prijaviti djelo ovisi i o tome da li žrtva smatra da će krivični represivni sistem biti adekvatno mobiliziran ili ne. Zato poznavanje prigovora žrtava organima postupka igra veliku ulogu u suzbijanju seksualnih delikata (*delicta carnis*). U toku postupka nerijetko zbog niza razloga, o kojim će nastavno biti riječ, dolazi do sekundarne viktimizacije žrtve i ponovnog traumatiziranja.

Jedna žrtva, koja je brutalno, na okrutan i ponižavajući način prinudena u svom stanju pred svojom djecom starom 2,5 i 9 godina na obljudbu, prijavila je djelo i dala iskaz na policiji i istražnom sucu. Prema njenom iskazu bila je izložena dugotrajnom manijačko-sadističkom zlostavljanju i silovanju uz nanošenje teških tjelesnih ozlijeđa. Kasnije u intervjuu sa novinarima je izjavila da je bila strašno razočarana kada su je policajci, a kasnije i istražni sudac pitali kako to da se nije uspjela "otrva-

ti”počinitelju, koji je, usput rečeno, bio izrazito jak i razvijen muškarac tako da je postojao više nego očigledan nesrazmjer u snazi i laiku. U toku psihijatrijskog vještačenja utvrđeno je da je počinitelj trajno psihički poremećena osoba i k tome vrlo agresivna i opasna s niskim “pragom” mogućeg ubojstva. Sudsko medicinski stručnjaci izjavili su da je žrtva u konkretnom slučaju pružila primjeren otpor svojim psiho fizičkim mogućnostima. Uz ostalo žrtva je izjavila: “pretukao me, pa ponovo tukao po glavi, vukao za kosu, pokušao me ugušiti jastukom. Zvijerski je postupao prema meni. Bilo je to u sobi gdje muž i ja držimo čekić, noževe i slične alatke kojima sam ga možda mogla udariti. Ali bilo mi je jasno da bi me tog trenutka ubio.”

Navedeni i drugi slučajevi ponukali su nas da izvršimo analizu 80 sudskih pravomoćno riješenih slučajeva na Okružnom sudu u Zagrebu za vremenski period 1985-89.god., da za isti vremenski period analiziramo 200 policijskih predmeta i obavimo intervju s 40 žrtava koje su inzistirale na strogoj diskreciji. Rezultate istraživanja iznosimo u nastavku s obzirom na vrlo kratko vrijeme koje nam je zbog objektivnih razloga stajalo na raspolaganju, ispričavamo se cijenjenim čitaocima ako redosljed izlaganja nismo uspjeli prilagoditi težini i ozbiljnosti prigovora žrtava.

STAVOVI I PREDRASUDE POLICAJACA O SILOVANJU

Žrtve silovanja prigovaraju policajcima zbog slijedećih stavova i predrasuda:

- nema apsolutno nevinih žrtava silovanja jer svaka žrtva na neki način participira kod izvršenja djela, aktivno ili pasivno,
- ženama je imanentna niža moralna vrijednost nego muškarcima,
- žena je sama vinovnik onoga što joj se dogodilo u principu “sama je to tražila”,
- žena mora računati s određenim posljedicama ukoliko želi i pokušava “izaći” iz određenih okvira ponašanja,
- žene svojom lakomislenim ponašanjem doprinose svojoj viktimizaciji,
- ako je žena silovana, onda je ona tome barem u dijelu doprinjela,
- žene ne samo što su krive za silovanje nego to i zaslužuju,
- žene provociraju muškarce načinom kretanja npr. njihanjem bokova, odijevanjem (mini suknje, izraziti dekoltei, prozirna odjeća), provocirajućim “make-up-om”, koketiranjem, što je kod njih urođeno, pa što se onda čude kada su silovane,

- žene moraju pružiti otpor pa i po cijenu života ili tjelesnog ozljeđivanja, pa i unakaželja, pri čemu se ne uvažavaju nesrazmjer u snazi, razvijenosti, težini, dobi, momenat iznenadenja, prepast, strah, šok i sl.. Takvom stavu doprinose i mnoge žene koje izjavljuju (smatraju) da bi se one oduprle napadaču,

- dio policajaca vjeruje u poznati mit da je muškarac koji vrši silovanje seksualni nezadovoljnik, pa se vršenjem silovanja oslobada nagomilanih nagona, po onoj "kad proradi nagon, prestaje pravo,"

- policajci se nerjetko zabavljaju na račun silovanih žena i postavljaju neumjesna pitanja koja nemaju veze sa slučajem npr.: "dali ste pri tome uživali?", "da li ste doživjeli orgazam?" i sl.,

- na strani policajca relativno često prisutna je ravnodušnost i bezosjećajnost, žrtve se prihvaćaju indiferentno, pa i neprijateljski (osobito kada prijavljuju pred kraj radnog vremena), generalno javljaju se niski standardi ophođenja,

- dio policajaca nastupa na manifestno podozriv način, kada za to nema osnova i ne pružaju ženama potrebnu potporu u tim trenucima,

- javlja se atmosfera neugodnosti, indiferentnosti, bezosjećajnosti, optuživanja za participaciju u djelu, sukrivnju, što dovodi do daljnje traumatizacije žrtve i njene sekundarne viktimizacije, kao posljedica nestručnog postupanja policajaca,

- nerjetko se javlja psihološki fenomen poznat kao "hallo-effect" ili previše službeni, krut stav,

- prisutno je i pretjerano stručno izražavanje koje graniči sa snobizmom, uslijed čega žrtve smatraju da im se ne vjeruje ili da ih se ne sluša,

- inzistira se na detaljima koji nisu relevantni za objašnjenje slučaja ili čak djeluju voajeristički,

- policajci koji intrvjuiraju žrtvu ne trude se da se žrtva osjeća što udobnije, koliko je to u datoj situacijimoguće,

- žrtve imaju osjećaj da se kriminalistička obrada kod silovanja, osobito zaprimanje krivičnih prijava, provodi kao kod džepnih krađa i drugih krivičnih djela, pa čak da neki policajci smatraju silovanje drugorazrednom pojavom i postupak u vezi s njima degradirajućim.

Generalno žrtve se žale da postupak u vezi sa silovanjem ne prati odgovarajuća policijska kultura i da vladaju niski standardi ophođenja. To nerjetko prati i neodgovarajući ambijent u smislu prolaznosti prostorije gdje se vrši intervjuiranje, prisustvo nepoznatih osoba (takoder policajaca), zvonjava telefona i sl.

Kod nekih policajaca osjeća se u kontaktu sa žrtvama neugodnost, jer je i silovatelj muškarac. Ta neugodnost koči sposobnost adekvatne komunikacije. Interesantna je pojava da tu neugodnost koji put osjećaju i že-

ne policajke zato što nisu podjelile istu sudbinu sa žrtvom nego su “poštene”.

Koji put javljaju se slučajevi otvorenog “navijanja” za počinitelja što traumatizira žrtvu i neomogućava njeno korišćenje kao važnog personalnog izvora informacija.

Ima slučajeva kada se policajci previše usredotočuju na osjećaj žrtava, a ne na utvrđivanje činjenica. Koji put nepotrebno detaljiziraju i ne nastoje uspostaviti odnos povjerenja sa žrtvom prije početka razgovora poznatim komunikološkim metodama, čime je službeni dio razgovora najmanju ruku otežan, ako ne i onemogućen.

Koji put žrtva zbog stava i nastupa policajce doživljavaju kao potencionalne silovatelje pa se od njih emocionalno i rado distanciraju. Žrtve se žale na previše službeni stav i činovnički mentalitet, preveliku upotrebu stručnih izraza kada tome nema mjesta ili ih žrtve ne razumiju kao i ostavljanje dojma da se žrtvu ne sluša ili sluša “reda radi”, pa čak da joj se i ne vjeruje.

Policajci ne vode računa o posebnom emocionalnom stanju u koje se nalazi žrtva i u kojem se mješaju osjećaji straha, srama, zbuljenosti, samooptuživanja, zabrinutosti zbog njene budućnosti i neizvjesnosti o tome što ju sve očekuje.

PRIGOVORI ŽRTAVA SILOVANJA ORGANIMA POSTUPKA

- kad žrtve nisu u stanju detaljno opisati tok i način silovanja kada je djelo izvršeno ozbiljnom prijetnjom napada na život ili tjelo, a nema vidljivih tragova nasilja, javlja se prema njima otvorena sumnja u istinitost sadržaja iskaza i to kako na samom početku, tako i tokom cijelog postupka,

- organi postupka posebno su skeptični kada se radi o silovanjima među poznatim osobama, osobito kada su žrtva i počinitelj nekada bili u intimnim odnosima,

- kod podnošenja tzv. zakašnjelih prijavi javlja se na strani organa postupka sumnja u odnosu na istinitost prijave, koja je po svemu vezana uz nemogućnost ili otežanu mogućnost korišćenja stvarnih dokaza, jer je proteklo gnoseološki kritično traseološko vrijeme. Pogrešno se uzima da je svaka prijava lažna koja nije podnesena pravovremeno. Ne vodi se računa o brojnim sociološkim i psihološkim barijerama između žrtve i njene odluke da prijavi djelo silovanja. Isto tako ne uzima se u obzir psihofizičko stanje žrtve nakon silovanja kao što su: šok, poniženje, zbunjenost, strah, emocionalna kriza, sram od okoline,

- konzumiranje alkohola smatra se pristankom na obljubu
- od žrtava se traži da pod svaku cijenu pruže otpor napadaču, jer “poštena” žena se mora obavezno braniti. Ne vodi se računa o činjenici da otpor žrtve može djelovati na silovatelja “kao okidač” i da upravlju vodi do eskalacije nasilja,

- žena koja s druge strane odmah prijavljuje silovanje, dakle, neposredno iza događaja, ako je pri tome mirna i sabrana, njena prijava prihvaća se sa sumnjom, jer se od žene traži (pogrešno) da pruži bar pasivan otpor. Nažalost, i javnost očekuju od napadnutih žena da pruže fizički otpor.

- neki pojedinci u organima postupka intimno smatraju, što se manifestira u njihovim postupcima i izjavama, da se žene trebaju prilagoditi zahtjevima muškaraca i prihvatiti niže pozicije u društvu. Smatra se da se odbijeni muškarac teško zaustavlja.

- pogrešno se smatra da se između poznatih osoba ne radi o silovanju.

- prigovara se žrtvama da su na razne načine participirale u djelu i da se nisu dovoljno samozaštitno angažirale npr. da nisu smjele prihvatiti poziv na piće u stan, iako se radi o poznaniku, da nisu smjele same hodati noću, iako su se vraćala s posla, da nisu smjele posjećivati noćne lokale u kasne sate, da se nisu smjele upuštati u “razmjenu nježnosti” ako nisu mislile ići do kraja, ako su žene, neka budu ono što se od žena očekuje: osjetljive, čedne, pasivne, ovisne, ispravne i sl.

- kod procjene mogućnosti otpora žrtve, ne vodi se računa o intenzitetu i podobnosti sile da slomi otpor, nesrazmjernu u težini i snazi, životnom, pa i seksualnom iskustvu žrtve i počinitelja. Žrtve smatraju da se ne uzimaju dovoljno u obzir tzv. Vanjske okolnosti, koje smanjuju mogućnost otpora kao što su: skućeni prostor koji onemogućava otpor npr. Unutrašnjost automobila, pusto (osamljeno) mjesto kada se ne može očekivati pomoć, nemogućnost bježanja uslijed zaključavanja i sl.

- žrtve smatraju da se ne uzima u obzir njihovo stanje šoka i afekta straha u kome su se našle uslijed iznenadenosti napadom, osobito noću i prepasti uslijed agresivnosti napadača.

- prvom kontaktu sa žrtvom ne poklanja se dovoljno pažnje iako je on odlučujući za stvaranje povjerenja (ili nepovjerenja) i zauzimaju stava žrtve po pitanju buduće suradnje s organom postupka. Nastup organa postupka ocjenjuje se previše rutinskim i šabloniranim.

- žrtvama se od samog početka postupka ne ukazuje na njihova prava i obaveze u postupku (budućem) i što ih sve očekuje kako bi se mogle na to pripremiti.

- prilikom zaprimanja krivičnih prijava žrtvu se verbalno ili manifestno tj. tzv govorom tjela, osobito mimikom (grimase, čuđenje, sarkasti-

čni osmjesi i sl.) i pantomimikom optužuje za participaciju u djelu i predbacuje joj se sukrovnja. Koji puta žrtva se susreću podozrivošću pa i otvorenim nepovjerenjem, tako da imaju osjećaj da su u ulozi krivca a ne žrtve.

- žrtve nadalje smatraju da je postupak bezosjećajan, da se ne uspostavlja dvosmjerni komunikacijski protok informacija, da je postupak nerjetko ponižavajući pa čak šikanirajući npr. u vidu sarkastičnih upadica, što ponovo traumatizira žrtvu i omogućava njeno korišćenje u dokazne svrhe.

- događa se da organi postupka koriste neodgovarajući riječnik (pa i ponižavajući) ili se stvaraju terminološke barijere, sve do upotrebe prostačkih izraza kojim nama suvremenom postupku. Generalno žene smatraju da su prečesto prisutni verbalni i neverbalni načini ponižavanja.

- pogrešno se očekuje od žrtava kao osoba u ozbiljnoj ekonomskoj krizi da od samog početka postupka pokazuju izrazitu duševnu patnju izrazitu duševnu patnju i tugu. Zaboravlja se da žrtva može biti potpuno mirna i samokontrolirana počevši od podnošenja krivične prijave. Iako takvo ponašanje žena nije uobičajeno, iz njega se brzopletu izvode zaključci da žrtva ne govori istinu.

- taktički pristup i ponašanje organa postupka (strategija) ne prilagođava se dobi žrtve i njezinom seksualnom iskustvu ili neiskustvu.

- kao ostale neekorektne oblike ponašanja organa postupka žrtve su navele: ostavljanje premalo vremena da objasne slučaj, prekidanje u toku davanja izjave ili se traži da skrate izjavu, vrši se obraćanje žrtvama povišenim tonom, daju se neumjesne ili uvredljive primjedbe, ne uvažava se mišljenje žrtava i sl.

Po mišljenju žrtava općenito postoji a priori nepovjerenje prema iskazima žrtava, osobito ako je riječ o ženama s većim seksualnim iskustvom ili onih sklonih promjeni partnera.

- kada se žrtva ne može sjetiti nekih važnih činjenica i detalja uslijed retrogradne amnezije ili jakog uzbuđenja i sl. što je u praksi čest slučaj kod iznenadnih napada noću u mraku i s leđa, to se ne uzima u obzir, nego se smatra da žrtva laže.

- kod zaprimanja krivičnih prijava i kasnije u postupku ne vodi se dovoljno računa o tome da žrtva ponovo psihički proživljava kriminalni doživljaj i nepotrebno se inzistira na najbolnijim i najsravnijim detaljima kada za to nije trnutak. Žrtve smatraju da organi postupka nisu svijesni njihovog emocionalnog stanja i neizvjesnosti o tome što se od njih očekuje i njihove zabrinutosti zbog budućeg postupka (što im on nosi).

Daljnji prigovori žrtava su:

1. Da im se ne izlazi u susret da ih sasluša policajka ili žena istražni sudac,

2. Da im se ne dozvoljava da njihovom saslušanju prisustvuje osoba od povjerenja (koja se usput kasnije može javiti kao svjedok sui generis),

3. Da organi postupka ne pokazuju dovoljnu profesionalnost i senzibilitet u odnosu na pretpostavljenog ili manifestno psihičko stanje žrtve, osobito neposredno iza djela,

4. Da ih se više puta saslušava od strane policajaca i operativaca tzv. Općeg tipa, a tek onda na scenu stupa specijalista za seksualne delikte,

5. Da im se ne objašnjava razlog i nužnost poduzimanja pojedinih mjera i radnji kao što su: privremeno oduzimanje predmeta (odjeće, rublja, obuće i potreba presvlačenja s tim u vezi), uzimanje mikrotragova obljepljivanjem, iščešljavanjem kose i stidnih dlaka, njihovim rezanje pa i čupanjem, medicinski pregledi (opći ginekološki i sudskomedicinski), tjelesni pregledi i sl.

6. Da im se ne objašnjava čemu služi postavljanje raznih neugodnih pitanja koja zadiru u njihovu intimu kao što su: da li su zadnjih 72 sata imale spolni odnos, gdje i s kim? Da li je došlo do ejakulacije i gdje? Da li je došlo do oralnog (fellatio) ili analnog odnosa? i sl.,

7. Kada je riječ o ginekološkom pregledu da im se ne omogućava da izvrše izbor između više liječnika,

8. Da ih se ne priprema za provođenje prepoznavanja ili suočenja s osumnjičenikom,

9. Da organi postupka ne pristaju na sporazumno određivanje daljnjeg boravka žrtve npr. kod prijateljice, a ne kod kuće, jer postoji animozitet između ukućana i žrtve zbog čina silovanja i sl.,

10. U slučajevima prijatnji i to ozbiljnih od strane počinitelja ili osnovanog očekivanja osvete i u vezi s tim postojećeg straha kod žrtve, organ postupka upoće ne poduzima ili poduzima neadekvatne mjere predostrožnosti i zaštite. Zbog toga su registrirani slučajevi da je žrtva kod istražnog suca ili na glavnoj raspravi povukla prijavu i rade pristala da se izloži krivičnom progonu za lažno prijavljivanje, nego da bude maltretirane, ozlijeđena a možda i ubijena,

11. Da im se ne vjeruje kada su primijenile oblik obrane u kojem su načelno privremeno pristale na obljubu, kako bi dobile na vremenu i možda si stvorile situaciju za bijeg ili dozivanje pomoći i tako izbjegle silovanje. Organi postupka izgleda da zaboravljaju da sudska praksa takve oblike obrane smatra fizičkim suprostavljanjem i oblikom otpora žrtve,

12. Da organi postupka ne uzimaju u obzir verbalne taktike obrane kojima žrtve žele dobiti na vremenu npr. Da mole i uvjeravaju napadača da se predomisi, laskaju mu, pokušavaju zadobiti njegove simpatije, pogadaju se s njim, nude mu novac i nakit, pokušavaju izmijeniti percepciju napadača, pa se pri tome koji put čak koriste šalom, sarkazmom sve do verbalne agresije kada viču ili vrište, dok druge tiho razgovaraju sve u nadi da će izbjeći silovanje. Te verbalne taktike obrane organi postupka tumače kao pristanak ili bar djelomičnu participaciju žrtve u djelu. Takvo mišljenje organi postupka imaju naročito u slučajevima kada se žrtva nakon silovanja "pogada" sa silovateljem tražeći da je pusti govoreći da ga neće prijaviti, da će ostati na mjestu događaja i sl.,

13. Organi postupka ne uvažavaju primjenu kognitivnih strategija žrtava kao što su: koncentracija na bijeg, razmišljanje o izbjegavanju ozljeđivanja ili čak smrti ovisno o konkretnoj situaciji.

Policajci i istražni suci koji ne poznaju dovoljno psihodinamiku stresa kod nasilničkih napada neke od naprijed navedenih ponašanja žena žrtava tumače kao pristanak žrtve, iako iz utvrđenog činjeničnog stanja nedvojbeno proizilazi da su žrtve u toku kontakta sa silovateljem i samog silovanja pokazivale manifestne znakove traumatskog infantilizma. Takvo ponašanje može vanjskom nestručnom promatraču izgledati kao prijateljsko i suradničko. Nažalost, to je reakcija osobe koja je u strahu. Javlja se kod žrtava tzv. Ledeni strah koji svakoga zbunjuje i silovatelja i obitelj žrtve, njene prijatelje, organ postupka, pa i samu žrtvu. U takvim slučajevima pomoć stručnjaka psihološkog profila je imperativ, ali ga organi postupka ne koriste jer smatraju da su dovoljno educirani da sami protumače takva ponašanja. Reagiranje u obliku psihološkog infantilizma uzrokovanog smrtonosnim strahom izgleda laicima kao suradničko ponašanje žrtve. Žrtva se može smiješkati, pa čak i inicirati određene radnje, a može djelovati mirno i opušteno. Ali ledeni strah ima svoje korijene duboko u primarnom teroru. Žrtva se predaje (čitaj podaje) da ne bude ubijena ili ozlijeđena.

- žrtve tvrde da organi postupka ne uzimaju u obzir okolnost dab su one fizički i psihički povrijeđene, da se nalaze u posebnom emocionalnom stanju u kojem se miješaju osjećaji straha, srama, zbunjenosti, samooptuživanja, zabrinutosti zbog onoga što im donosi sutra u privatnom životu i službenom postupku, jer ne znaju što ih sve očekuje, sve do straha od zaraze spolnom bolešću.

Uočeno je da se fizička i psihička traumatiziranost na strani žrtava javlja kao svojevrsna komunikacijska barijera, kojih ima više. Te barijere javljaju se kako na strani žrtava tako i na strani organa postupka koče normalnu i uspješnu komunikaciju. Žrtve se nalaze u naprijed navedenom emocionalnom stanju koje nerijetko prati strah od stigmatizacije okoline

pa i moguće osvete počinitelja. Zbog psihosomatskog stanja žrtve i neadekvatnosti uspostavljanja kontakta na relaciji žrtva-organ postupka dolazi do povlačenja žrtava "u sebe". Zaboravlja se da premoštavanje barijera pomaže tzv. Uvodni razgovor sa žrtvom u toku kojeg organ postupka treba stvoriti predodbu o žrtvi i odabrati najadekvatniju taktiku razgovora (intervjua). Taj uvodni razgovor služi i za "saniranje" žrtve što se u svakodnevnoj praksi zaboravlja po onom: "samo gole činjenice gospođo..." Žrtvama se ne daje na znanje da će se posebno voditi računa o njezinim interesima, i to ne samo krivičnopravnim nego i osobnim (ličnim) od čuvanja tajne (profesionalna diskrecija) do njene budućnosti (perspektive).

- organi postupka ne vode računa o tome da objektivne kvalitete lidnosti žrtve kao što su: dob, spol, društveni status i sl., te subjektivne kvalitete kao što su: inteligencija, karakter, temperament, moralne osobine i sl. Imaju znatnu ulogu u genezi silovanja.

- organi postupka ne izbjegavaju u toku intervjua sa žrtvama situacije koje dovode do afektivne ili "naelektrizirane" atmosfere na relaciji žrtva-organ postupka, što onemogućava normalni kontakt i komunikaciju.

- zaboravlja se da se žrtva prilikom prvog kontakta, obično kod zaprimanja krivične prijave, zbog njenog psihofizičkog stanja organ postupka neće svaki put dobiti sve potrebne informacije, pa da treba obaviti naknadni razgovor ili razgovore.

- organi postupka ne poklanjaju dovoljno pažnje utvrđivanju objektivnih uvjeta koji su omogućili ili doprinijeli da žrtvina viktimitet dode do izražaja. Obično je riječ o epizodama iz žrtvinog života koje bacaju svjetlo na njezinu viktimitet (ranjivost). Organi postupka zaboravljaju da su dužni razjasniti individualnu psihologiju žrtve u svjetlu viktimitogeneze, u pogledu njezina karaktera, temperamenta, inteligencije, emocionalnosti, sklonosti, interesa i sl.

- registrirani su slučajevi da u slučaju sumnje u istinitost iskaza žrtve organi postupka vrše na žrtvu svojevrsni psihološki pritisak da se podvrgne poligrafskom testu iako se te sumnje mogu otkloniti ili objasniti drugim raspoloživim dokazima u tom trenutku.

- žrtve se žale da organi postupka nemaju takta i strpljenja, da ih požuruju, što je kontraindicirano s nastojanjima da se utvrdi istina. To je posljedica nepoznavanja metodičkih pravila iz područja kriminalističke metodike istraživanja i dokazivanja tzv. Seksualnih delikata. Pristup žrtvama je brz, koji puta i grub, netaktičan i površan, jednom riječju brzoplet što otežava utvrđivanje istine. Žrtvama se ne ostavlja dovoljno vremena za davanje slobodnog (spontanog) iskaza, jer se ne vodi računa o simultanom kapacitetu žrtava. Ne tolerira im se iznošenje s operativnog staništa beznačajnih činjenica, iako one otvaraju "put do srca" i pomažu

osvježenju memorije. U nekim slučajevima uočeno je da se u razgovor sa žrtvama unosi osobna nota, zainteresiranost, ispitivača u smislu "što prije do rezultata!". Ne izbjegavaju se reakcije čuđenja i neodobravanja uz, kako je naprijed istaknuto, predbacivanje žrtvama za njihovo preslobodno ponašanje i okrivljuje ih se za doprinos djelu. Ispitivači organa postupka su nestrpljivi i ne znaju pazljivo i strpljivo slušati. Vrijeme razgovora se nepotrebno skraćuje, ispitivač se žuri i požuruje žrtvu, površni su a koji puta čak i grubi što je kontraindicirano obzirom da je riječ o žrtvama. U slučajevima brutalnosti ili perversija pri izvršenju djela organi postupka se čude ili zgražaju. Ne nastoje ihibicije na strani žrtava otkloniti pristojnim i trezvenim ponašanjem i razumijevanjem, bez unošenja bilo kojeg oblika zainteresiranosti operativne ili lične. Ne traži se od žrtava da povežu svoje osjećaje tokom silovanja sa njihovim rezoniranjem izvan akcija koje su poduzele ili nisu poduzele. Stav nekih organa postupka "samo činjenice", koji je možda pohvalan pod drugim uvjetima, kada je riječ o žrtvama silovanja je kontraproduktivan, jer limitira protok informacija o psihološkom utjecaju događaja i može dodatno traumatizirati žrtvu ako žrtva takav stav protumači kao sumnju u njezinu iskrenost ili čak neprijateljski stav.

- žrtve ukazuju da organi postupka zaboravljaju da je u toku intervjua, kao važnoj točki u procesu istraživanja i objašnjavanja silovanja, potrebna maksimalna količina simpatije i brige za žrtvu. Pokazujući zanimanje i simpatije, ispitivač će osigurati ne samo lakše pribavljanje psiholoških dokaza koji ukazuju na silovanje, nego i umanjeti negativan utjecaj posljedica silovanja. Žrtve očekuje da se za njih pokaže briga kao za ličnost, a ne samo kao personalni izvor informacija (dokaza). Žrtve najviše osuđuju postupak organa postupka kada im oni otvoreno daju na znanje da im je njihov slučaj samo još jedan problem više u poslu.

Uočeno je da organi postupka teško prihvaćaju za njih frustrirajuću situaciju, ako ne mogu odmah dobiti potrebne informacije. Tada slijedi taktika tzv. Optužujućeg intervjuiranja kojoj nema mjesta kada je riječ o žrtvama silovanja, osim ako je očigledno da žrtva krivotvori priču o silovanju.

- žrtve se nadalje žale da ih se ne sluša pažljivo i na njihova pitanja ne odgovara ljubazno. Što više organi postupka postavljaju pitanja kojima žrtvu dovode u defanzivan položaj pa se počinje povlačiti u sebe.

- organi postupka nemaju u vidu mogućnost postojanja posttraumatskog sindroma silovanih žena, kao svojevrsnom modelu stresne reakcije koji se manifestira u obliku tjelesnih (somatskih), psiholoških i biheviorističkih simptoma koji proizlaze iz aktivne stresne reakcije na životno opasne situacije. Žrtvu koja je pod stresom i koja zbog toga ne može iskazivati o određenim aspektima silovanja, se prisiljava da iznosi detalje kojih

se nejasno sjeća ili zbog kojih je suviše traumatizirana a da bi o njima pričala.

Na osnovi do sada izloženog proizilazi da dio organa postupka ne vlada temeljnim znanjima o psihodinamici nasilja, jer silovanje je primarno delikt nasilja. Sa žrtvama se ne uspostavlja odnos koji ublažava zbuđenost, neodređenost i kontradiktornost u ponašanju.

Razgovor sa žrtvama u lošem psihofizičkom stanju:

Kada se žrtva silovanja nalazi u lošem psihofizičkom stanju na licu mjesta ili u zdravstvenoj ustanovi, organi postupka ne vode dovoljno računa o tome da postoje određeni faktori koji diktiraju način, mjesto i vrijeme razgovora. Ti faktori su medicinski, faktološki (ambijentalni), i pravo-kriminalistički.

Kada se žrtva nalazi u takvom stanju, nisu ispunjeni uvjeti za standardno saslušanje (razgovor), osobito kada je riječ o stanju opasnom po život. U takvom stanju žrtve silovanja mogu se u pravilu koristiti kao izvor informacija samo u ograničenom opsegu uz primjenu posebnih taktičko-tehničkih pravila postupka. Ozbiljno narušavanje funkcioniranja organizma, koje ima za posljedicu njegovu znatnu disfunkciju, pa i opću nesposobnost nalazi svoj neposredan odraz u doživljajima i ponašanju žrtava silovanja. Organi postupka ne vode računa o tome da žrtve u lošem psihofizičkom stanju mijenjaju svoj odnos prema svijetu i prema sebi samima, kao i prema najbližoj okolini. Emocije u vezi sa zadobijenom traumom, uz eventualne fizičke patnje imaju negativan utjecaj na mogućnost iskazivanja i sam sadržaj iskaza.

Psihosomatsko stanje žrtava može biti takvo da isključuje mogućnost bilo kakvog verbalnog kontakta s njima, pa čak da nema mogućnosti za provođenje tzv. "Blitz intervju".

Zaboravlja se da ograničenja u načinu i trajanju kontakta sa žrtvom su medicinski uvjetovana, osobito ako su razgovoru prethodili medicinski zahvati i farmakološke terapije. U takvim slučajevima pravila medicinske znanosti imaju prednost pred svim ostalim pravilima. Riječ je o bezuvjetnoj primjeni načela humanosti, pred načelom istine.

Kada je žrtva u lošem psihofizičkom stanju u zdravstvenoj ustanovi, zaboravlja se da odgovor na pitanje može li se, gdje, kada, na koji način, kako dugo i sl. obaviti razgovor sa žrtvom, dakle, kada je riječ o dopustivosti razgovora odluka ovisi od liječnika. Liječnik odlučuje o dopustivosti razgovora, rukovoden pri tome primarno medicinskim razlozima, ovlašćen je odrediti oblik provođenja razgovora, mjesto i trajanje razgovora i eventualno predvidjeti svoju prisutnost i učestvovanje u razgovoru. U ovom posljednjem slučaju funkcija liječnika tarapeuta sastoji se u brizi o zdravstvenom stanju žrtve i istovremenom prosuđivanju stanja žrtve i

njezine sposobnosti za davanje iskaza. Via facti liječnik terapeut pretvara se u medicinskog vještaka sui generis. S obzirom da je u navedenim slučajevima dominus litis liječnik, on može u svako vrijeme zatražiti prekid razgovora, iako je odobren i započet, ako dopusti da to zahtijeva zdravstveno stanje žrtve-pacijenta ili kad posumnja u žrtvinu sposobnost da suvislo odgovara na pitanja. Organi postupka o ovim činjenicama ne vode dovoljno računa i pod svaku cijenu žele što prije obaviti razgovora sa žrtvama pa i putem pritisaka na liječnike ili čak "ilegalnim" ulaskom u bolničke sobe.

Kada organi postupka obavljaju razgovor sa žrtvom u zdravstvenoj ustanovi (bolnici), ne vode dovoljno računa o netipičnosti mjesta razgovora, bolničkoj atmosferi i ograničenim psihofizičkim sposobnostima žrtve. Riječ je o svojevrsnoj "prinudnoj situaciji" u kojoj se nalaze i žrtve, i ispitivač, a nerijetko i liječnik.

Uočeno je da organi postupka zaboravljaju da raniji egzogeni i endogeni faktori, koji djeluju na žrtvu i koji nisu neposredno povezani s njenim zdravstvenim stanjem, nisu izgubili na aktuelnost kao što su: socijalni problemi, obiteljski, profesionalni, kulturni, etnički i dr.

Iznimno je korišćen psiholog za prethodno saniranje (pripremanje) žrtve za razgovor, a u samom razgovoru gotovo nikada, iako psiholog može povećati komunikativnost žrtve. Nisu uočeni slučajevi da su korišćene usluge psihologa kod ocjenjivanja sadržaja datog iskaza žrtve.

Uočeno je da organi postupka u razgovora sa žrtvama silovanja u lošem psihofizičkom stanju ispoljavaju nervozu i nestrpljenje, što žrtve vrijeđaja, uzrujava, pa čak i plaši, što se sve negativno odražava na tok i rezultat razgovara. Žrtvama u lošem psihofizičkom stanju treba tolerirati i udaljavanje od glavne teme, izvršenog djela i njegovih modeliteta i prelazanje na tzv. Pasivne teme koje su otkrivačko-dokazno gledajući irelevantne.

Organi postupka ne vode računa o tzv. Energetskim rezervama žrtava u lošem psihofizičkom stanju (a i inače) tako da teže prekoračenju dozvoljenom vremenu razgovora.

Kada se zna ili pretpostavlja da je žrtva u tako lošem psihofizičkom stanju, da neće moći dati spontani (slobodni) iskaz, organi postupka ne pripremaju unaprijed pitanja koja će joj postaviti. Broj i značaj pitanja kada se i sastavljaju ne prilagođavaju se razini zdravstvenog stanja žrtve i karakteristikama djela. Riječ je o tzv. Kondenziranom saslušanju (razgovoru). Organi postupka su često u dilemi kojim pitanjima dati prioritet.

Ne poštuje se pravilo da razgovor sa žrtvama silovanja u lošem psihofizičkom stanju moraju obavljatiiskusni policajci specijalisti i istražni suci, a ne početnici.

Žrtve koje su hospitalizirane, kada to situacija nalaže ne osiguravaju se fizički (straža) da ne bi došlo do likvidacije žrtve kao svjedoka ili osvećivanja. S druge strane žrtvu treba zaštititi i od mogućih pritisaka (prijetnji). Tom problemu olako se prilazi budući da iziskuje znatne troškove.

Iskazi djece žrtava seksualnih delikata:

Uočeno je da se organi postupka u razgovoru sa djecom, žrtvama silovanja ne pridržavaju najvažnijih elemenata koji definiraju specifičnost saslušanja djece, kao što su:

1. Ne izbjegava se službeni ton i traže se precizne izjave, što u pravilu rezultira šutnjom,

2. Prvi razgovori nisu pripremljeni niti pravilno provedeni, tako da se moraju obavljati naknadni razgovori koji dodatno traumatiziraju djetetu-žrtvu,

3. Ispitivači ne vladaju temeljnim terminima koji se upotrebljavaju u sredini u kojoj živi dijete i koje koriste njegovi vršnjaci,

4. Ne uspostavlja se "prava" atmosfera za razgovor s djetetom niti se poznaju vještine za uspostavljanje kontakta s djetetom,

5. Dijetetu-žrtvi ne objašnjava se na adekvatan način potreba iznošenja stvarnog toka događaja bez ikakvog prešućivanja ili dodavanja,

6. Ne izbjegavaju se pitanja koja imaju natruhe sugestibilnosti,

7. Inzistira se na kronološkom iznošenju toka događaja, iako manja djeca idu od posljedica prema uzrocima,

8. Informacije dobijene od djeteta ne povjeravaju se hitno svim raspoloživim srestvima,

9. Kada je to potrebno, ne osigurava se pravovremeno sudjelovanje psihologa,

10. Ne prikupljaju se podaci o djetetu iz raspoloživih izvora, osobito onih o njegovoj psihičkoj razvijenosti, karakteru i sl. Iako od toga ovisi uspostavljanje dobrog emocionalnog kontakta i odabir taktike razgovora,

11. Podaci o djetetu iz vrtića i škola ne prikupljaju se diskretno.

12. Iako je poznato da seksualno zlostavljana djeca daju teško iskaz o samom događaju i da takve događaje teško svrstavaju u vremenske okvire, pa ih čak i potiskuju, orgsni postupka na tome inzistiraju,

13. Ne uzima se u obzir mogućnost psihičkog blokiranja djeteta uslijed straha, kao ni činjenica da seksualno zlostavljana djeca često lažu zbog tzv. Sindroma akomodacije i više puta mijenjaju verzije o toku događaja ili ih čak opovrgavaju. Ovaj sindrom prilagodavanja osobito je izražen u slučajevima incestuoznog odnosa na relaciji otac-kći,

14. Organi postupka ne vode računa ni o činjenici da mala djeca ne mogu korektno anatomski nazivati dijelove tijela ili koristiti opće pojmove koje koriste odrasli,

15. Razgovor s djetetom u pravilu obavljaju muškarci a ne žene, iako su ženska djeca nepovjerljiva prema ispitivaču muškarcu, jer je i silovatelj bio muškarac,

16. Kada dijete ne iskazuje na način koji se očekuje dio organa postupka sklon je djetetu "stavljati" riječi u usta,

17. Koriste se pitanja koja u djetetu izazivaju osjećaj krivnje,

18. Inzistira se na pitanju svih informacija u toku jednog razgovora, iako se djeca brzo umaraju i dekoncentriraju,

19. Iskazi djece uzimaju se često zdravo za gotovo a ne ocjenjuju se s najvećim oprezom,

20. Postavljaju se opisna pitanja na koja djeca odgovaraju s "da" ili "ne" što je vrlo opasno za utvrđivanje istine,

21. Organi postupka često nisu emocionalno neutralni jer se nesvjesno identificiraju s roditeljima,

22. Ne vodi se računa o tome da slučajevi seksualno zloupotrebjene djece traže posebne vještine i razumijevanje specijaliziranog osoblja praktički obučenog za rad sa silovanom djecom i upotreba posebne tzv. Istražne tehnike (tehnika forenzičkog intervjuja),

- uočeno je da organi postupka pogrešno zaključuju da žrtva koja je nekada ranije lažno prijavila silovanje, to čini kada silovanje prijavljuje drugi put,

- na licu mjesta žrtve se koji put ne tretiraju kao objekti napada, ne isključivo seksualnog i ne podstrekava se njihovo samopouzdanje niti im se poklanja tzv neverbalna pažnja npr. Da se žrtvu pokrije nekim prikladnim sredstvom, da joj se ponudi čaša vode itd.

Istraživanje silovanja predstavlja poseban izazov zbog osjetljive prirode samog čina, emocionalnog fizičkog stanja žrtve i psihološkog stanja počinitelja. Izuzetna društvena opasnost krivižnog djela silovanja kao i brojni složeni kriminalistički, krivičnopravni, sociološki i kriminoloških problemi, a u krajnjoj liniji i pravno dogmatski traži multidisciplinarni pristup.

Silovanjem se na izrazito grub način vrijeđa intimna sfera života žene-žrtve i napada ne samo njezin spolni i ukupni integritet ličnosti. Kao sekundarne žrtve javljaju se članovi porodice, prijatelji, znanci.

Socijalno okruženje žrtve karakterizira klima puna nepovjerenja, žrtvama se ne vjeruje, optužuje ih se za participaciju (sukrivnju), klima puna predrasuda i stereotipnih klišeja. Iako silovanje spada u tzv. "klasične" delikte, oduvijek je u sferi osobitog društvenog interesa.

Da bi se objasnilo silovanje, prijeko potrebni su dobro organizirani, kadrovski ekipirani i profilirani i tehnički opremljeni organi postupka. Metodika istraživanja silovanja traži poznavanja dostignuća različitih znanosti. U kriminalističkom smislu treba poznavati tipično ili atipično. Tokom razjašnjavanja silovanja javljaju se brojni kriminalistički problemi. Traži se razrađeni obrazac za istraživanje silovanja. U tom obrazcu kao poseban izvor informacija (dokaza) javlja se i žrtva silovanja. To nas je ponukalo da se javimo s ovim skromnim radom i pokušamo na najvažnije prigovore silovanja organima postupka, kako bi se navedeni propusti u budućem radu sveli na najmanju moguću mjeru.

Prof. dr. Alija Ramljak

PSIHIČKI STRESOVI I TEŠKO NARUŠAVANJE ZDRAVLJA (PREDMET FORENZIČKIH RAZMATRANJA)

Pod psihičkim povredama podrazumijeva se nasilno povređivanje psihičkog integriteta ličnosti, a stim u vezi, i posredno, somatskog narušavanja zdravlja. To su, mahom, stresovi jačeg inteziteta, kojima je osoba izložena. Naime, postoji uska i isprepletena uzročna veza između doživljenog snažnog stresa i nastanka psihosomatskog oboljenja. Da bi se taj međuodnos valjano interpretirao, neophodno je poznavanje elementarne suštine **Selijeovog adaptacionog sindroma**. Inače, svaki čovjek, u toku života, doživljava brojne neprijatne situacije koje se podvode pod imenitelj normalnih psihofizičkih fenomena. Na iste se organizam, zahvaljujući kompenzatornim mehanizmima, sa lakoćom adaptira. Dakle, od istih se brani i uspješno ih amortizira. Mudutim, ukoliko jačina stresora (štetna emocionalna, psihička noksa) prevazilazi sposobnost organizma da ga savlada, tada poprima obilježje patološkog stresa (njem. hiperstres, anglos. Distres), razvija se Selijeov opći adaptacioni sindrom. Drugim riječima, nastaje psihosomatska bolest. Koja će se, konkretno, ispoljiti psihosomatska bolest, ovisi o tzv. manje vrijednom organu, odnosno **servo-sistemu** (genetski vulnerabilnom organu), po konceptu **Adlerove** individualne psihologije. Shodno ovoj postavci, široka je lepeza psihosomatskih oboljenja, vezanih za pojedine sisteme: respiratorni, digestivni, kardiovaskularni, endokrini, itd. (Tabela 1)

Tabela 1. Psihosomatske bolesti

Respiratorne bolesti

bronhijalna astma
tuberkuloza

Kardiovaskularne bolesti

koronarna bolest
esencijalna hipertenzija
aritmije

Digestivne bolesti

kardio- i pilorospazam
želučani čir
duodenalni čir
kolopatije
ulcerozni kolitis
regionalni enteritis

Endokrine bolesti

dijabetes mellitus
gojaznost
hiperinsulinizam
hipoglikemija
hipertireoidizam
psihogeni insipidni dijabet

Mnoga psihosomatska oboljenja su dobro proučena i dokazani psihofiziološki mehanizmi, koji ih modeliraju.

Hans Selye je 1952. godine, nakon niza izvedenih eksperimenata na Univerzitetu u Montrealu, objelodanio sjajnu teoriju općeg adaptacionog sindroma. Naime, nakon doživljenog snažnog stresa ili se, pak, organizam nalazi pod djejtvom i blažeg stresora (hronični stres), postepeno se razvija psihosomatsko oboljenje. U aktuelnom stresu, redovito nastaju patomorfološke promjene: hipertrofija kore nadbubrežne žlijezde i limfnog tkiva (timus, slezena, limfne žlijezde), te pojave erozije (čira) na želucu. To je dobro poznata Selijeva **trijada** i predstavlja generalni fenomen, kojim se organizam brani, kada je direktno i vitalno ugrožen. Kada je u pitanju psihosocijalno uvjetovani stres, njegove su reperkusije na organizam istovjetne i ekvivalentne svim drugim etiološkim faktorima, koji dovode do stresogenog efekta. Dakle, izjednačeni su sa svim somatskim faktorima (fizičke traume, infektivni agensi i dr). Prema tome, jače emocije mogu izazvati tjelesna oštećenja, kao i svi drugi nasilni agensi: mehaničke, asfiktičke, fizičke, hemiske, nutritivne i infektivne povrede.

Shematski stresna reakcija protječe kroz prvu fazu, alarma, zatim fazu rezistencije (drugi stadij), pa ukoliko stresor i dalje djeluje, dolazi do trećeg stadija- faza iscrpljenja ili krah odbrambenog mehanizma- razvija se psihosomatska bolest³⁴.

Od početka djejtva stresora (prva faza), prolazeći i kroz drugu i treću fazu, odigravaju se vrlo žive vegetativne i endokrine turbulencije, uz grubi poremećaj homeostaze: pad krvnog pritiska, poremećaj pulsa, pad temperature, sniženje šećera u krvi, elektrolitski disbalans, itd, da bi u drugoj fazi, blagodareći odbrambenim mehanizmima, prvenstveno preko hormona nadbubrežnih žlijezda, došlo do suprotnih efekata. Dakle, kontrakšok aktivnosti, ili feedback mehanizma odvija se na osovini hipotalamuslimbički aparat-hipofiza-nadbubrežna žlijezda. Ukoliko stresor i dalje djeluje, organizam se postepeno adaptira sa sljedstvenom posljedicom razvoja općeg adaptacionog sindroma, odnosno manifestacijom psihosomatske bolesti.

³⁴ Adamović, V.: Emocije i telesne bolesti, Nolit, 1984.

Neće svaka osoba oboljeti nakon doživljenog stresa, makar se radilo o naj snažnijem stresoru. To se dešava mahom onim osobama sa posebnom predispozicijom, a ona se sastoji u anatomski i funkcionalno manje vrijednom organu, odnosno servo-sistemu. Psihosocijalni stres u tih osoba će imati precipitirajuće ili pospješujuće dještvo na vulnerabilan organ ili sistem, dovodeći do manifestacije bolesti. A također, i u onim slučajevima kada ne postoji manje vrijedan organ, ukoliko stresor dugotrajno i nesmetano djeluje, vremenom će dovesti do iscrpljenja obrambenih mehanizama, odnosno organa.

U forenzičnim okolnostima dešavaju se takvi slučajevi, kada se duži vremenski period osoba nalazi pod psihičkim nasiljem, odnosno torturom. Egzemplaran slučaj forenzičnog vještačenja bit će prikazan, kao iznimno rijedak i poučan za praksu. Dogodio se u renomiranoj sudskoj instituciji, u toku dugog istražnog postupka razvile se dvije, tipične psihosomatske bolesti.

Predmet P-1968/88, tužitelj M.Ž. iz Banja Luke, uložio je tužbu Osnovnom sudu B. Luka, radi naknade štete od tužene SRBiH (Republički sekretarijat za pravosuđe i upravu BiH). Naime, tužitelju je Rješenjem istražnog sudije Osnovnog suda B.Luka, broj Ki. 134/85, od 26.4.1995.godine određeno sprovođenje istrage i pritvor, pa je nakon lišenja slobode proveo u pritvoru 13 (trinaest) dana (prijevremeno prekinut pritvor, jer je osujećen suicid), ali je istraga i kasnije nastavljena da bi nakon 5 mjeseci bila donesena presuda. Na žalbu opt. M. Ž., u februaru 1986.godine, presuda je ukinuta od Višeg suda u B. Luci. U ponovljenom postupku, Osnovni sud u B.Luci ga je oslobodio optužbe, da bi presuda bila potvrđena u Višem sudu u B. Luci, te 4.6.1988.godine, konačno, postala pravosnažna. Dakle, krivični postupak je trajao više od tri godine. U međuvremenu, kratko vrijeme po izlasku iz pritvora, raskinut mu je radni odnos (ucjenom je na isti pristao!), tako da je M. Ž. sa svojom četveročlanom porodicom (samohranilac) ostao bez ikakvih sredstava za život.

Sa činom pritvora, doživljava težak psihički šok, jer se stim nije mogao pomiriti, u paničnom strahu i tuzi, ispoljio je suicidalne tendencije, na što je alarmirao zatvorski ljekar, pa su istražni organi isti, nakon 13 dana, ukinuli. Međutim, i po izlasku iz pritvora zapada u veoma teško psihičko rastrojstvo, sa ispoljenim vrlo agresivnim ponašanjem, koje se smjenjivalo sa ozbiljnim suicidalnim inkliniranjem. Kod njega je permanentno prisutna emocionalna tenzija i anksio-depresivno stanje: tjeskoba, strah do stepena užasa, pomiješan sa agresivnim i destruktivnim ponašanjem. Vrlo često turobno raspoloženje, sa nastupima plača, tuge, bespomoćnosti. Stalno su prisutne nesanice, mora, poremećen apetit, tjelesno propadanje; uz sve navedeno ispoljena neodoljiva požuda za alkoholom.

Povremeno je zapadao u sumračno stanje, pa se nije mogao kontrolirati u svojim postupcima. Kasnije se mnogih detalja nije mogao prisjetiti. U jednom trenutku, poslije takvih napada psihičke krize, i sam uvidajući veliku opasnost po sebe i okolinu, kao i svoju sudbinu, naglo je prekinuo, prije dvije godine sa uzimanjem alkohola.

Dva-tri mjeseca po izlasku iz pritvora, počeo je osjećati vrlo intenzivno žeđ, suhoću u ustima, svaki čas pijenje većih količina tečnosti, češće i obilnije mokrenje, dizurične smetnje. Uporedo stim, osjeća glavobolje, vrtoglavice, nesigurnost u hodu, stezanje u sredogrudu, povremeno probadanje, brzo zamaranje. Izvršene su rutinske analize, ustanovljena je manifestna šećerna bolest (ŠUK:18 mmol/l) i visok krvni pritisak (RR:210-125mmHg). Od tada, intenzivan i permanentan tretman, sa peroralnim antidiabeticima i hipotenzivnim lijekovima i koronarnim dilatatorima (u 37. godini preležao klasični infarkt srca).

Na predatu tužbu M.Ž. protiv tužene SR BiH, radi naknade štete, u ime nje pripremljeni podnesak, dostavilo je sudu Republičko javno pravobranilaštvo, Sarajevo. U podnesku se zahtijeva da se u provođenju dokaza vještačenjem, utvrdi da li postoji uzročna veza lišenja slobode od 13 dana i nastalih posljedica.

Vještaku je od suda, u popratnom aktu apostrofirani zahtjev da se decidno izjasni " ... u pogledu uzročne veze pritvaranja i oboljenja tužitelja od šećerne bolesti (i visokog krvnog pritiska), te i u pogledu umanjenja opšte životne sposobnosti, imajući u vidu navedena oboljenja".

Pristupajući ekspertizi, vještaku su poslužili sljedeći izvorni, objektivni podaci i relevantan činjenični materijal:

1. Sudski spis P-1968/88 Osnovnog suda u Banja Luci,
2. Sudski spis K.234/87 Osnovnog suda u Banja Luci,
3. **Medicinska dokumentacija:**
  - a) Historija bolesti Interne klinike KBC Banja Luka,
  - b) Otpusno pismo Zavoda za talasoterapiju, Opatija,
  - c) Dijabetičarska knjižica KBC Banja Luka
  - d) Otpusno pismo Hirurške klinike KBC Banja Luka,
  - e) Ostali priloženi nalazi
4. Obavljen je razgovor (09.01.1989. u 17.30h) i data pismena izjava zatvorskog ljekara kritičnog perioda (za vrijeme trajanja pritvora) bazirana na podacima iz Zdravstvenog kartona Ambulante Okružnog zatvora u Banja Luci.

Kratki hronološki osvrt na stanje zdravlja tužitelja M.Ž., posljednjih 13 godina prema medicinskoj dokumentaciji:

-u proljeće 1976. godine liječen na Internoj klinici u Banja Luci, zbog akutnog infarkta srca;
-u postinfarktnom periodu podvrgnut rehabilitaciji u Zavodu za talasoterapiju u Opatiji, br.883/76, otpusna dg. Status postinfarctum myocardii;
-u otpusnoj listi, br.7787/84, stoji da je od 27.11. do 05.12.1984. godine, liječen na Urološkom odjelenju Hirurške klinike u B.Luci, otpusna dg. colicae renales, Ureterolithiasis praevesicalis l.sin. U toku boravka, uradene su rutinske laboratorijske analize, šećer u krvi bio je normalan !, a također, i krvni pritisak;
-nekoliko mjeseci po izlasku iz zatvora , utvrđena je manifestna šećerna bolest i povišen krvni pritisak.

Sumirajući iznesene činjenice u predmetnom slučaju, i konfrontirajući ih teoretskim postavkama, dobija se jasna predstava o nastanku šećerne bolesti i visokog krvnog pritiska, kod M.Ž., pod utjecajem doživljenih snažnih psihosocijalnih stresova u forenzičnim okolnostima. Na osnovu temeljite analize, sprovedenim vještačenjem, mogu se izvesti premise, kao što je i učinjeno na kraju kliničke opservacije u vještačenju.

MIŠLJENJE

1. Tužitelj (bolesnik) M.Ž. je nakon doživljenih sukcesivnih psihosocijalno uvjetovanih stresova jačeg intenziteta, u prouzročenom anksio-depresivnom sindromu, razvile su se dvije psihosomatske bolesti: šećerna bolest i visok krvni pritisak.
2. Psihosocijalno uvjetovani stresovi, prolongiranog trajanja, prouzrokovali su navedena psihosomatska oboljenja, precipitirajućim i deklanširajućim putem.
3. Nastanak šećerne bolesti i visokog krvnog pritiska stoje u direktnoj kauzalnoj vezi sa pretrpljenim psihoemocionalnim stresnim stanjima.
4. Iznesena ozbiljna primjedba od zastupnika tuženika (Republičko javno pravobranilaštvo SR BiH) da je “.. neosnovan zahtjev za umanjenje opšte životne sposobnosti, jer ne postoji uzročna veza lišenja slobode (od 13 dana) sa navodnim oboljenjima” je proizvoljna, površna konstatacija i floskula, koja nije objektivno potkrijepljena i nema uporište u medicinskim postavkama.

Trpljenje i psihička patnja bolesnika M.Ž.; nakon sukcesivno doživljenih stresova jačeg intenziteta, trajao je, ne samo u toku 13-dnevnog boravka u istražnom zatvoru, nego duži vremenski period (više od 3 godine), sve dok je trajao sudski proces. Življenje 13 dana u izvanrednim okolnostima (pritvor), pod snažnim presingom, bio je sasvim dovoljan interval da, u predisponiranom organizmu, prouzrokuje psihosomatske bolesti. Ne samo da nije kratak period za nastanak pomenutih oboljenja, već je dovoljno i 13 minuta da prouzrokuje smrt, veoma vulnerabilne osobe. Ove su konstatacije medicinska istina, pa kao takve notorne činjenice, nepotrebno ih je provjeravati i dokazivati. Međutim, u konkretnom slučaju nije u pitanju 13 dana, već period veći od tri godine, koliko je trajao sudski postupak.

5. *Narušeno zdravlje tužitelja M.Ž. je nastalo, ne samo zbog doživljenih snažnih psihičkih stresova, već i zbog socijalne dimenzije, imajući u vidu definiciju zdravlja Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), na istaknutom mjestu apostrofiranoj u njenom Ustavu, da je "... zdravlje stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsutnosti bolesti i iznemoglosti".*

Zastupnik tužene SRBiH, Republičko javno pravobranilaštvo, Sarajevo, nalaz vještačenja u cjelosti osporava, "jer provođenje dokaza vještačenjem imalo je cilj da se utvrdi da li postoji uzročna veza lišenja slobode od 13 dana i nastalih posljedica, a ne pravo na naknadu za vođenje krivičnog postupka. Međutim, vještak je prekoračio ovlaštenja..."

Odgovor na kontradiktorne i apsurdne primjedbe, nalazi se u zaključnim razmatranjima. Sud je u cjelosti itekako cijenio nalaz vještačenja sa nepobitnim dokazima i izrekao presudu, koju je potvrdio i Viši sud u B. Luci, pa je konačno postala i pravosnažna. Presuda je obavezivala tuženu SRBiH da podmiri naknadu štete, koju su u njeno ime počinili neoprezni i nesavjesni, ponajviše bahati državni organi.

KOMENTAR

Krucijalno je pitanje u objašnjenju kauzaliteta, tj, uzročne veze nastale psihosomatske bolesti i doživljenih brojnih stresova i frustracija u forenzičnim okolnostima. U diskusiji ćemo se osvrnuti, ukratko, na teorijske postavke i psihosomatsku dimenziju, konkretno šećerne bolesti i vi-

sokog krvnog pritiska. Isti model se uzima u objašnjenju i ostalih psihosomatskih bolesti.

U uzročnoj osnovi šećerne bolesti stoji niz etioloških faktora (multifaktorijska bolest) pa se s pravom smatra psihosomatskom bolešću.

Psihički faktori (stresovi), koji utječu na nastanak šećerne bolesti imaju impozantan efekat, bilo da se radi o doživljenom strahu, tuzi, velikoj nepravdi, egzistencijalnoj ugroženosti, duševnoj boli i patnji u većem opsegu. Ako je stres snažan i efemeran, nastat će akutni psihosocijalno uvjetovani stres. Kod prolongiranog i sukcesivnog doživljaja psihičkih stresova i slabijeg intenziteta, nastaje hronični stres. U hroničnoj anksioznosti, sa prolongiranom emocionalnom tenzijom, također se razvija psihosomatska bolest (npr. šećerna bolest i visok krvni pritisak). Dakle, šećerna bolest, sa svojom multifaktorijskom uvjetovanošću, u prilikama kada nastaje pod očiglednim utjecajem psihičkih faktora (u sprezi ostalih), posmatrat će se u fokusu biološko-psihološko-socioloških konstelacija. Istraživanja i postavke na kojima počivaju (psihogeneza šećerne bolesti u sklopu stresera), interdisciplinarni je pristup, utvrđivanja i objašnjenja međuodnosa i interakcije psihičkog stresa i endokrinog odgovora. U integralnom psihoendokrinom pristupu, spoznat će se i razjasniti značajne komponente patofizioloških procesa u poremećaju glikoregulacionih mehanizama. Inače, ovakav pristup u istraživanju uklapa se u univerzum izgrađene psihoendokrine strategije, budući je organizam homo sapiensa, u funkcionalnom smislu, jedno cjelovito biće, sa stanovišta geštaltičkog pojma cjeline³⁵.

U direktnom djejestvu psihičkih (stresnih) faktora ne mogu se zanemariti, niti potisnuti efekti socijalnih, koji učestvuju i modeliraju stresnu situaciju. Jer, od pamtivjeka je čovjek izložen stresovima socijalne okoline. Poremećaj socijalnog životnog miljea, podrazumijeva utjecaj disharmoničnog (dezorganiziranog) stanja društva naspram pojedinca. Dakle, sociopatološko, odnosno morbidno društveno stanje nepovoljno djeluje i ozbiljno narušava integritet i zdavljje ličnosti (Eiff, 1980)³⁶. Ova je postavka u punom skladu sa definicijom zdravlja WHO (Svjetske zdravstvene organizacije)³⁷.

Šećerna bolest će se, vrlo često, naći u žiži interesovanja u forenzičnim okolnostima, kada je njena neposredna manifestacija skopčana sa djejestvom stresa, bilo koje vrste: nakon teške mehaničke ili fizičke traume, zatim djejestva toksičkih agenasa, ili pak iza **psihosocijalnih stresora**, što je, u konkretnom slučaju, od predmetne preokupacije i značaja. U

³⁵ Ramljak, A.: Utjecaj psihičkih činilaca na nastanak i tok šećerne bolesti, disertacija, 1983.

³⁶ Eiff, A.W.: Stress, G.T. Verlag, Stuttgart-New York, 1980.

³⁷ Ramljak, A.: Osnove psihosomatske dijabetologije, "Zajednica", Sarajevo, 1986.

forenzičnoj praksi, najčešće, od svih psihosomatskih bolesti, pojavljuje se šećerna bolest nakon doživljenog teškog psihičkog stresa (šoka)³⁸.

Kod dugotrajnog djelovanja stresora - obično psihičkog, odnosno emocionalnog porijekla - nastanak šećerne bolesti je u direktnoj kauzalnoj vezi sa stresom, zbog dugotrajnog iscrpljivanja beta ćelija (neuroendokrini put razvoja šećerne bolesti). Prema **Danowsky-ju**³⁹, dugotrajna emocionalna tenzija i specifična reakcija organizma na stres, postepeno se konstituira kao poseban oblik predispozicije. Ona se susreće u okolnostima psihičkih prenapetosti (zatvor, dugotrajna istraga, nesnosan život u okruženju, bombardovanja, trpljenje tiraninskog odnosa, itd). Etiološka i patogenetska alternativa, navedenoj, bila bi ona koja je zastupljena u konceptu pionira psihosomatske medicine, **Alexander-a**, da nastanku šećerne bolesti prethodi vegetativna disfunkcija na periodična ili permanentna napeta psihička stanja⁴⁰.

Eksperimentalna istraživanja **Selye-a**, o utjecaju psihičkog stresa na metabolizam ugljenih hidrata (odnosno nastanak i manifestaciju šećerne bolesti), ukazala su da stres pospješuje simpatičnu, odnosno nadbubrežnu i parasimpatičnu stimulaciju. Postoje dva varijeteta djelovanja nerвне i emocionalne stimulacije na razvoj šećerne bolesti. Jedan je, putem adrenergične glikogenolize, a druga, da stimulacijom insulinosekrecije dolazi do hipoglikemičkog stanja, koje, kao izazov (stres) putem kontra-insularnih mehanizama, dovodi do hiperglikemičnog efekta⁴¹. Ovi dijabetogeni putevi odvijaju se pod utjecajem silovitih psihičkih stresova, ili, pak, prolongirane emocionalne tenzije na afektivnu sferu.

Nastanak šećerne bolesti poprima pravno-medicinska obilježja i postaje predmetom razmatranja, prilikom vještačenja krivične odgovornosti za nastanak ove bolesti, ili u građanskoj parnici u dosuđivanju naknade štete. Drugim riječima, kad je nastanak bolesti rezultat djelovanja stresnog agensa⁴².

Budući da je šećerna bolest teško i dugotrajno oboljenje (doživотно), konsekventna joj je i kvalifikacija vrlo ozbiljnog i teškog narušavanja zdravlja i invaliditeta.

Izneseni postulati medicinske nauke i savremeni pogledi na etiologiju šećera bolesti, psihički i emocionalni faktori imaju ekvivalentnu ulogu kao i svi ostali faktori rizika. Nekad, su ovi posljednji, čak štaviše i

³⁸ Ramljak, A.: Stres i šećerna bolest u forenzičnim okolnostima, "Pravna misao", Sarajevo, 3-4, 1983.

³⁹ Danowsky, T.S.: Clinical Endocrinology, vol. I - IV, The Williams-Wilkins Company, 1962

⁴⁰ Alexander, F.et.all.: Correlation betwes emotions and carbohydrate metabolism in two cases of diabetes mellitus, Psychosom. Med., 7,1945.

⁴¹ Selye, H. and A.Horava: Stress. I - IV, Acta, Inc. Medical publishers, Montreal, 1952.

⁴² Ramljak, A.: Cit. djelo, 1983.

ekskluzivitet u nastanku mnogih psihosomatskih oboljenja⁴³. Kao što su povišen krvni pritisak, koronarna bolest, ulkusna bolest, itd. Stoga, sve izneseno, u pogledu psihičkih stresova i njihovom utjecaju u nastanku šećerne bolesti, uzima se kao model u psihosomatizaciji ostalih bolesti.

Stresne situacije nisu samo od značaja za razvoj psihosomatskih oboljenja, već općenito po organizam, u narušavanju zdravlja, pa po **Labhardt-u**⁴⁴, reprekusije stresa imaju patogenetski odraz na tjelesnom, psihičkom i socijalnom području, naglasivši da "naročiti značaj u stresnom događaju imaju isprepletenosti boli, straha i depresije", što postepeno, suptilno i na veoma složen, ali lapidaran način dovode do **bolesti civilizacije**: neuroze, psihosomatski poremećaji, depresija, narkomanija (i alkoholizam), antisocijalna (kriminogena) ponašanja, itd.

Psihička patnja je odraz prenapete situacije, konfliktuoznosti, sičnih nepravdi, odbačenosti i usamljenosti, sa osjećanjem bespomoćnosti, a suštinski patnja je "... uvek narušen sklad između jedinke i sredine, budući se društveni događaji urezuju u njegovu dušu na osebujuć način", kako na rafiniran i plastičan način ističe sjajni mislilac **Đ. Šušnjić**. Mada se individua tretira kao društveno biće, jer "...čovjek živi u društvu, ali pati sam", ipak potvrđuje da on nije samo društveno biće već i nešto drugo i uzvišenije (Šušnjić, 1982)⁴⁵.

U iznesenom kazuističkom prikazu, bolesnik (tužitelj), M.Ž., pod krivičnom istragom, našao se u totalno bezizlaznoj situaciji, bespomoćan, šiban bezbrojnim psihičkim stresovima. Ostao je bez posla, kao glava i hranilac porodice, u očajnom socijalnom statusu. Prema tipologiji, znamenitog kriminologa **E.Seelig-a**,⁴⁶ naslijednika Hansa Gross-a, gore opisana situacija je tipična za **životnu krizu**, čije se razjašnjenje može odigrati na dva načina. Prvi je, da osoba zapada u depresivni sindrom (melanholiju) sa ispoljenom autodestruktivnošću i samoubilačkim aktom. Drugi put je, da osoba u životnoj krizi, u traženju izlaza, sa velikim nabojem mržnje i agresivnosti usmjerava je prema spoljašnjem svijetu, prevashodno prema onom koji ga je gurnuo u životnu krizu, što u krajnjem ishodištu, neminovno završava sa zločinom (ubistvom)⁴⁷. Oba vida i načina odvezivanja

⁴³ Prof.dr František Blaha, poznati češki naučnik i patolog, danasve rodoljub i humanista, i sam zatočenik nacističkog logora smrti u Dachau, imao je zadatak da vrši obdukcije umrlih logoraša i pedantno istražuje sve patološke promjene u organizmu. Na 10 000 obduciranih leševa logoraša, utvrdio je više nego frapantne podatke, teške patomorfološke promjene koronarnih žila, kao posljedice snažnih stresova. Obducirani su bili druge i treće decenije života.

⁴⁴ Labhardt,F.: Schmerz als Stressor, u knjizi A.W. von Eiff: "Stress", G.T. Verlag, Stuttgart-New York, 1980.

⁴⁵ Šušnjić,Đ.: Cvetovi i tla, Mladost, Beograd, 1982.

⁴⁶ Seelig,E.: Traite de Criminologie, Presses Universitaires de France, Paris, 1956.

⁴⁷ Ramljak,A.: Specifična viktimološka dimenzija u aktu ubistva, Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci, X, 1986.

Gordijevog čvora, koji je naturila životna kriza, najdominantniji su oni sa kriminološkim obilježjem. Treći put, koji mimoilazi autodestruktivnost i agresivnost prema drugima se manifestira razvojem neke od psihosomatskih bolesti. Ove osobe su do tada bile neporočne, sve dok nisu zapale u životnu krizu. I tada su postala duboko nesretna bića. Na pozornicu zločina nikad i neće kročiti sretan čovjek, jer, kako podvlači B. R a s s e l,⁴⁸ “... srećan čovjek je onaj koji ne pati ni od jednog nedostatka jedinstva, čija ličnost nije podijeljena između sebe, niti se ustremila na svet”.

Kod tužitelja M.Ž., zahvaljujući samo čvrstini karaktera njegove ličnosti, uspjelo se odoljeti svim iskušenjima u životnoj krizi, tako da su izbjegnute kriminogene putanje, ali su stresni događaji našli izlaz na psihosomatskom planu, oboljevši od dvije klasične psihosomatske bolesti.

Ukratko rezimirano: sjajni koncept Selijeve teorije, praktično je inauguriran manifestnim modelom postvjetnamskog (posttraumatskog) sindroma. Ovaj je sindrom veoma dobro izučen, nastaje u katastrofičnim situacijama, sa doživljenim snažnim stresovima (hiperstresovima). Bilo da se ispoljava transparentno u karakterološkoj sferi ili kod primordijalno određenih osoba, provocirat će ispoljavanje neke od psihosomatske bolesti. Također, generirat će anomično i antisocijalno ponašanje sa kriminogenim ekscenim radnjama. Posttraumatski sindrom anticipira psihofiziološke reakcije koje u situacijama hiperstresa, poprimaju psihofiziološke dimenzije, pa kao **eo ipso** determinirati i određene konsekvence. A one su sadržajne, akribične i vrlo konkretne.

Vrijedno pažnje i značajno je podvući da se posttraumatski stres samo iznimno ispoljava odmah, već je u korelaciji sa neophodnom dužinom proteklog vremena - tzv. **kasne** stresne reakcije (postvjetnamski sindrom).

Odgadanje ispoljavanja teških psihičkih simptoma, nakon doživljenih siloviti stresova, kreće se od 9 do 60 mjeseci. Ovaj latentni period se podudara sa L a b h a r d t -ovim “**primarnim stanjem stresa**”,⁴⁹ kao reperkusije stresa na bio-psiho-socijalnom području. Ovo bi bile temeljne i sudbonosne odrednice “primarnog stanja stresa”, pa ako se na njih nadodaju “... individualni, urođeni i stečeni utjecaji (psihotraume ranog djetinjstva i kasnije frustracije), kao i socijalne neprijatnosti, dovode do bolesti civilizacije. Ovaj stadij predstavlja dublji psihosocijalni poremećaj ličnosti, i označava se “**sekundarnim stanjem stresa**”.

---

⁴⁸ Rassel,B.: Osvajanje sreće, Minerva, Subotica, 1982.

⁴⁹ Labhardt,F.: cit. djelo !

Doc. dr. Ramo Masleša

DOKTRINA I STRATEGIJA POSREDNOG NASTUPANJA - SPECIJALNI RAT

UVOD

Istraživanje svih pojava implicira historijski izdiferenciran realitet, upravljen prema društvenim i političkim procesima s ciljem egzaktnog znanstvenog ulaženja u sve aspekte političko historijskih procesa koji su se odvijali u oblikovanju društvenih fenomena koji su pratili razvoj ljudskog društva.

Bez uvažavanja političke historije ili historije političkih ideja i ideologija u poimanju i razumijevanju političkih i drugih procesa, izostala bi dimenzija kritičke teorije i teorije politike. Naime, u dosadašnjim istraživanjima političko-historijskih odnosa, evidentno je prisustvo i tendencija ideološkog zamagljivanja koji se naročito ogledaju u pokušajima skraćivanja puta ka znanstvenoj istini. Ukoliko bi smo prihvatili samo registiranje suhoparnih činjenica, koje se odnose na predmet istraživanja ne bismo da na naučnoj ravni proniknemo u veoma složen i protivrječan ambijent političko-sigurnosnih fenomena, i ostali bi smo na razini nedorečenosti znanstvene istine. U tom smislu, možemo reći da ljudska historija od njenih početaka do danas, historija ratova s ciljem oblikovanja pojedinih država.

Posmatrano u oblasti međunarodne politike i međunarodnih odnosa, oni su najčešći oblici sukoba među pojedinim zajednicama i permanentni su pratilac razvoja civilizacije. Uzrokovani dubinom krize u razvoju modernih država, ratovi su implicirali naglašene preobražaje, naročito u vojno-političkoj oblasti. Tako da je i državna politika bila podređena ciljevima ratne doktrine i strategije. Znači da razvoj civilizacije ne poznaje stanje trajnog mira, nego su uz pomoć nacionalnog fetišizma nacionalno-državni interesi poslužili kao sredstvo za sukobe na ideološkim, političkim, vojnim i drugim osnovama. U tom procesu pooštreni kolonijalizam

i naglašen pritisak na male i zavisne nacije bili su popratna pojava tih tendencija, odnosno političke doktrine.

Po završetku II svjetskog rata svijet je bio na stanovištu da će propast fašističkih sistema, odnosno razotkrivanje njihove prirode i izopačenosti, a naročito rasističkih postulata zauvijek dokinuti svaki pokušaj za vraćanje osnovnim principima te filozofije nečovječnosti.

Smisao se nastojao tražiti u harmoničkom sažimanju suprotnosti među narodima, gdje bi odnosi među njima dobili kvalitativno novu humanističku dimenziju. Proklamovanjem takvih principa svijet je bio nadahnut u svoje poslanje na spajanje civilizacije na jednom političko-humanističkom odnosu, nastojeći da dovede u pitanje sva argumentovana historijska kretanja, koja su se ponavljala u različitim političkim i historijskim okolnostima. U tom smislu se i vjerovanje humanista, kako će razvojem civilizacije iščeznuti ratovi i konačno doći do željenog mira, pokazalo kao velika iluzija čovječanstva. Ratovi su zapravo, sa razvitkom civilizacije, postali sve krvaviji, okrutniji i totalniji, gdje se posebno nacionalna isključivost svodila na borbu "krvi protiv krvi", u kojoj su se drugi narodi doživljavali kao objekti zločinačke destrukcije. Međutim, zaboravljali su da će iracionalnost strasti, nastala u pradubinama historijskih tokova u kontinuitetu pokušavati da razori humanistički san o dokidanju svih oblika antagonizma među državama i narodima. U pojedinim apokaliptičkim historijskim trenucima, zaslijepljenost masa, demon rata kidao je lanac razuma i sav taj opijum jedne morbidne nacionalšovinističke političke euforije, u ime paranoičnih velikodržavnih ideja upravljao prema pojedinim narodima. Umjesto što je, na jednoj strani, permanentno iskazivala svoju opredjeljenost da odnose među državama i narodima prožima sloboda, pravednost, jednakost "zalažući se" za otvaranje progresivnih i demokratskih procesa, koji bi omogućili i stvorili prostor za afirmaciju humanih ciljeva i vrijednosti, međunarodna zajednica je na primjeru BiH dokazala takvu političku amoralnost koja nije zabilježena u historiji. Dozvolivši da na kraju dvadesetog stoljeća na političkoj sceni ponovo mjesto nade ideologija fašizma, kojoj je fundamentalnu potku davao autoritarni i militantni nacionalizam, ideologija, koja se preko velikodržavnih projekata i pratećih medijskih i drugih rituala i ikonografija uklapala u političku ideologiju nacizma, očekivani ideali međunarodne zajednice a posebno Evrope, na polju političko humanističke doktrine, pretvorili su se u utopiju i možda za još duži period neispunjivi u okvirima naše stvarnosti.

Na ovakav stav nas upućuju i dosadašnja ponašanja međunarodne zajednice kada se radi o međunarodnoj sigurnosti i sigurnosti pojedinih država. Naime, iako su svi dosadašnji uspostavljeni sistemi kolektivne sigurnosti (Sveta alijansa, Liga naroda, Ujedinjene nacije) stvoreni nakon teških ratnih stradanja i razaranja, nijedan od tih sistema na opštem i regi-

onalnom planu nije uspio da kolektivnom akcijom spriječi narušavanje međunarodnog mira i sigurnosti. Jer ne bismo mogli govoriti o osnovnim pretpostavkama sigurnosti na međunarodnom planu, a da pri tom zapostavimo unutrašnje vrijednosti nacionalne sigurnosti država- članica na uzajmno poštivanje njihovih prava na opstanak, političku nezavisnost i cjelovitost. Zato i jeste najveći prioritet skoro svih država kako da zaštite svoje unutrašnje vrijednosti, bez obzira na njihovu veličinu i moć, oblik civiliziranosti, unutarnje političko uređenje, pošto opasnost od ratnih sukoba nikada nije iščezla.

PROTIVRIJEČNOSTI SAVREMENOG SVIJETA

Kako je i Volter isticao "ovaj najbolji mogućan svijet" kroz svoj razvoj permanentno prolazi kroz razne političke i ekonomske sukobe i krize, koji u oblasti međunarodnih odnosa po svom načinu ispoljavanja, intenzitetu i posljedicama, u značajnoj mjeri utiču na sve veću zaoštrenost u toj oblasti. Međuzavisnost unutrašnjih i spoljnih protivriječnosti, posebno pojava eksternalizacije i internacionalizacije unutrašnjih konflikata, ukazuje da se danas svijet nalazi u stanovitoj društveno političkoj sigurnosnoj nestabilnosti, to jest da živimo u vremenu "naoružanog mira". Razvoj međunarodno pravnog poretka, znanstveno tehnološki razvoj koji dovodi do međuzavisnosti nacionalnih društvenih zajednica i integracija, kao i internacionalizacija međunarodnih ekonomskih odnosa, promjenjena geopolitička karta u odnosima među vodećim zemljama svijeta, razvoj u oblasti vojne strategije i tehnologije, težnje država da se oslanjaju na efikasne zaštitne instrumente nacionalne politike te njihovo prisustvo u oblikovanju političkopravnih i sigurnosnih organiziranih mehanizama za rješavanje konflikta, odnosi na međunarodnom planu su dobili sasvim nove političkogeografske i zaštitne dimenzije. Većina država nastoji izgraditi jednu pripremljenu i cjelovitu doktrinu i strategiju djelovanja u oblasti međunarodnih odnosa i sigurnosti kao osnove za ostvarivanje globalnih ciljeva.

Međutim, pažljiva analiza svih dokumenata koji tretiraju problematiku međunarodnog mira i sigurnosti, pokazuje da su se sve države odrekle bilo kakvih prava ili zahtjeva za prisvajanje tuđih teritorija. Naročito je bila naznačena reafirmacija načela suverene jednakosti i zaštite unutrašnje i vanjske suverenosti države. Afirmiranje načela suverene jednakosti otvorilo je nove pretpostavke za ostvarivanjem mira, sigurnosti i saradnje u Evropi. Međutim, doneseni dokumenti nisu imali karakter međunarodnih ugovora kojima bi se uspostavili sistemi kolektivne sigurnosti. Oni su više bili pokušaji traženja novih puteva u ostvarivanju regionalnih i međunarodnih sigurnosti, kao i pokušaji na postupnom i dugoro-

čnom pretvaranju čitavog evropskog prostora u "pluralističku sigurnosnu zajednicu".

U političkoj praksi međunarodnih odnosa značajno mjesto zauzima ravnoteža snaga (moći), koja prema mnogim autorima predstavlja sistem decentralizacije moći i vlasti. Na drugoj strani kolektivna sigurnost podrazumijeva djelimičnu centralizaciju. Ipak, možemo reći da je ravnoteža snaga i moći konkretna historijska realnost koja je egzistirala i koja će egzistirati sve dok se na međunarodnoj razini ne pronađu novi oblici međunarodnog povjerenja, to jest uspostavljanje operativnosigurnosnog mehanizma koji će doprinijeti oblikovanju takve doktrine kolektivne sigurnosti, kojoj će se bez izuzetka povinovati sve države. Samo novim konceptom sistema kolektivne sigurnosti u okvirima međunarodno pravnih i političkih odnosa moguće je govoriti o razvojnim perspektivama institucionalnih mehanizama u međunarodnoj zajednici i njenom globalnom razvoju, sa osnovnom težnjom stvaranja optimalnog demokratskog pluralističkog društva. Međutim, ne možemo govoriti o apsolutnom uzajamnom apsolutnom povjerenju međunarodnoj sigurnosti država. Još uvijek postoji velika diskrepanca i dikontinuitet između koncepcijsko programske politike i doprinosa u stvaranju uslova za prevazilaženje svih oblika ideološke isključivosti i netolerancije, sistemskog održavanja ambijenta mobilnog stanja zbog vanjske opasnosti, intervencionističke strategije (vojno političke, direktne ili prikrivene), otvorene primjene sile, nasilnog sprječavanja demokratizacije međunarodnih odnosa itd. Znači, živimo u vremenu velikih političkih, historijskih, ekonomskih i drugih procesa, sa različitim pogledom na rješavanje pitanja koja su od sudbinskog značaja za budućnost čovjeka.

Vrlo teško je govoriti o uspostavi nacionalne i kolektivne sigurnosti, u uslovima velike suprotstavljenosti između država. Razlike koje su kroz historiju postojale i danas postoje, uslovile su političku nužnost odmjeravanja snaga na političkom, vojnom, ekonomskom, ideološkom planu, u cilju promjene odnosa snaga i nametanja odgovarajućih sistema vrijednosti i određenih oblika političkog uređenja. U tom pravcu vodeće zemlje svijeta na međunarodnom političkom planu u kontinuitetu kreiraju koncepcijske i strategijske okvire kao operativno političko metodološkog instrumentarija za ostvarivanje nacionalnih ciljeva. Zvanično oblikovanje globalne strategije sa izdiferenciranim prioritetima nosilo je u sebi brojne izazove koje nije bilo moguće kontrolirati, što je dovelo do vojnog i političkog intervencionizma a time i ugrožavanja pravnog poretka pojedinih država. To se posebno odnosi na zemlje u razvoju. Područje tih zemalja je postalo glavni prostor za nametanje i sukobljavanje interesa, čime su zemlje u razvoju postale značajan faktor u određivanju sveukupne sigurnosti u međunarodnoj zajednici. Na sigurnost zemalja u razvoju utiču unutra-

šnji faktori (ideološke i vjerske protivriječnosti, etnički i rasni sukobi itd.), kao i međunarodni faktori koji se ogledaju u razvijenosti sjever-jug, nedovoljna spremnost razvijenih zemalja za pregovore na globalnoj razini proces militarizacije, sa naglašenom penetracijom vojske i policije u političkom životu, kolonijalno naslijeđe, granični sporovi, nastajanje novih država, vojne baze supersila, regionalno rivalstvo itd. Pomenute zemlje su izložene i veoma snažnom demograskom pritisku koji se manifestuje kroz emigraciju mladih stručnjaka i ostalog stanovništva u razvijene zemlje, što još više produbljuje odnose razvijenih i nerazvijenih zemalja. Ne samo zemlje u razvoju, nego i čitav savremeni svijet, nalaze se pod veoma važnim pitanjima svoje budućnosti. Iz tih razloga je naša znanstvena spoznaja upravljena na osnovna stajališta o novim oblicima primjene sile u međunarodnim odnosima koju nazivamo indirektnom agresijom, odnosno specijalnim ratom.

Razvoj međunarodne zajednice, kao sistem subjekata u međunarodnoj interakciji, ispunjen je dinamičnim promjenama u političkim, materijalnim, duhovnim, sigurnosnim i inim oblastima, poprimio je nove dimenzije i kvalitete u razvoju međunarodnih odnosa. Pouke koje su proistekle iz surove stvarnosti ratnih sukoba nedemokratskih režima koji su se oslanjali na progres nauke i tehnike, i obično zasnivali u vladavini nasilja sa provođenjem najgrubljih metoda, degradacije nad ljudima i njihovom eksterminacijom, upućivalo je na zaključak da bi direktno konfrontiranje značilo opću propast za čitavo čovječanstvo. U tom smislu je proučavanje rata i mira, posebno sigurnosti na globalnom planu, dobilo nove dimenzije sa značajnim realističkim pristupima. Također, sve je veću međuzavisnost nacionalnih država i njihov razvoj u ekonomskoj oblasti i pravcu naglašenije integracije, nužnu posmatrati sa internacionalnog konteksta. Antikolonijalne revolucije, koje su radikalno izmijenile političku kartu u svjetskim okvirima, uključivanje država u međunarodnu zajednicu, razvoj vojne tehnologije i strategije, učinili su da se sveukupnoj problematici međunarodnih odnosa i sigurnosti da naglašeniji karakter. Iskustva iz perioda hladnog rata, koji je u sebi nosio potencijalnu opasnost od novih ratnih katastrofa, kao i veći broj lokalnih ratova stvaralo je ambijent za adekvatnije proučavanje aktuelnih problema savremenog svijeta.

Međutim, prioritet se, ipak, davao pitanjima zvaničnog oblikovanja globalne strategije u cilju nametanja svih oblika hegemonije prema pojedinim državama. Naime, polazilo se od toga da bi oružana agresija klasičnog tipa, koja je zabranjena od UN-a kao sredstvo za rješavanje međunarodnih sporova, naišla na osudu međunarodne javnosti, a posebno mogućnost njene eskalacije u širi oružani sukob, koja bi zbog geopolitičkog i vojno-strateškog prostora mogla uzrokovati masovna uništenja i

nadmašiti logiku stvarnosti ranijih katastrofa izazvanih posebno naci-fašističkim diktaturama ranijeg i novijeg vremena.

Svijet je i dalje podijeljen suprotstavljenim interesima. Na tim osnovama se permanentno vrši latentno odmjeravanje snaga. Gradi se jedna sasvim nova doktrina i strategija koja svoje ishodište nalazi u politici i predstavlja relevantno obilježje našeg vremena.

POJAM I DEFINISANJE SPECIJALNOG RATA

Pojavni oblici indirektno agresije odnosno specijalnih djestava poznati su još od ranije. Tako je starokineski vojni pisac Sun Cu Vu, petsto godina prije nove ere, pisao pravila o vojnim vještinama. On je tvrdio da se najveća vještina sastoji u tome da se otpor neprijatelja slomi bez borbe. Poznate vojskovođe Hanibal, te Filip i Aleksandar Makedonski uz pomoć propagande i obavještajne djelatnosti postizali su važne pobjede.

Jedan od najreprezentativnijih oblika specijalnog rata kroz političku i vojnu historiju su predstavljali državni udari. Analitičari specijalnog rata uglavnom su saglasni u mišljenju da je ova vrsta rata zamjena za "vrući rat" i koji u suštini predstavlja supstituciju oružanoj agresiji. U međunarodnim odnosima ova vrsta ugrožavanja nema zvanično verificiran naziv, tako da ga pojedini autori nazivaju specijalnim ili nekonvencionalnim ratom, specijalnim operacijama, tajnom borbom, podzemnim ratom, unutrašnjom agresijom u miru, tajnom operacijom, tajnom političkom operacijom, agresijom u rukavicama. Nailazimo na stajališta koja specijalni rat nastoje definirati i svesti na psihološko-propagandnu aktivnost. Autori taj oblik rata nazivaju "ratom riječima", ideološkim ratom, psihološkim ratom ...

Radi se o psihološko-propagandnom nadmetanju. U tom smislu američki profesor Chukas ističe da psihološki rat predstavlja mjere propagandnog utjecaja na svijest čovjeka u ideološkoj i emotivnoj oblasti. Mnogi drugi autori zastupju slična gledišta koja se uglavnom baziraju na društvenu psihologiju. U čitanci psihološkog rata američki autori ističu da je čovjekov psihološki kompleks najranjiviji i da upravo tu treba da budu usmjereni napori u cilju političkog, ideološkog i moralnog prodora.

Pažljiva analiza međunarodnih odnosa posebno odnosa pojedinih država navodi na zaključak da je specijalni rat, kao bitno obilježje tih odnosa, veoma složena kategorija, određena složenošću ciljeva koji se žele postići. Stoga bi svodenje specijalnog rata na jednu ili drugu dimanziju bilo jednostrano, a niti bi izražavalo njegov pravi smisao i suštinu. S obzirom da se suočavamo sa jednim relativno novim, suptilnim vidom ugrožavanja nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta na svjetskoj razini, razumljivo je da i danas nailazimo na različit pristup u definiranju

ovog društvenog fenomena. Divergentna stajališta u određivanju samog termina specijalnog rata nisu bitno utjecala na osnovnu korelaciju, odnosno, šta se na globalnom nivou pod tim pojmom podrazumjeva. Zajednička saglasnost je da se radi o veoma sadržajnim, sveobuhvatnim, povezanim, složenim, odnosno inim kombinovanim oblicima, sa neposrednim i dugoročnim zadacima, a posebno na političko-diplomatskom planu, obavještajno-subverzivnom, psihološko-propagandnom, ekonomskom, kulturnom, ideološkom, subverzivno-terorističkom koji se preduzimaju protiv neke zemlje. Evidentno je da se u zavisnosti od okolnosti ili uslova sve više težište specijalnog rata pomjera sa subverzivno-terorističkih i psihološko-propagandnih prema djelovanju iznutra, koji djeluju daleko perfidnije i suptilnije ali sa razarajućim pritiscima u navedenim oblastima. U pojedinim situacijama, osim ovih oblika koriste se i druga sredstva subverzivnog i vojnog karaktera koja imaju poslužiti kao potpora u završnici jednog dugotrajnog, dobro organiziranog i planiranog procesa, koji u sebi sublimira sve odrednice na ugrožavanju i nestabilnosti država i njihovih sistema sigurnosti. To nam jasno ukazuje da ovaj vid vođenja aktivnosti ima daleko širi značaj nego što ga pojedini autori nastoje svesti na oblast subverzivnih odnosno psiholoških aktivnosti.

Pored toga, ova specifična društvena pojava koja svoje krajnje ishodište nalazi u prikryenoj mračnoj strani političkih nastojanja pojedinih država karakteriše dugoročnost u planiranju, borbu iznutra, naglašenu suptilnost u nastupu, uz kombinovanje više metoda i sredstava. U tom smislu, možemo reći da je specijalni rat kompleks sveobuhvatnih, sadržajnih, planiranih, organizovanih, složenih, specifičnih, koordiniranih mjera, aktivnosti i postupaka na političkom, ideološkom, ekonomskom, diplomatskom, psihološko-propagandnom, subverzivnoterrorističkom, naučnotehnološkom, obavještajnosubverzivnom, kulturnom i vojnom planu, koje se preduzimaju u miru protiv jedne zemlje, radi ostvarivanja globalno strategijskih političkih ciljeva. Radi se o raznim kombinovanim, dobro osmišljenim, tajno planiranim i raznovrsnim oblicima kojima se nastoji još više zaoštriti, destabilizirati i promijeniti odnos snaga u skoro svim sferama društvenog života. Njegova razuđenost i složenost sa veoma širokim spektrom i kombinacijom različitih aktivnosti koje se preduzimaju u produciranju svih oblika, kao i usmjerenost prema državama, političkim organizacijama, demokratskim pokretima, nacionalno oslobodilačkim pokretima, upućuju na produciranje ugrožavanja sigurnosti država. Jačanjem krize u savremenom svijetu, je pored ostalog, i rezultat intenzivnije penetracije svih oblika, snaga i sredstava specijalnog rata, s ciljem daljeg zaoštavanja kriznih žarišta čije posljedice mogu biti fatalne za čovječanstvo.

DOKTRINA

Historija nastanka i razvoja specijalnog rata je veoma bogata. Bez obzira što se radi o relativno novoj političko-strategijskoj koncepciji u međunarodnoj politici, ona je služila i služi, da se na bazi političko-ideološke argumentacije i odgovornosti za međunarodni poredak i sigurnost izradi svoja filozofija doktrine i strategije na međunarodno političkom planu. U izradi političko-ideološko-međunarodnih osnova i utvrđivanja programske platforme, pojavile su se i izvjesne nejasnoće. Naime, u nastojanjima da se dođe do relevantnog koncepta koji bi predstavljao metodološki okvir za definisanje doktrine specijalnog rata, prisutna su gledišta po kojima specijalni rat kreiraju obavještajne službe bez znanja svojih zemalja. Smatralo se da u savremenim uslovima teorije specijalnog rata u suštinskom smislu preuzimaju obavještajno-subverzivni i vojno obavještajni organi. Takvo shvatanje je rezultat činjenice da su djestva specijalnog rata u najvećem dijelu tajna, odnosno prikrivena. Informacije sa pomenutim sadržajem vješto plasiraju i kreatori doktrine specijalnog rata. Osnovni razlog njihovog dezinformativnog djelovanja jeste, blagovremena zaštita od eventualnih kompromitacija u slučajevima otkrivanja djelatnosti u međunarodnim okvirima. U tom slučaju odgovornost se obično prebacuje na samovoljne postupke jednog dijela obavještajnih organa, kako bi se otklonile sve sumnje u umješanost pojedinih vlada i sačuvao njihov ugled kao reprezenta države u međunarodnim odnosima. Na drugoj strani njegovo svodenje samo u okvire obavještajnih aktivnosti predstavlja relevantan činilac u odvratanju drugih odbrambeno-sigurnosnih mehanizama, pored organa i službi sigurnosti. Time bi se u znatnoj mjeri i umanjila efikasnost u zaštiti sigurnosti država i njihov unutrašnji razvoj. Međutim, svaka država u oblikovanju svoje oficijelne vanjskopolitičke doktrine i strategije efikasnog provođenja, usaglašenog instrumentarija državne politike, ulaže napore na objedinjavanju svih instrumenata koji svojim aktivnostima doprinose uobličavanju i kreiranju strateških koncepcija na vanjskopolitičkom planu. Da bi se uspješno sprovela utvrđena vanjskopolitička doktrina, u uslovima kada se svijet nalazi u stalnoj sigurnosnoj krizi i prisutne iluzornosti o naglašenim promjenama koje bi sa sobom nosile jedan novi humanistički kvalitet u postizanju humanih ciljeva i historijskih stremljana, oblikuje se doktrina specijalnog rata koja je u međunarodnim odnosima dostigla takve dimenzije, da je slobodno možemo smatrati jednim od ključnih oslonaca politike i strategije ne samo vodećih sila nego i ostalih država. Znači globalne okvire u političkom smislu određuju politički subjekti, čime je na modificiran način u novim međunarodnim prilikama, doktrina specijalnog rata i strategija postala sredstvo za realizaciju strateških i političkih ciljeva, odnosno agens dugoro-

čnih i kratkoročnih promjena socijalnih, političkih i drugih promjena drugih država. Na osnovu utvrđenih globalnih osnova na vanjsko političkom planu u čemu ključnu ulogu imaju posebni specijalizovani organi u ostvarivanju strategijskih ciljeva, oblikuje se doktrina specijalnih aktivnosti u kojima zavisno od interesa, učestvuju raspoloživi efekti zemlje koja provodi pomenute mjere. Doktrina se obično zasniva na nekoliko općepoznatih faktora, među kojima su snage i sredstva, oblici i metode, prostor i vrijeme. Ukoliko ove faktore kompariramo sa ciljevima specijalnog rata, onda možemo naznačiti osnovna njegova načela. Svaki oblik specijalnih djestava moguće je samo voditi upotrebom određenih snaga. Raznovrsnost vođenja svih vidova specijalnih operacija i njegova žilava usmjerenost i upornost, te područje djelovanja, podrazumijeva takve snage koje se namjenski formiraju, oštručavaju i pripremaju. Fizionomija ovih snaga opredjeljuje ranije planirane okolnosti u kojima one treba da budu upotrijebljene. Specijalni rat se vodi uz visok stepen raznovrsnosti, sveobuhvatnosti, originalnosti, ofanzivnosti, maksimalnoj obaviještenosti o protivniku, a posebno tajnost i sigurnost provođenja širokog spektra ideološke indoktrinacije, duhovnog nasilja, psihološko propagandnih, ekonomskih, naučno tehnoloških i drugih kombiniranih pritisaka sa vrhunsko obučnim snagama. Obzirom na metode izvođenja te dugoročnost u planiranju i tajnost u nastupu, on se vodi na teritorijama drugih zemalja i u pravilu kada se ne vodi nijedna druga vrsta rata.

STRATEGIJA POSREDNOG NASTUPANJA

U kreiranju globalno političke koncepcije svih država, a posebno njihovo mjesto, uloga, ciljevi, prioriteti, te postupci, sredstva, oblici i metode za oblikovanje, utvrđivanje i postizanje vitalnih nacionalnih interesa, ključno mjesto zauzima izrada strategije ponašanja u međunarodnim odnosima. U tom smislu možemo reći da specijalni rat čini sastavni dio opće strategijske koncepcije i ponašanja država u međunarodnim okvirima. Iz te globalno strategijske koncepcije posrednog nastupanja, oblikuje se i posebna strategija specijalnog rata. Vojno enciklopedijski rečeno on kao i svaki drugi rat predstavlja sistem naučnih saznanja i vještina o pripremanju i upotrebe sile radi ostvarivanja vojnih, političkih i ekonomskih ciljeva. Iz ove opće strategije proizilazi njegov karakter i neposredni ciljevi. Znači, svaki oblik i vid rata implicira zasebnu strategiju. Dok se strategijom posrednog nastupanja na znanstvenoj osnovi opće prihvaćenim vještinama oblikuju, organizuju, pripremaju, razrađuju, utvrđuju postupci i sredstva, kao i oblici i metode u primjeni raznovrsnih aktivnosti, predmet taktike je izbor oblika, organizacije i pripremanje u konkretnim uslovima za realizaciju planiranih vanjskopoličkih ciljeva. Međutim, u samom po-

jmovnom određenju strategije posrednog nastupanja i specijalnog rata prisutna su i divergentna stajališta. Pojedini autori specijalni rat smatraju dijelom strategije posrednog nastupanja, kao jednog od najvažnijih kompleksnih spoljnopolitičkih postupaka za primjenu strategije posrednog nastupanja. U objašnjenju odnosa rata i strategije, rat se smatra kao sukob u širem smislu u međunarodnim odnosima sa primjenom svih sredstava prinude i nasilja i predstavlja historijski objektivno uslovljenu pojavu. U tom kontekstu, strategija predstavlja u određenom smislu nadgradnju. Posmatrano s metodološkog stanovišta rat odnosno ratne operacije i konkretni postupci koji ga čine, predstavljaju sadržinsku realizaciju strategijske zamisli i koncepta sadržanog u odgovarajućoj strategiji. Tako da se o ratu može govoriti kao o kompleksu vanjskopolitičkih postupaka kojima se primjenjuje strategija u životnoj praksi. Pomenuti metodološki pristup o odnosu rata kao društvene pojave i strategije, taktike i operatike kao misaonih konstrukcija, ne bi smo mogli prihvatiti iz fundamentalnog razloga pošto rat kao što je to i Karl Fon Klauzevic tvrdio ne spada u oblast vještina u nauci, već u oblast društvenog života. Po njemu je taktika nauka o upotrebi oružanih snaga u boju, a strategija nauka o upotrebi bojeva za postizanje ratnog cilja, ili još eksplicitnije kazano "strategija je upotreba boja za postizanje ratnog cilja". Stoga pojam strategije posrednog nastupanja može samo proizaći iz prirode specijalnog rata. Naime, kako smo već naznačili, specijalni rat svoje ciljeve kojima se određuju vremenske i prostorne dimenzije vođenja specijalnih operacija, uslovljeni objektom napada, oblikom političkog i ekonomskog sistema i političkom situacijom države protiv koje se vode naznačene aktivnosti, kao i stanjem odnosa na međunarodnom planu, nastoji ostvariti na posredan indirektan način primjenom političkih, ekonomskih, psiholoških, špijunskih, agenturnih, terorističkih, diverzantskih, podrivačkih, propagandnih, ideoloških i drugih raznovrsnih postupaka i sa visoko obučanim snagama vješto usmjerenim prema svim oblastima života i rada u cilju primjene odnosa u međunarodnim okvirima i nametanja drugih oblika političkog uređenja i sistema vrijednosti. Na osnovu toga, možemo reći da strategija posrednog nastupanja implicira veoma dobro osmišljenu, suptilnu i operativnu vještinu vođenja specijalnog rata, u kojoj su sublimirani svi oblici, snage, sredstva, metode i postupci sa osnovnim težištem ostvarivanja kratkoročnih i dugoročnih ciljeva, ali ne direktnom oružanom konfrontacijom, već širokim spektrom mjera u politici, ekonomiji, ideologiji, obavještajno subverzivnim, psihološko propagandnim i drugim područjima. U nekim situacijama ciljevi se nastoje ostvariti demonstracijom oružane sile, posrednom upotrebom oružanih snaga, odnosno "posredničkim ratom". Da bi koncept strategije bio zasnovan na relevantnim znanstvenim osnovama i efikasno primjenjiv kao substitut političkoj strategiji i inkorporiran u okvire

mehanizama postojećeg međunarodnog političkog poretka i karaktera odnosa na utvrđenoj globalnoj razini, nužno implicira i verifikaciju njenog sadržaja, predmeta i ciljeva. Izučavanje širokog područja djelovanja i konfrontacije u vođenju kombiniranih svestranih specijalnih operacija ukazuju na postojanja značajnih elemenata strategije, tako da su osnovni njeni elementi subjekt strategije, posrednik i objekt strategije. Kao subjekt strategije posrednog nastupanja pojavljuje se država sa brojnim organima, koje na osnovu kreiranja vanjskopolitičkih koncepcija nastoje ostvariti ili očuvati uspostavljene nacionalne i strategijske ineterese. Jedno od bitnih pitanja odnosi se na posrednika, s obzirom da su skoro sve aktivnosti specijalnog rata u njegovoj strategiji posrednog nastupanja tajnog karaktera. Ako u cilju ostvarenja strateškopolitičkih ciljeva sa razgranatim sistemom primjene svih vrsta i oblika, sa detaljno razrađenom doktrinom, strategijom i taktikom, operacije specijalnog rata pretežno imaju odrednice tajnosti, onda je sasvim razumljivo da je i posrednik u realizaciji naznačenih radikalnih političkih ciljeva na veoma vješt i lukav način zamaskiran kojeg je vrlo teško identificirati. Međutim, sam izbor posrednika prirodno proizilazi tek kada se na osnovu jasno oblikovanih i sadržajnih analiza i sveobuhvatnih priprema, donese konačna odluka o primjeni strategije posrednog nastupanja sa vremenskim, prostornim i konkretno usmjerenim ciljevima, koji su uslovljeni objektom napada kao i drugim okolnostima u datim prilikama. Iz toga proizilazi da su objekti primjene strategije posrednog nastupanja takode države kao subjekti međunarodnih odnosa.

Na osnovu izloženih osnovnih naznaka o doktrini i strategiji specijalnog rata u kontekstu međunarodnih političkih odnosa, možemo ukazati na naglašene institucioanlne divergencije među državama koje se, radi ostvarenja vanjskopolitičkih ciljeva, koriste širokim spektrom svih oblika penetracije i kondigne moći. To ukazuje da ćemo se i u narednom periodu suočavati sa nesigurnošću ispunjenu otvorenim krizama. Mnogi teoretičari, ideolozi, katastrofologi, krizolozi, takoder ukazuju na različite oblike kriza. Karakter i oštrina ispoljavanja i produciranja kriza, njihov kontinuitet, te specifičnosti i razlike protivrječnih političkih i inih odnosa kao i okolnosti i pretpostavke koje usložnjavaju ugrožavanje sigurnosti država, sadržana je logika permanentne suprotstavljenosti i isključivosti, potencijalnih i realnih žarišta, socijalnih i političkih previranja, militarizacije u svijetu, krize međunarodnih odnosa kroz takmičenje na globalnom, geopolitičkom i vojnom planu i slično. Zato smatramo, kao što je i Fromm isticao da nas možda sadašnji način života vodi k povećanoj krizi i nezadovoljstvu, obzirom da se opće protivrječnosti i krize u savremenom svijetu sve više međusobno uvjetuju i potpomažu, čije daljnje produbljivanje predstavlja opću prijetnju sigurnosti država, odnosno čovječanstvu. Zbog toga borba za mir i sigurnost ostaje suštinska karakteristika međunarodnih

odnosa, a posebno u rješavanju oprečnih nacionalnih interesa, njihovo pretvaranje u konvergentni odnos sa poželjnom izgradnjom međunarodnih odnosa čija je osnovna odrednica odsustvo svih oblika nasilja i dominacije.

Dr. Hajrija Čolić - Sijerčić

POKUŠAJI TUMAČENJA PRAVNE UTEMELJENOSTI SASLUŠANJA SVJEDOKA UZ POMOĆ HIPNOZE

Proučavanje teorijskih i praktičnih posebnosti u vezi sa spornim načinom saslušanja svjedoka posebno je zanimljivo kod hipnoze. Glede primjene hipnoze u oblasti rasvjetljavanja krivična djela može se zaključiti da je ona predmet različitih rasprava i brojnih istraživanja.⁵⁶⁸ Nastoji se odgovoriti na pitanje etičke i pravne dopuštenosti na označenom području, kao i na pitanje tačnosti ili pouzdanosti rezultata dobivenih uz pomoć hipnotičkog stanja. Bez obzira na posebnosti pri pojedinim vrstama hipnoze, ipak se, kao i kod poligrafa, njezino skiciranje iz aspekta krivično-procesnog prava i kriminalistike usredotočuje kako na raščlambu doprinosa ovog sredstva u spoznaji istine o konkretnom kriminalnom događaju, tako i na raspravu o njezinoj pravnoj dopuštenosti. Nije stoga ni čudo da procesna teorija, ali ne samo ona, obiluje raspravama o ovim temama i da se posljedice takva stanja ogledaju u manje ili više kontroverznim mišljenjima i zaključcima. Pritom treba napomenuti da su ta razmišljanja sazrijevala pod utjecajem historijskog razvoja hipnoze, njezina nastajanja, propadanja i rehabilitacije zadnjih desetljeća.⁵⁶⁹ Trag su ostavile i kontradiktorne rasprave o uzrocima hipnotičkog stanja, odnosno razlaganja po ko-

---

⁵⁶⁸ Dovoljno je pogledati literaturu koja dolazi iz SAD zadnje desetljeće, u kojoj su iz različitih vidova opisana istraživanja perspektive tzv. forenzične hipnoze. Na ovom bismo se mjestu, također, iskoristili prilikom da bismo kazali kako pod forenzičnom hipnozom podrazumijevamo primjenu hipnoze radi prikupljanja dokaza za sud. Navedeno prema Haward/Ashwort, Some problems of evidence obtained by hypnosis. *The Criminal Law Review*, 1980., br.8, str. 469. Neki autori ističu da se o forenzičnoj hipnozi govori onda kada se ovom metodom pomaže svjedoku da osvježi pamćenje. Tako, Timm, The effect of forensic hypnosis techniques on eyewitness recall and recognition. *Journal of Police Science and Administration*, 1981., br.2, str. 188.

⁵⁶⁹ I doista, dostupna nam literatura jasno govori o tome da upotreba hipnoze u širem smislu riječi izaziva podsmijeh i čuđenje ili se pak doživljava kao jedno od fascinantnih inovacija ovog stoljeća. Jaffe et al., Hypnosis - its use and limitations in police and criminal investigations. *The Police Journal*, 1980., br.3, str. 233.

jima bi hipnoza bila posljedica fizioloških ili psihičkih promjena u organizmu.⁵⁷⁰

Tema ovog rada nameće potrebu da se u vezi s psihološkim zakonitostima memoriranja, kao i hipnozom (koja je po mnogima najbolje sredstvo za "lov" na sjećanje) usmjerimo na pitanje je li moguće opravdati upotrebu hipnoze u policijskoj i sudskoj praksi?

U traženju odgovora na postavljeno pitanje hipnozu ćemo označiti kao spontano pomaganje svjedoku ili (i) sudjelovanje sa svjedokom kako bi mu se pomoglo dozvati u sjećanje ono šta je vidio a čega se ne može prisjetiti, kao i u podsvijesti registrirane informacije.⁵⁷¹ Poboľšavanje sjećanja pritom zahtijeva ekstremnu usredotočenost i intenzivno fokusiranje, s relativnom suspenzijom perifernih dijelova svijesti.⁵⁷² Radi se, dakle, o moćnoj psihičkoj koncentraciji, daleko snažnijoj nego što je čovjek postiže u normalnom stanju, te o povećanoj sugestivnosti, uz istovremeno fizičko opuštanje.⁵⁷³ Po mišljenju ruskih hipnologa, od dubine hipnoze ovisi istinitost onog šta govori hipnotizirana osoba. U tom smislu ističu da se za hipnotičkoga sna mogućnost prisjećanja na prošle događaje povećava čak 4-6 puta.⁵⁷⁴ Stajalište da se hipnotizirana osoba tačnije i potpunije sjeća činjenica što ih je vidjela ili doživjela u prošlosti zastupaju brojni psihijatri, psiholozi, policijski istražitelji, pravnici. Autori koji izražavaju spremnost prihvatiti kao tačne podatke koji su rezultat korišćenja forenzične hipnoze prvenstveno se pozivaju na brojne primjere iz kriminalističke prakse. U uspješnom rješavanju složenih i teških krivičnih djela, naime, ključnu ulogu je odigrao upravo iskaz svjedoka ili žrtve dobiven u stanju hipnoze.⁵⁷⁵ I to nije sve. Drugi razlog koji dovodi ove pisce do pozitivnog

⁵⁷⁰ Postoji više različitih objašnjenja prouzrokovanja i razvijanja ovog stanja, teorijskih suprostvaljenih i, istovremeno, komplementarnih.

⁵⁷¹ Jaffe et al., ibidem, str. 239.

⁵⁷² Weiner/Hess, str. 504.

⁵⁷³ Maver, Hipnoza v kriminalistiki. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 1982., br.2, str. 83.

⁵⁷⁴ O tome zanimljivo piše Remic, Skrivnost spomina in forenzična hipnoza. Naši razgledi, 1983., br. 23, str. 692. - 693.

⁵⁷⁵ Literatura opisuje znane i brojne primjere u kojima su svjedoci i žrtve tek nakon hipnotiziranja bili u stanju sjetiti se važnih pojedinosti u pogledu počinitelja i samog krivična događaja. Za podsjećanje na takve događaje iz bliže ili dalje prošlosti vidjeti: Reiser, Hypnosis and its use in law enforcement. The Police Journal, 1978., br.1, str. 24.; Fuchs, Die Hypnose von Zeugen im polizeilichen Ermittlungsverfahren. Kriminalistik, 1983., br.1, str. 4.-5.; Maver, ibid, str. 87.; Napier,S., Within a decade every police force will use hypnotism. Police Journal, 1980., br.1, str. 52.; Howard/Ashworth, Some..., str. 472. Uz to, kriminalistička iskustva se i brojčano prikazuju. Izvještaji o uspjehu hipnoze su posebno na dnevnom redu u SAD. Tako je, npr., Martin Reiser (direktor Instituta za hipnozu policije u Los Angelesu) u izvještaju za 1985. godinu iznio podatak da je pri rješavanju 600 teških kažnjivih djela hipnoza

odnosa prema hipnozi kao sredstvu za postizanje hipermnemizije su brojni eksperimentalni projekti, čiji rezultati pokazuju da je hipnotizirana osoba sposobna ponuditi više pojedinosti o događaju iz prošlosti nego nehipnotizirana.⁵⁷⁶ Neki istraživači pritom dostignuća hipnoze u povećanju razine sjećanja konstatiraju paradoksalnu situaciju: kod stvarnog krivičnog događaja hipnoza pri svjedoku postiže začuđujuće poboljšanje ovih sposobnosti, dok se u laboratorijsko-eksperimentalnim situacijama često pokaže tek mala razlika u kvaliteti sjećanja hipnotiziranih i nehipnotiziranih sudionika eksperimenta.⁵⁷⁷

Nedostatak naučnih dokaza o tome da je hipnoza izvor sigurnih i pouzdanih sjećanja te samim tim i tačnih informacija o počinjenom krivičnom djelu je ključni razlog za skepticizam u pogledu hipnozom osvježenja svjedočenja. Pojedini stručnjaci stoga zaključuju da regresija (ili vraćanje) hipnotizirane osobe u prošlost ne jamči potpuno sigurno saopćavanje istine o toj prošlosti. Drugim riječima, ne znamo pouzdano kada takva osoba govori istinu, a kad laže ili izmišlja.⁵⁷⁸ Kritičare upotrebe hipnoze posebno zabrinjava okolnost da je teško, ako ne i nemoguće, utvrditi hoće li ova metoda utjecati bona fide na sposobnost sjećanja i zaboravljene pojedinosti iz prošlosti, ili će sve skupa rezultirati nesigurnim, odnosno netačnim svjedočenjem.⁵⁷⁹ Neki opet izjavljuju da hipnotizirana osoba može inkorporirati pseudo sjećanja u stvarna, koja naknadno nije sposobna razlučiti.⁵⁸⁰

Naše bismo razmišljanje u ovom dijelu razmatranja željeli svesti

---

upotrijebljena u približno 3/4 slučajeva. Točnost tako dobivenih informacija je bila oko 90%. Za navedeno vidjeti Mehrkens Steblay/Bothwell, *Evidence for hypnotically refreshed testimony*. *Law and Human Behavior*, 1994., br.6, str. 636.

⁵⁷⁶ Literatura, posebno američka redovito informira o istraživanjima na opisanom području. Gotovo sva ona imaju za cilj da pridonese stručnijoj i kvalitetnijoj raspravi oko korišćenja hipnoze u krivičnom sudstvu. U tom pravcu se istražuje, npr., stajalište porotnika prema hipnozi (Greene et al., *Impact of hypnotic testimony on the jury*. *Law and Human Behavior*, 1989., br.1, str. 61. - 78.), svjedočenje pod hipnozom i cross-examination (Spanos et al., *Hypnotic interrogation, pretrial preparation, and witness testimony during direct and cross-examination*. *Law and Human Behavior*, 1991., br.6, str. 639. - 659), hipnoza i svjedoci očevici (Mehrkens Steblay/Bothwell, *ibid*, str. 635. - 651.; Timm, *The effect...*, str. 188. - 194.).

⁵⁷⁷ Više Mehrkens Steblay/Bothwell, *ibid*, str. 636. - 637.

⁵⁷⁸ Remic, str. 692.

⁵⁷⁹ Greene et al., str. 62.

⁵⁸⁰ Spanos et al., str. 639. - 640. Opisane negativne učinke hipnoze su zapazili u nekim eksperimentalnim studijama, izrađenim u SAD. Više Wagstaff, *Hypnosis and the law: a critical review of some recent proposals*. *Criminal Law Review*, 1983., br.3, str. 154. - 155. O eksperimentalnoj hipnozi i relativnoj dokaznoj vrijednosti laboratorijskih pokusa vidjeti i Vodinelić, *Sugestija i hipnoza sa stajališta krivičnog prava, postupka i kriminalistike*. *Naša zakonitost*, 1984., br.1, str. 48.

na to da se ne može poreći činjenica da hipnoza može kvalitativno utjecati na poboljšanje sjećanja i da nije bez vrijednosti u rasvjetljavanju krivičnih djela. O tome svjedoče postignuti uspjesi u medicini, odnosno psihijatriji i kriminalistici. Istodobno, do danas nije naučnim argumentima dokazano da je svjedočenje do kojeg se došlo uz pomoć hipnoze vjerodostojnije od iskaza dobivenog izvan hipnotičkog stanja. Štaviše, pojedini upozoravaju da je svjedočenje poslije hipnoze konfabulativno, umjetno i sugestibilno.⁵⁸¹ Iz toga možemo zaključiti da svatko za sebe određuje perspektive razvoja ideje o vjerodostojnosti izjava dobivenih na temelju forenzične hipnoze i da jasnog odgovora još uvijek nema.⁵⁸²

Klasificiranje i ocjenjivanje opisanih i pretpostavljenih posljedica hipnotičkog stanja iz aspekta psihologije, u dobroj mjeri utječe na formiranje i razvijanje kriminalističkog i procesnopravnog odnosa prema iskazu hipnotoziranog svjedoka.⁵⁸³ Bit će stoga potrebno, u razmatranjima što slijede, izložiti kriminalističku i krivičnoprocesnu stranu problema kojim se bavimo.

Uporaba hipnoze u kriminalistici s namjerom da se dobiju bolji i potpuniji podaci o izvršenom krivičnom djelu, posebno njegovu počinitelju naglo raste u zadnjih 20 godina, iako su primjeri njezina uspješnog korišćenja na tom području zabilježeni mnogo ranije.⁵⁸⁴ Odmah je potrebno napomenuti da su pionirske korake napravili u SAD⁵⁸⁵, odakle i danas izvješćuju o čestoj upotrebi hipnoze kao posebne pomoćne tehnike u rasvjetljavanju složenih i teških krivičnih djela. Iz literature, također, saznajemo da hipnozu koriste, npr., policije Velike Britanije, Izraela i Njemačke, kao i podatak da se ova metoda u policijskoj fazi istraživanja kriminalnih događaja više koristi nego šta se o tome zna ili piše.⁵⁸⁶ Iz svih nam

⁵⁸¹ Glede ovih pitanja slobodni smo tvrditi da se "tapka" u mjestu. Doktrina i empirija dokazuju stalno ista stajališta. U to su nas uvjerile pročitane teorijske rasprave. O ovim se problemima, naime, piše isto i na zalasku 90-ih kao i na početku 80-ih godina. Usporediti, npr., Maver, *Hipnoza...*, str. 85. i Mehrkens Steblay/Bothwell, str. 636.

⁵⁸² Mehrkens Steblay/Bothwell, *ibid*, str. 635.

⁵⁸³ Wagstaff, str. 155.

⁵⁸⁴ O promjenljivoj sreći za hipnozu u kriminalističke svrhe, više Maver, *Hipnoza...*, str. 85.; Remic, str. 693.

⁵⁸⁵ Primjer za to je policijska praksa u Los Angelesu. Potvrda dobrih rezultata u primjeni hipnoze, te težnji za školovanjem policajaca u ovoj tehnici je osnutak Policijskog instituta za hipnozu (Law Enforcement Hypnosis Institute) 1976. godine. U sljedeće 4 godine je više od 2.000 izabranih policajaca bilo osposobljeno za upotrebu ove metode u razjašnjavanju složenih krivičnih djela. Više o tome: Napier, str. 52. - 54.; White et al., *Training officers in investigative hypnosis. The Police Chife*, 1979., br.10, str. 96. - 98.; Reiser, str. 31. - 32.

⁵⁸⁶ Maver, *Hipnoza...*, str. 86.; Middendorff, *Hypnose im amerikanischen Ermittlungsverfahren. Kriminalistik*, 1982., br.6, str. 330.; Fuchs, str. 5.; Krosney, *Israeli police ke-*

se ovih razloga čini potrebnim cjelovitije predstaviti dosadašnju upotrebu hipnoze u kriminalistici.

Nećemo pogriješiti ako na početku kažemo da je glavni argument stručnjaka za forenzičnu hipnozu, kao i njezinih zagovornika, da ovu metodu treba primijeniti samo kod svjedoka i žrtava teških krivičnih djela, koji se dobrovoljno odazovu na poziv da budu hipnotizirani.⁵⁸⁷ Raščlani-
mo malo pobliže ovu tvrdnju, složenu iz, da tako kažemo, više zahtjeva.

Veliki dio teorije, kao i primjeri iz prakse opisani u njoj, podupiru i potvrđuju upotrebu forenzične hipnoze kod složenih i najtežih krivičnih djela. Gledajući na dosadašnju praksu, hipnoza se primjenjuje onda kada su iscrpljene druge mogućnosti za razrješenje kritičnog događaja, posebno pri otkrivanju njegova počinitelja.⁵⁸⁸

Kako smo to dosad više puta naglasili, oni koji upotrebljavaju ovu metodu ističu da je njezina vrijednost u tome što omogućuje hiperamneziju odnosno što pomaže svjedoku (neovisno od tomu je li u pitanju žrtva ili nepristran očevidac) da se sjeti pojedinosti krivičnog djela. Značajno je napomenuti da se primjena hipnoze posebno apostrofira u slučajevima kad je svjedokova amnezija posljedica izvršenja kriminalnog čina. Znanstveno je, naime, potvrđeno da pri tzv. anksioznim stanjima dolazi do "gušenja" sposobnosti sjećanja.⁵⁸⁹ Rasuđujući na ovaj način, o hipnozi se danas sve više govori kao o tehnici za poboljšanje sjećanja kod dobronamjernih svjedoka, dok se ona ranije označavala kao sredstvo za "otklanjanje svjesne cenzure".⁵⁹⁰

U argumentu u pogledu upotrebe forenzične hipnoze inzistira se na dobrovoljnom pristanku svjedoka na hipnotiziranje i ponovno doživljavanje doživljenoga. Pri ocjeni značaja ovog faktora ističe se da je to minimalni zahtjev preko kojeg se ne može ići, jer bez sudjelovanja svjedoka s hipnotizerom uspjeh uopće nije moguće očekivati. Mi bismo još dodali da i neki drugi razlozi, a prije svega sloboda iskaza kao etičko načelo, zahtijeva dobrovoljno pristajanje svjedoka na hipnotiziranje. U teoriji se također navodi da su od značaja i uputstva koja se daju svjedoku pred hipnotiziranje. Vrlo je, naime, važno da se na takvu osobu ne vrši pritisak u smislu da će, npr., njezino sjećanje biti jasnije za vrijeme seanse.⁵⁹¹

---

ep peace with newest detection devices. Police Chief, 1981., br.5, str. 35.

⁵⁸⁷ Tako Haward/Ashwort, Some..., str. 472.; Timm, The effect..., str. 188.; Maver, ibid, str. 86.

⁵⁸⁸ Tako Reiser, str. 30; Maver, ibid, ili Fusch, str. 7.

⁵⁸⁹ Weiner/Hess, str. 493. Ovdje bismo željeli podsjetiti na saznanja do kojih su došli još Grci i Rimljani i koja se izražavaju u riječima: nihil est intellectu quod non erat in sensu (ništa nije u razumu šta nije bilo u sjećanju). Tako Remic, str. 692.

⁵⁹⁰ Maver, Hipnoza..., str. 83.

⁵⁹¹ Weiner/Hess, str. 502.; Fuchs, str. 7. O tome je li moguća hipnoza protiv volje osobe

Imajući u vidu delikatnost materije o kojoj govorimo, u teoriji su se postavili dodatni zahtjevi za korišćenje opisane metode. Ponajprije, inzistira se na saslušanju svjedoka prije dovođenja u hipnotičko stanje. Uzimanje takvog iskaza bi moralo biti obavljeno pred sudijom i registrirano u zapisniku. U opisanoj situaciji nije moguće koristiti prigovor zbog "zagađenja sjećanja".⁵⁹²

Nadalje, i to se posebno naglašava, primjena metode o kojoj je riječ mora biti povjerena stručnjaku za hipnozu. Šta to znači? Prema uputstvima Udruženja za kliničku i eksperimentalnu hipnozu (The Society for Clinical and Experimental Hypnosis) primjena forenzične hipnoze može biti povjerena samo psihijatru ili psihologu koji ima dopuštenje za to i koji je neovisan o organu krivičnog gonjenja, odnosno o policiji.⁵⁹³ Na obaveznom sudjelovanju kvalificiranog hipnotizera inzistira i FBI (The Federal Bureau of Investigation). Osim toga zahtijeva se da odobrenje za hipnotiziranje svjedoka da viskoki službenik FBI. U vezi sa sudjelovanjem mjerodavnog službenika policije stajalište je da saslušanju svjedoka može biti prisutan i voditi ga policajac koji nije neposredno uključen u istraživanje konkretnog krivičnog djela.⁵⁹⁴ Neki tvrde da se forenzična hipnoza može povjeriti samo stručnjaku s posebnim znanjem i iskustvima i zbog toga što osoba koja se treba hipnotizirati ima potpuno drukčiji odnos prema stručnjaku (npr., psihologu), nego prema policajcu. Svjedok je, dakle, u takvoj situaciji opušteniji i osjeća se "neprejudicirano".⁵⁹⁵

Opisana razmišljanja zapravo nastoje pomiriti dijametralno različita iskustva primjene hipnoze u prošlosti: povjeravanje forenzične hipnoze psihijatru ili psihologu, koji nema iskustva u pogledu otkrivanja krivičnog djela i njegova počinitelja i zabrinjavajuće upotrebe ove metode od strane različitih policijskih službenika, koji, doduše, poznaju pravila istraživanja kriminalnih aktivnosti, ali su nekvalificirani za korišćenje hipnoze.⁵⁹⁶

No, ako se doista žele spriječiti zloupotrebe u korišćenju forenzične hipnoze, mora se, po mišljenju njezinih zagovornika, poći korak dalje. Na videovrpici treba snimiti cijelu seansu između svjedoka i hipnotizera. To bi, dakako, dovelo do odgovornije uloge sugestora u toku seanse, odnosno do toga da popravljane sjećanja u vezi s onim šta je stvarno doživljeno ne bude pod sugestivnim utjecajem hipnotizera. U tom se smislu smatra da je od prouzrokovanja hipnotičkog stanja daleko važnije daljnje

---

vidjeti Vodinelić, Sugestija..., str. 42. - 43.

⁵⁹² Fuchs, *ibid*; Weiner/Hess, *ibid*, str. 499. - 502.

⁵⁹³ Weiner/Hess, str. 500.

⁵⁹⁴ Timm, *The effect...*, str. 188.; Weiner/Hess, *ibidem*.

⁵⁹⁵ Remic, str. 693.

⁵⁹⁶ Više o tome Weiner/Hess, str. 500; Remic, *ibidem*.

postupanje s hipnotiziranim svjedokom, budući da zbog nestručne, neetične ili nepravilne upotrebe ove metode, mogu nastupiti štetne posljedice kako za hipnotiziranu osobu tako i za objektivnost osvježnog sjećanja.⁵⁹⁷ Srž se problema, dakle, svodi na pitanje: "je li hipnotizirani svjedok samo oruđe u rukama hipnotizera ili on može, u izvjesnoj mjeri, do ovog ili onog stupnja, sačuvati sposobnost suprotstavljanja onoj sugestiji koja je za njega neprihvatljiva sa socijalnog, moralno-etičkog ili estetskog stajališta."⁵⁹⁸

Raščlanimo malo pobliže upravo postavljeno pitanje. Proučena nam literatura nudi informacije u tri smjera.

Ima, naime, mišljenja, koje potvrđuje i praksa, da se može kod hipnotiziranog svjedoka postići da kao realan "doživi" događaj koji zapravo nije zapažao i da ovu sugestiju prihvati kao istinitu i poslije vraćanja u nehipnotizirano stanje. A posthipnotičke se naredbe mogu protezati kroz duže vremensko razdoblje. Pritom je nova hipnoza jedino sredstvo da se zlopotrijebljenom svjedoku vrati pravilno sjećanje.⁵⁹⁹

Predmet čestih rasprava je i već ranije iznesena tvrdnja da se svjedocima, koji se usljed traumatičnog šoka ne mogu sjetiti važnih pojedinsti izvršenog krivičnog djela, u hipnozi probudi sjećanje na njih. No, ta je potencijalna mogućnost uvijek praćena konstatacijom da hipnoza istovremeno ne pruža nikakvo jamstvo da svjedok govori istinu o događajima iz prošlosti.

Na prethodna se razmišljanja nadovezuje još jedno. Oгледа se u pitanju je li hipnozom moguće postići istinito svjedočenje osobe koja lažno iskazuje. Nakratko možemo reći da smo uočili stajalište po kome hipnoza nije jamstvo da bi se svjedok, za vrijeme seanse s hipnotizerom, preorijentirao s lažnog na istiniti iskaz.⁶⁰⁰

Što su nam pokazala prethodna razmatranja primjene prikazane psihologijske metode u toku kriminalističke obrade događaja? Ukazala su na trend ka što boljoj organiziranosti i stručnosti pri rasvjetljavanju krivična djela uz pomoć forenzične hipnoze, ne bi li se spriječile zloupotrebe za odvijanja opisanih kompleksnih promjena u svijesti svjedoka krivična događaja.

Ovaj dio izlaganja, koji se odnosi na upotrebu hipnoze u kriminalistici potrebno je završiti sljedećim konstatacijama:

- Dosad smo govorili o uslovima za dopuštenost ovog sredstva u toku policijskih izvidaja. Stručnjaci za forenzičnu hipnozu su saglasni da

⁵⁹⁷ Maver, Hipnoza..., str. 85.

⁵⁹⁸ Izvršeno je mnogo eksperimenata radi dobivanja odgovora na postavljena pitanja. Rezultati su bili oštro suprotstavljeni. Više, Vodinečić, Sugestija..., str. 43.

⁵⁹⁹ Vodinečić, ibid, str. 49.

⁶⁰⁰ Tako Vodinečić, ibid, str. 54.

se ona ne treba koristiti kao forma za saslušanje svjedoka nego samo kao pomoćno sredstvo za otkrivanje počinitelja i sabiranje drugih relevantnih podataka o kažnjivu djelu.⁶⁰¹ U vezi s dobivenim informacijama naglašava se da su to indicije bez dokazne vrijednosti i da služe kao orijentacija za daljnja razjašnjavanja kritičnog događaja.⁶⁰²

- Cjelovitosti radi potrebno je podsjetiti i na stajalište koje zatvara put za primjenu hipnoze u postupku otkrivanja i razjašnjavanja krivična djela, posebno njegova izvršitelja.⁶⁰³ Za argumentaciju se potežu sloboda iskaza kao neotuđivo pravo sudionika krivičnoprocesnih odnosa s jedne i moralni dignitet onih koji obavljaju operativno-taktičke radnje prethodnih kriminalističkih izvidaja, s druge strane. Drugim riječima, otkrivanje krivična djela mora biti i u okviru kriminalističke djelatnosti obavljeno etički i stručno besprijekorno. I ne samo to, saslušanjem u krivičnom postupku svjedoka, koji je već ranije u hipnozi pružio informacije, nije ništa drugo do posredno uvođenje hipnoze u formalno postupanje organa krivičnog sudstva.

- Kaznenoprocenu obradu problema kojim se bavimo započeli bismo konstatacijom da većina procesualista odlučno odbacuje upotrebu hipnoze u krivičnom postupku. Pritom nas posebno zanima logika koja stoji iza takva stajališta. Razmatranje doktrine pokazuje da je najčešći prigovor protiv upotrebe opisane metode u tome da je ona u suprotnosti s temeljnim načelima procesnog prava. I to u smislu da je hipnoza zadiranje u čovjekovu intimu i da je ne može sankcionirati niti saglasnost svjedoka za njezinu primjenu.⁶⁰⁴ O čemu je riječ? Očito je da interesi slobodnog iskazivanja, o kojima smo naprijed govorili, igraju važnu ulogu u krivičnom postupku i da procesno djelovanje može imati samo onaj iskaz koji je "izraz samoopredjeljenja, relativno samokontrolisan, svestan i voljan i kao takav dostupan ocenivanju stručno kvalifikovanog ispitivača".⁶⁰⁵

Opravdanost ovog prigovora nije teško prihvatiti, jer su u pitanju teorijske postavke koje su i te kako povezane s realnošću krivičnoproce-

⁶⁰¹ Jaffe et al., str. 239; Maver, Hipnoza..., str. 89; Weiner/Hess, str. 504.

⁶⁰² Pogledati Fuchs, str. 6. - 7.; Maver, ibidem.

⁶⁰³ Tako Vodinić, Sugestija..., str. 61. - 64., kao i tamo navedena literatura. Uzdržavanje od primjene hipnoze podržavaju i Aleksić/Milovanović, Primena savremenih naučnih dostignuća u obezbjeđivanju dokaza s gledišta dokaznih zabrana. JRKKP, 1990., br.3, str. 109.

⁶⁰⁴ O tom smjeru doktrine piše Kobe, Nekaj..., str. 302. Također, Bayer (Jugoslavensko..., II, str. 95., bilj.27) misli da je upotreba hipnoze u krivičnom postupku nedopuštena. O nedopustivosti i neprihvatljivosti hipnoze u procesne namjere govore i drugi, npr. Maver, Hipnoza, str. 89.; Damaška, (Okrivljenikov..., str. 105.), koji je izjednačuje sa silom. Na istim pozicijama je i njemačka, te francuska doktrina krivičnoprocesnog prava.

⁶⁰⁵ Kobe, Garancije..., str. 650.

snih odnosa i kao takve djelotvorne u poštivanju procesnih jamstava.

U teoriji se opisuje i jedan drugi prigovor upotrebi hipnoze pri saslušanju svjedoka. Iznosi se nepovjerenje prema svjedočenju pribavljenom uz njezinu pomoć. Novija istraživanja ove metode nisu potvrdila tezu prema kojoj su informacije dobivene uz njezinu pomoć vrjednije od informacija ostvarenih nekom drugom tehnikom zapamćivanja.⁶⁰⁶ Nepovoljne posljedice izmišljanja podataka i podlijeganje sugestiji hipnotizera utiču na to da je svjedok po hipnozi uvjeren u istinitost onog šta je vidio ili doživio u hipnotiziranu stanju i spreman je, i to bona fide, to potvrditi i na sudu.⁶⁰⁷

Neprihvatanje upotrebe hipnoze u krivičnom postupku karakteristično je i za suvremena procesna prava. Tako, npr., Zakonik o krivičnom postupku Njemačke kategorično zabranjuje primjenu hipnoze kao sredstva kojim se isključuje svjesna volja i sužava svijest hipnotizirane osobe, te utječe na mogućnost sjećanja (čl. 136a. st.1. i 2.).⁶⁰⁸ Ne dovodeći pod znak pitanja stajalište da je hipnoza u njemačkom krivičnom postupku zabranjena bez iznimke, htjeli bismo ukratko podsjetiti na raspravu, koja se razvila u pogledu st. 2. čl. 136a. citiranog zakona. Navedena odredba, naime, zabranjuje ona sredstva (među njima i hipnozu), kojima se utječe na sposobnost sjećanja. Zagovornici osvježavanja svjedokova sjećanja uz pomoć hipnoze ipak smatraju da se pod citiranu normu ne bi trebalo podvesti ovo sredstvo. Svoje gledište obrazlažu time što kažu da hipnoza ne ograničava nego, naprotiv, poboljšava sjećanje na prošle događaje.⁶⁰⁹

I u francuskom se procesnom sistemu općenito smatra da je nedopuštena upotreba hipnoze za dobivanje iskaza u krivičnom postupku.⁶¹⁰

Propise o kojima je u tekstu riječ poznaju i druga suvremena zakonodavstva o krivičnom postupku. članak 266. stavak 3. Zakona o krivičnom postupku Slovenije zabranjuje upotrebu prema svjedoku medicinskih intervencija ili sredstava kojima se utječe na njegovu volju prilikom davanja iskaza. Bez sumnje se, dakle, treba suglasiti sa gledištem da je primjena hipnoze pri saslušanju svjedoka i po ovom zakonu zabranjena.

⁶⁰⁶ Weiner/Hess, str. 493.; Mehrkens Steblay/Bothwell, str. 649.

⁶⁰⁷ Maver, Hipnoza..., str. 88. O pozitivnim iskustvima s hipnozom, ali i o slučajevima svjedočenja kada je hipnoza "dopustila" pamćenju da se "sjeti" događaja koji se u stvarnosti nisu dogodili, više Zarevski, str. 73.

⁶⁰⁸ Mada čl. 136a. govori samo o okrivljeniku, on nesumljivo vrijedi i za saslušanje svjedoka, šta ga obavljaju sudac i tužitelj (čl. 69. st. 3.), kao i policija, odnosno liječnik, koji za to ima ovlasti (čl. 163a st. 5.). Tako Fuchs, str. 6.

⁶⁰⁹ Više, Fuchs, ibid; Muller (str. 89. - 90.), komentirajući opisani član 136a., kaže da je primjena hipnoze moguća prema svjedoku koji na to pristane.

⁶¹⁰ Bayer, Jugoslavensko..., II, str. 95. - 96., bilj. 27.

Ista se konstatacija proteže i na krivični postupak Hrvatske. Rezimirajući upravo izloženo, možemo reći da je očito da se saslušanje svjedoka u hipnotičkom stanju doživljava kao nasilno saslušanje, odnosno kao iskazivanje pri kojem je volja subjekta ograničena i neslobodna. Također je vidljivo da je dvojbena i sama vrijednost hipnoze, posebno u slučaju njezine nekritične ili neetične upotrebe u dokaznom postupku.⁶¹¹

Je li, međutim, dopuštena upotreba hipnoze u tzv. prekrivičnom postupku, za vrijeme poduzimanja radnji radi otkrivanja učinioca krivična djela. Zakon o krivičnom postupku izričito ne uvršćuje hipnozu među radnje i mjere koje se poduzimaju po članku 142. S obzirom na ono šta se želi postići primjenom opisane psihološke metode u postupku kriminalističke obrade događaja, pitanje je zanimljivo i kao takvo privlači pozornost teoretičara. U tom smislu, ima mišljenja koja odbacuju mogućnost saslušanja presumptivnog svjedoka hipnozom. Pri tome se navodi da upravo u toku sakupljanja obavijesti prije početka krivičnoga postupka, neformalan razgovor s građaninom nije praćen nikakvim procesnim jamstvima. Drugim riječima, građanin, s kojim se obavlja razgovor u smislu citiranog članka, mora biti i ostati subjekat slobodne volje, zaštićen od primjene hipnoze i sugestivnog svjedočenja.⁶¹² Suprotno stajalište naglašava velike koristi, koje hipnoza nudi upravo kod kriminalističkih aktivnosti po članku 142. Zakona o krivičnom postupku. Obrazlaže se da je namjera razgovora u hipnozi prikupljanje onih podataka o kažnjivu djelu koje je svjedok spreman pružiti ali ih se ne može sjetiti. Osim toga, ističe se da se hipnoza može koristiti samo pod strogo određenim uslovima, kao i to da informacije dobivene na taj način imaju orijentacijski, a ne dokazni karakter.⁶¹³

Ako se još nekoliko trenutaka zadržimo na teorijskim raspravama, onda je nužno ukazati i na suprotna razmišljanja, doduše usamljena, ali ipak zamijećena u literaturi. Mislimo na one autore koji prihvaćaju dokaznu vrijednost svjedočenja prouzrokovanog hipnotiziranjem. Zanimljivo je uz to naglasiti, da se i ova mogućnost ograničava određenim kautelama. Inzistira se, naime, na tome da obje strane budu izviještene o primjeni ove metode, i o mogućnosti svoje prisutnosti. Također se upozorava na nužnost vjerodostojnog registriranja seanse s hipnozom.⁶¹⁴

⁶¹¹ Tako je komentirana citirana odredba, koja je u cjelini preuzeta iz bivšeg jugoslovenskog procesnog zakona. Maver, *Hipnoza...*, str. 89.; Bayer, *ibid.*

⁶¹² Npr., Vodinić, *Sugestija...*, str. 61. - 64.

⁶¹³ Maver, *ibid.*, str. 89. - 90. i *Kriminalistični...*, str. 234.

⁶¹⁴ Uz navedene argumente pisci predlažu promjene u engleskom procesnom pravu u smislu da se izjavama dobivenim uz pomoć hipnoze da veća vrijednost, odnosno da se to pravo postavi na stranu respektiranja tako pribavljenih dokaza. Poblize *Haward/Ashword, Some...*, str. 484. - 485.

Konačno, moramo pogledati kakav je odnos sudske prakse prema problemu o kojem raspravljamo. Sudovi u kontinentalnom sistemu nisu naklonjeni iskazima pribavljenim uz pomoć ove psihološke metode. Isto bismo odbijanje doživjeli i onda ako bismo pokušali hipnozu, preko policijskih prethodnih izvidaja, predložiti kao dokazno sredstvo u krivičnom postupku.⁶¹⁵ S izjavom dobivenim pod hipnozom nije se puno postiglo ni pred sudovima u SAD, iako su tamošnja gibanja drukčija od onih u Evropi.

Kako se, dakle, ovo pitanje rješava u anglosaksonskim zemljama? Zanimljiva je i istovremeno bogata praksa američkih sudova.⁶¹⁶ U 25 država pravila određuju da hipnoza nije dopuštena. Svjedočenje se mora temeljiti na sjećanju koje je neovisno o bilo kakvom utjecaju hipnotizera. Dokaznu vrijednost, dakle, ima samo onaj iskaz svjedoka koji je dan prije možebitne hipnoze. Osam država dopušta svjedočenje nakon seanse s hipnozom, uz određene uslove, kao što su: hipnozu mora primijeniti psiholog ili psihijatar koji ima iskustva na tom području; cijela seansa mora biti snimljena na videorekorder; hipnotizer mora biti nezainteresiran u tom predmetu; isključena je mogućnost prisutnosti predstavnika strana u sporu; hipnotizer se mora truditi da ne utječe na svjedoka (niti prije, niti za vrijeme, niti poslije hipnoze); mora se također utvrditi sposobnost i spremnost svjedoka na hipnotiziranje. U nekim je državama, opet, svjedočenje poslije hipnoze dopušteno i vjerodostojno za presuđenje težine relevantnih činjenica, naravno, uza sve druge dokaze.

Po drugima, upotreba hipnoze u krivičnom postupku i na taj način dobivenog svjedočenja je raspravljano u mnogim procesima. Tako su, npr., vrhovni sudovi nekih država (Arizone, Californije, Minnesote, Pennsylvanije) moćno reducirali, pa čak i isključili upotrebu rezultata posthipnotičnog svjedočenja. Vrhovni sudovi u drugim državama (Colorado, Georgia) su potpuno isključili hipnozu iz postupka uz objašnjenje da tek naučna verifikacija ove metode može omogućiti njezino uvođenje u presuđenje.⁶¹⁷

---

⁶¹⁵ Fuchs, str. 6.

⁶¹⁶ Za pregled koji slijedi koristili smo sljedeće rasprave: Mehrkens Steblay/Bothwell, str. 636. i dalje; Weiner/Hess, str. 493., 504.; Timm, The factors theoretically affecting the impact of forensic hypnosis techniques on eyewitness recall. *Journal of Police Science and Administration*, 1983., br.4, str. 442. i sl; Haward/Ashworth, Some..., str. 469.; Swanson et al., str. 138. - 140.; Reiser, str. 28. - 30.

⁶¹⁷ Duga bi bila lista presuda američkih sudova u kojima se raspravljalo o svjedočenju osvježenom hipnozom. Ilustracije radi naveli bismo sljedeće predmete: Vrhovni sud u New Jersey u slučaju *State v. Hurd* (1981.) se založio za ispunjenje određenih uslova kako bi se spriječilo "kontaminiranje" svjedokovih sjećanja za hipnotičke seanse. U predmetu *People v. Shirley* (1982.) sud je smatrao da zaštitne mjere nisu dovoljno jamstvo da tako pridobijeno svjedočenje neće biti nekritično, izmišljeno, pa

Ako bismo na kraju ovog pregleda upotrebe hipnoze radi rasvjetljavanja krivična djela i kontroverzi koje je prate željeli izvući zaključak, onda treba reći da se slažemo s onima koji misle da primjenu opisane psihološke metode za potrebe krivičnog postupka, bez obzira na ostvarenu razvojnu razinu u istraživanju krivičnih djela, nije moguće zagovarati s etičkog stajališta. Mi bismo tu još dodali i opravdani skepticizam u pogledu tačnosti informacija dobivenih uz pomoć hipermnezije. Oba ova razloga, prethodno potanje opisana, glavno su ishodišće za neprihvatanje hipnotiziranja svjedoka, i to ne samo za dokaznog postupka, nego ni radi prikupljanja obavijesti o krivičnom djelu i njegovu počinitelju u toku policijske obrade konkretnog događaja. Stoga, hoće li u budućnosti hipnoza dobiti u sudskoj praksi istu vrijednost kao, npr., otisci prstiju, prepuštamo vremenu.⁶¹⁸

Citirana literatura

- Aleksić, Z./Milovanović, Z.: Primena savremenih naučnih dostignuća u obezbjeđivanju dokaza s gledišta dokaznih zabrana. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 28 (1990.) 3, str. 93. - 110.
- Aleksić, Z.: Primena naučnih dostignuća kod ličnih izvora dokaza u krivičnom postupku. Beograd, 1965., 160 str.
- Bayer, V.: *Jugoslavensko krivično procesno pravo. Knjiga II. Pravo o činjenicama i njihovom utvrđivanju u krivičnom postupku.* Zagreb, 1989., 251 str.
- Damaška, M.: *Okrivljenikov iskaz kao dokaz u suvremenom krivičnom procesu.* Zagreb, 1962., 213 str.
- Eisenberg, U.: *Persönliche Beweismittel in der StPO.* München, 1993., 662 str.
- Evropska Konvencija o zaštiti prava čovjeka i osnovnih sloboda (1950.).
- Fuchs, B.: *Die Hypnose von Zeugen im polizeilichen Ermittlungsverfahren.* *Kriminalistik* 37 (1983.) 1, str. 2. - 7.
- Gössweiner, S.: *Katalog prepovedanih zasliševalnih metod in načinov izpraševanja v kazenskih zadevah.* *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 32 (1981.) 1, str. 56. - 63.
- Greene, E. et al.: *Impact of hypnotic testimony on the jury.* *Law and Human Behavior* 13 (1989.) 1, str. 61. - 78.
- Hauser, R.: *Der Zeugenbeweis im Strafprozess mit Berücksichtigung des Zivilprozesses.* Zürich, 1974., 330 str.

čak i neistinito. Savezni sud SAD je presudio u korist hipnozom pribavljena svjedočenja u primjeru *Rock v. Arkansas* (1987.). Zanimljivo je obrazloženje za to. Ekskluzija je, naime, ocijenjena kao protuustavna, jer svako ima pravo na svjedočenje u svoju korist. Za hipnozu se očitovao i Vrhovni sud države Oregon u primjeru *State v. Jorgensen* (1971.). Sud je bio spreman prihvatiti hipnotiziranje svjedoka pod uslovom da to ne ugrožava pravo odbrane na unakrsno saslušanje takvog svjedoka.

⁶¹⁸ Remic, str. 693.

- Haward, L./Ashwort, A: Some problems of evidence obtained by hypnosis. *The Criminal Law Review* (1980.) 8, str. 469. - 485.
- Jaffe, J.R. et al.: Hypnosis - its use and limitations in police and criminal investigations. *The Police Journal* 53 (1980.) 3, str. 233. - 239.
- Kobe, P.: Garancije za zaščito ličnosti i trajanje krivičnog postupka. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 12 (1974.) 4, str. 643. - 658.
- Kobe, P.: Nekaj misli o ugotavljanju resnice v kazenskem postopku in o metodah za izvajanje osebnih dokazov. *Kriminalistična služba* 8 (1957.) 4, str. 291. - 304.
- Kobe, P.: Nekatere značilnosti novega Zakona o kazenskem postopku. U: *Zakon o kazenskem postopku*. Ljubljana, 1977., str. 11. - 47.
- Kobe, P.: Nove odredbe o dokazima u krivičnom postupku. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 15 (1977.) 2, str. 179. - 193.
- Kobe, P.: Novela zakonika o kazenskem postopku in organi za notranje zadeve. *Strokovni list*, 16 (1967.) 11-12, str. 353. - 360.
- Kobe, P.: O obaveštenjima prikupljenim od gradana i njihovom značaju za krivični postupak. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 17 (1979.) 2, str. 3. - 19.
- Kobe, P.: Pravni i etički problemi poligrafa u pretkrivičnom i krivičnom postopku. *Priručnik* 35 (1987.) 3, str. 252. - 263.
- Kobe, P.: Uplitanje u toku krivičnog postupka. *Naša zakonitost* 36 (1982.) 10, str. 17. - 33.
- Kobe, P.: Znanstvena revolucija in kazensko pravo. U: *Kriminologija za pravnike: Izbor člankov*. Ljubljana, 1990., str. 85. - 92.
- Krosney, M.S.: Israeli police keep peace with newest detection devices. *The Police Chief*, 1981., 5, str. 34. - 35.
- Maver, D.: Hipnoza v kriminalistiki. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 33 (1982.) 2, str. 83. - 91
- Maver, D.: *Kriminalistični spoznavni proces*. Ljubljana, 1994., 247 str.
- Middendorff, D.: Hypnose im amerikanischen Ermittlungsverfahren. *Kriminalisti* 36 (1982.) 6, str. 330. - 331.
- Müller, W.: Zabranjene metode saslušavanja. *Izbor* 23 (1983.) 1, str. 86. - 92.
- Napier, S.: Within a decade every police force will use hypnotism. *The Police Journal* 53 (1980.) 1, str. 52. - 54.
- Reiser, M.: Hypnosis and its use in law enforcement. *The Police Journal* 51 (1978.) 1, str. 24. - 33.
- Remic, N.: Skrivnost spomina in forenzična hipnoza. *Naši razgledi* 32 (1983.) 23, str. 692. - 693.
- Spanos, N.P. et al.: Hypnotic interrogation, pretrial preparation, and witness testimony during direct and cross-examination. *Law and Human Behavior* 15 (1991.) 6, str. 639. - 653.
- pénal compare (1992.) 1, str. 42. - 51.
- Stebly-Mehkrens, N./Bothwell, R.K.: Evidence for hypnotically refreshed testimony. *Law and Spencer, J.R.: Les limites en matiere de preuve. Révue de science criminelle et de droit Human Behavior* 18 (1994.) 6, str. 635.

- 651.

- Stefani, G. et al.: Procédure pénale. Paris, 1990., 600 str.
- Steinke, W.: Die kommissarische Vernehmung des V-Mannes. Beschluss des Grossen Straf-Senats vom 17.10.1983. Kriminalisti 38 (1984.) 3, str.169. Strafprozessordnung, 25. Auflage. München, 1993., 281 str.
- Swanson, C.R. et al.: Criminal investigation. New York, 1992., 720 str.
- Timm, H.W.: The effect of forensic hypnosis techniques on eyewitness recall and recognition. Journal of Police Science and Administration 9 (1981.) 2, str. 188. - 194.
- Timm, H.W.: The factors theoretically affecting the impact of forensic hypnosis techniques on eyewitness recall. Journal of Police Science and Administration 11 (1983.) 4, str. 442. - 450.
- Uredba sa zakonskom snagom o preuzimanju Zakona o krivičnom postupku-
"Službeni list RBiH" br. 2/92.
- Vodinelić, V./Aleksić, ž.: Kriminalistika. Zagreb, 1990., 659 str.
- Vodinelić, V.: Sugestija i hipnoza sa stajališta krivičnog prava, postupka i kriminalistike. Naša zakonitost 38 (1984.) 1, str. 33. - 65.
- Wagstaff, G.F.: Hypnosis and the law: a critical review of some recent proposals. The Criminal Law Review, 1983., 3, str. 152. - 157.
- Weiner, I.B./Hess, A.K.:Handbook of forensic psychology. New York, 1987., 697 str.
- White, J.R. et al.: Training officers in investigative hypnosis. The Police Chief 46 (1979.) 10, str. 96. - 98.
- Zakon o kazenskom postupku: z uvodnimi pojasnili štefana Horvata in stvarnim kazalom. Ljubljana, 1994., 288 str.

Dr. Mujo Hasković

DEVIJANTNO PONAŠANJE - PSIHOLOŠKI PRISTUP

UVOD

Nema detaljnog objašnjenja devijantnog ponašanja bez psihološkog pristupa ovom problemu. U psihološkoj literaturi se devijantno ponašanje pojedinca dovodi u vezu sa nedostacima u procesu socijalizacije i intrapsihičkim konfliktima. Polazište svih teorija koje razmatraju ovu problematiku je, da su psihološki elementi toliko utkani u zbivanja u životu čovjeka i ljudskog društva da se mnoge pojave iz toga života ne mogu razumjeti bez upoznavanja ovih elemenata.

Odavno je ljude i nauku zanimalo što će dijete naslijediti, a što će usvojiti iz okoline na temelju svoga iskustva i pod utjecajem nekog vaspitnog procesa.

Na tom području shvaćanja su često bila dijametralno suprotna, od razdoblja kada se smatralo da čovjek sve svoje osobine, sposobnosti i karakteristike naslijeđuje od svojih predaka, pa do shvaćanja, da na čovjeka presudan utjecaj ima okolina u kojoj raste i razvija se.

Jedna od najutjecajnijih teorija o uzrocima psihopatije je McCord-ova (1964) "neuro-socijalna" teorija, koja kaže da psihopatija može biti posljedica jednog od tri kauzalna procesa:

1. ukoliko je dijete u ranom djetinjstvu bilo u potpunosti odbačeno i lišeno roditeljske ljubavi,
2. ukoliko je dijete samo djelimično bilo lišeno roditeljske ljubavi, ali je uz to pretrpjelo i oštećenje mozga,
3. ukoliko je dijete bilo samo djelimično lišeno roditeljske ljubavi, ali je uz to bilo izloženo negativnim utjecajima sredine, (McCord, 1964).

Psihoanalitičari smatraju da je jedan od najvažnijih razloga pojave devijantnog ponašanja disharmonija između dijelova ličnosti koje je osnivač psihoanalize S. Freud nazvao; "id", "ego" i "super-ego".

Id ili ("Ono") je najniža komponenta čovjekove ličnosti. To je izvor osnovnih bioloških nagona, instinkata. Čovjek ga nije svjestan iako

postoji od rođenja do smrti, pa ga zato psihoanalitičari zovu još i "nesvjesno". No već u drugoj ili trećoj godini života dolazi do razvoja druge komponente ličnosti koja se zove Ego ("Ja"). To je period kada dijete postaje svjesno svoje ličnosti, svoga "Ja". Zahvaljujući Egu dijete uspijeva da napravi sklad između svojih nagona i instinkata sa zahtjevima društva. A onda počinje proces socijalizacije djeteta kroz porodicu, predškolske ustanove kada dijete još više ugrađuje u svoju psihičku strukturu zahtjeve društva. Taj najviši psihički sloj ličnosti je Super-ego ili ("Nad-ja").

Radi zabranjenih nagona Ida, Ego koji posreduje između Ida i Super-ega, razvija jak osjećaj krivice. Ta pojava je poznata kao Edipov kompleks kod dječaka ili Elektrin kompleks kod djevojčica.

Na osnovu naprijed veoma prostog prikaza ustroja ličnosti u skladu sa mišljenjima psihoanalitičara, jedna od njih, Kejt Fridlander (Kate Freidlander), ističe tzv. antisocijalni karakter, koji karakteriše slabo izgrađen Ego što omogućuje rušilačkim nagonima ida da se slobodno ispoljavaju. Kako dalje ističe Fridlanderova takve ličnosti su nezrele, razmažene, kao djeca ne trpe nikakvo odlaganje kada se radi o zadovoljenju njihovih želja, sebične su i nikada nisu u stanju stvoriti ili održati trajnu afektivnu vezu sa drugom osobom.

Antisocijalni karakter nastaje u najranijem djetinjstvu, i to kod one djece koja su lišena roditeljske, a posebno majčinske ljubavi; ta djeca ne uspijevaju da interioriziraju društvene i moralne norme (Fridlander, 1951).

Osnovni problem psihoanalitičkih teorija je u tome što one ne podliježu empirijskoj provjeri, pa se njihova tačnost ne može ni potvrditi ni opovrgnuti. Ovo zbog toga što se osnovne nezavisne varijable - Edipov kompleks, razvijenost Ega - ne mogu posmatrati niti mjeriti, nego se njihovo postojanje utvrđuje preko "simboličnih" ponašanja, koja se mogu interpretirati na razne načine (Janković, Pešić, 1988).

Međutim, savremene psihološke teorije o devijantnom ponašanju su zasnovane na dvije hipoteze:

1. razlika između devijanta i nedevijanta je determinisana određenim psihološkim osobinama,
2. te razlike su nastale kao posljedica procesa socijalizacije ličnosti.

Na osnovu eksperimentalnih radova u oblasti uslovljavanja Hans Ajzenk (Hans Eysenck) je zasnovao svoju teoriju antisocijalnog ponašanja gdje on kaže, da savjest nije ništa drugo nego uslovni refleksi. "Savjest je, uglavnom, odgovorna za naše moralno i društveno prihvatljivo ponašanje; ta savjest je kombinacija i kulminacija dugog procesa uslovljavanja; neuspjeh uslovljavanja kod neke osobe će vjerovatno djelovati kao

važan uzrok da se ta osoba ogriješi o zakon i o društvene običaje uopće“, (Ajzenk, 1970, prema Janković, Pešić, 1988).

Znači osobe podložne devijantnom ponašanju su osobe koje u djetinjstvu nisu naučile određene norme ponašanja, a razlog je neuspjelo uslovljavanje kao proces učenja. Ajzenk dalje smatra da se introverti lakše uslovljavaju nego ekstraverti.

Još jedan engleski psiholog, Gordon Trasler (Gordon Trasler) ističe, da manjkavost u procesu socijalizacije dovodi do pojave devijantnog ponašanja ličnosti.

Trasler smatra da se ponašanje formira tako što se dijete trenira da ne čini ono što želi, tj. da suzbija ponašanje za koje je visoko motivisano. “Ova vrsta učenja čini osnov procesa socijalizacije, kroz koje dijete postaje svjesno vrijednosti društva čiji je član i poprima stavove karakteristične za to društvo“, (Trasler, 1962, prema Janković, Pešić 1988).

On smatra da postoje razlike u načinu i stilu vaspitanja djece, a prema vrsti sankcije razlikuje dva osnovna tipa vaspitanja djeteta:

1. disciplina zasnovana na ljubavi i
2. disciplina zasnovana na kazni.

Druga vrsta discipline gdje dominira tjelesna kazna u procesu odgoja djeteta je manje efikasna u procesu introjekcije društvenih normi i obratno, tamo gdje se ističe ljubav roditelja prema djetetu, gdje je dijete prvo osjeti, ali osjeti i onda kada mu je u procesu kažnjavanja uskraćena, tada se društvene norme dublje introjiciraju.

Međutim, na osnovu međusobnih utjecaja naprijed navedenih naučnih disciplina nastajale su eklektičke teorije koje su pod nazivom multifaktorskih teorija danas veoma raširene i utjecajne. Ovaj pristup naučnog valorizovanja devijantnog ponašanja se sastoji u utvrđivanju i istraživanju velikog broja faktora (biološki--tjelesna građa), (psihološki--socijalizacija, inteligencija), (društveni--obrazovanje), (ekonomski--materijalni položaj), koji su statistički povezani sa devijantnim ponašanjem pojedinca.

Treba međutim naglasiti, da se ovim faktorima ne objašnjava njihova devijantnost. Umjesto toga samo se empirijski utvrđuje postojanje određenih faktora u individualnom slučaju i utvrđuje se statistička korelacija između njih i devijantnog ponašanja.

Psihološke determinante devijantnog ponašanja

Ranije smo rekli da nema potpunog objašnjenja devijantnog ponašanja bez psihološkog pristupa ovom problemu. Odavno se nastojalo odrediti neke ljudske osobine koje lakše i češće vode u devijantno ponaša-

nje. Također se pokušavao odrediti tip čovjeka "devijanta". To međutim nije lahko odrediti, jer, iako su neke osobine naglašene kod osoba sklonih devijantnom ponašanju, ipak devijantno ponašanje zavisi i od ostalih osobina koje ne moraju karakterizirati devijantnu ličnost.

Navest ćemo neke od psiholoških faktora koje navodi većina autora, a koji bi mogli utjecati na pojavu devijantnog ponašanja. To su prije svega:

- nizak nivo inteligencije,
- emocionalna nestabilnost.
- nizak stepen tolerancije na frustracije i agresivnost
- egocentriizam,
- nedostatak osjećanja odgovornosti,
- motivacija,
- moral,
- vrijednosti,
- stavovi itd.

Inteligencija i devijantno ponašanje

Nekada se smatralo, da je inteligencija osnovni i glavni faktor za objašnjenje devijantnog ponašanja. Međutim, dokazano je, da je to samo jedan od činilaca koji determinišu devijantno ponašanje.

Do danas je za inteligenciju izvedeno više definicija. Kako kažu Kreč i Kračfeld (1973), neki je definišu kao opću sposobnost ili kao sposobnost adaptacije na nove situacije, drugi kao sposobnost učenja, treći kao sposobnost vladanja složenim i apstraktnim materijalom. No, (prema Ivić, Milinković, Rosandić Smiljanić, 1981), razvoj teorijskih objašnjenja o strukturi inteligencije kretao se od intuitivnih predstava o jedinstveno shvaćenoj općoj inteligenciji prema veoma složenim, višestepenim i višeslojnim predstavama hijerarhijski organizovanih širih i užih sposobnosti.

Začetak ozbiljnijih rasprava o inteligenciji možemo pripisati Cattellu (Cattell) starijem i njegovoj listi "mentalnih" testova iz 1890. godine, no prve testove za mjerenje inteligencije je sastavio francuski psiholog Alfred Bine (Alfred Binet), 1900-te godine. Eksperimentirajući dugo godina u pokušajima da dozna što to čini inteligenciju, Bine definiše opću sposobnost karakterističnu za sve djelatnosti. Međutim, on utvrđuje i jedan centralni organ, srž te sposobnosti i daje mu ime sudenje (*jugement*), tvrdeći, da se on može posebno izdvojiti.

Bineov savremenik Spirman (Spearman) opredjeljujući se za matematičke metode u psihologiji i vršeći faktorsko-analitička istraživanja

postignuća ispitanika formuliše prvu faktorsku teoriju sposobnosti, dvofaktorsku teoriju ili teoriju g-faktora kao osnovnog. Primjenjujući novu faktorsku tehniku, multi-faktorsku analizu Terston (Thurstone) 1938. godine dobiva 12 nezavisnih, izdvojenih faktora i time osporava Spirmanovu teoriju. On uspijeva da psihološki protumači sedam faktora, dva uzima kao probne, a tri odbacuje. Ovaj način istraživanja inteligencije najtemeljitije provodi Guilford (Guilford, 1959, 1965, 1967) i izvodi svoj "model inteligencije 1965". On pokušava pronaći sve moguće posebne sposobnosti i tvrdi da je za to potrebno uzeti u obzir tri dimenzije intelekta:

1. Operacije (po pet vrsta operacija),
2. Sadržaj (četiri vrste operacija),
3. Proizvodi (šest vrsta operacija).

Ako se sve to pomnoži, dobije se broj 120, koliko bi po Gilfordu bio broj mogućih posebnih i nezavisnih sposobnosti čovjeka.

Neki drugi psiholozi međutim predlažu drugačije moguće modele inteligencije u koje uvode neke nove dimenzije kojih nema kod Gilforda. U jednom takvom modelu Ajzenk (Eysenck, 1953, 1967) uvodi nove dimenzije, snagu i brzinu.

Prema izjavi samog Katela (Cattell, 1971), još u periodu kad je radio sa Spirmanom (oko 1940. godine), javila mu se ideja o postojanju dva opća faktora inteligencije. Stvarajući poznate testove "slobodne od kulture" (tj. one na kojima uspjeh ne zavisi mnogo od stečenih školskih znanja i kulturnih utjecaja) Katel razvija teoriju o fluidnoj i kristalizovanoj inteligenciji. Opću moć, koja može da se primijeni u bilo kojoj čulnoj ili motornoj oblasti, u bilo kom procesu selektivnog korišćenja uskladištenih informacija, te zato što nije vezana ni za koju specifičnu vještinu niti za bilo koju čulnu ili motornu oblast, on naziva fluidnom sposobnošću ili "gf".

Stjecanjem iskustva, ta opća fluidna sposobnost se pod utjecajem pamćenja, motivacije i sredine u kojoj se ličnost razvija ispoljava u vidu novih, složenijih intelektualnih umijeća. Te složene stečene sposobnosti Katel naziva kristalizovana inteligencija ili "gc". Tako on uvodi dva opća faktora umjesto ranije Spirmanovog jednog, uvažavajući takođe postojanje širih i užih grupnih faktora inteligencije.

U kasnijim varijantama objašnjavanja strukture inteligencije neki psiholozi faktoristi predstavljaju organizaciju čovjekovih sposobnosti u obliku složenog, višeslojnog sistema odnosa, pokušavajući otkriti funkcionalne povezanosti između hijerarhijski postavljenih nivoa, kao npr. Vernon (Vernon, 1950) i Katel (Cattell, 1971).

Čini se neminovnim (prema Ivić, Milinković, Rosandić, Smiljanić, 1981), da će doći do spajanja faktorskih istraživanja sa relevantnim sazna-

njima eksperimentalne psihologije, neurologije, razvojne i uporedne psihologije, psihopatologije, sa ciljem da se prevaziđe nivo deskripcije intelektualnih postignuća ljudi i približi njihovom objašnjenju.

Inteligenciju dakle čini niz različitih funkcija, koje opet omogućuju osobi da shvati povezanost događaja, da izgradi neke svoje stavove, te da na adekvatan način reaguje na te događaje.

U procesu rasta i razvoja ličnosti može da dođe do smetnji u razvoju inteligencije. Do poremećaja u razvoju inteligencije može doći u najranijoj mladosti i kasnije nakon četvrte godine života. Ti zastoji mogu pokazivati različite stepene, a ranije su se dijelili na idiotiju, imbecilnost i debilnost. Danas se to radi pogrđnosti izbjegava, pa se daje nova terminologija, te se govori o graničnim slučajevima, o lahko i teško duševno zaostalim licima.

Na rast i razvoj inteligencije utječu osim kongenitalnih faktora i svi faktori procesa socijalizacije ličnosti. Dakle utjecaj je uzajaman i samo u uvjetima ostvarenja kako fizičke tako i rekli bismo socijalno-psihičke homeostaze pojedinac se može razviti u zrelu ličnost.

Emocije i devijantno ponašanje

U središtu pažnje rasprava o devijantnom ponašanju neke ličnosti stoji problem socijalne i emocionalne zrelosti pojedinca. Zato nam se čini neophodnim da kažemo nešto o toj problematici.

Problem zgrađivanja emocionalno zrelih ličnosti se postavlja u djetinjstvu i to počev od najranijih dana. Razvoj ljudske ličnosti i njeno sazrijevanje je jedinstveni i istovremeni biološko-socijalni proces, tj. biološki je predodređen, a socijalno određen. Neka kasnija svojstva ličnosti imaju primarnu podlogu u biološkoj strukturi, a njihovo oformljenje zavisi od utjecaja sredine, tj. od socijalnih faktora, kao što od ovih zavisi i stjecanje određenih svojstava ličnosti koja se stječu pod djelovanjem uslova spoljnje sredine.

Rekli bismo da je baza ljudske emocionalnosti njena biološko-seksualna razvojna zakonitost koja podliježe oblikovnom utjecaju prvobitne sredine u kojoj dijete raste i razvija se u porodici. Pod nepovoljnim utjecajima porodice ovaj razvojni proces može da pretrpi ozbiljne devijacije sa presudnim posljedicama za kasniju emocionalnu strukturu odrasle ličnosti.

Harmoničan psihološki razvoj moguć je samo u relativno stabilnoj emocionalnoj atmosferi u kojoj dijete raste. U nestabilnoj emocionalnoj atmosferi i pod drugim nepovoljnim uslovima prvobitne sredine, strada potreba djeteta za sigurnošću, razvija se strah isto tako kao kad dijete gubi pod svojim nogama fizičku podlogu. Nezadovoljenje potrebe za sigurno-

šću i rano usadeni strah predodređuju kasniju emocionalnu nestabilnost i sve teškoće u emocionalnom životu u toku cijalog daljeg razvoja temeljna su prepreka skladnom sazrijevanju.

Treba tome dodati da je nestabilna emocionalna atmosfera, iako je uslovljena individualnim svojstvima članova porodice dijeteta, prije svega roditelja, u krajnjem socijalna kategorija pošto je odraz određenih odnosa u jednoj, na određen način strukturiranoj socijalnoj sredini.

Dalje, osobine ličnosti predstavljaju ne samo uslove za neko čovjekovo ponašanje, nego su i motivacioni, usmjeravajući, pokrećući faktori tog ponašanja. Sve to važi i za devijantno ponašanje. U trenucima takvog ponašanja ličnost je došla do određenog stepena svog razvoja. Ličnost, *“kao jedinstvena organizacija osobina koja se formira uzajamnim djelovanjem organizma i socijalne sredine i određuje opći, za pojedinca karakterističan način ponašanja”* (Rot, 1966), sadrži u tom trenutku ne samo osobine temperamenta i karaktera, nego i sposobnosti i motive, pa i za pojedinca karakterističan način zadovoljavanja motiva (Aćimović, 1987).

Tolerancija na frustracije i agresivnost

Kada se u psihologiji govori o zreloj ličnosti misli se upravo na to, na jedinstvenu organizaciju osobina koja se ispoljava kroz ponašanje koje je u skladu sa zahtjevima određene društvene sredine. Međutim, kod osoba koje karakteriše devijantan oblik ponašanja nastojanje da se zadovolje motivi ne ide uvijek sa zahtjevima društva, tako da se tada za takve osobe kaže da su to neprilagodene ličnosti. O tome Rot kaže: *“U toku cijelog svog života ljudi često dolaze u situacije u kojima će teško da zadovolje svoje motive, ili će biti nemoguće da ih potpuno zadovolje ili čak da ih uopće zadovolje. U svim tim situacijama moraju se prilagodavati, tj. moraju ulagati posebne napore i moraju preduzimati različite postupke da bi savladali smetnje koje su se ispriječile zadovoljenju njihovih motiva i da bi svoje motive nekim posrednim putem, pa makar i djelimično, ipak zadovoljili. Manje smetnje i manje zapreke, a takve se stalno suprotstavljaju zadovoljenju motiva i ostvarenju različitih naših ciljeva, relativno se lahko savlađuju. Ali kad naidu teže prepreke, onda dolazi do frustracije”*, (Rot, 1969).

Osoba koju odlikuje sposobnost tolerancije na frustracije nalazi lakše načine da ih otkloni. Ponekad te osobe odustaju od postavljenog cilja. U situacijama kada neka osoba nije u stanju da zadovolji svoje frustrirane motive, a to je uglavnom slučaj kod neprilagođenih ličnosti, dolazi do agresivnosti, rigidnog ponašanja, anksioznosti, upotrebe odbrambenih mehanizama i nekih drugih pojava. Agresivnost koju ispoljavaju ovakve

osobe se ogleda u tendenciji da se nešto napadne, povrijedi, oštetiti ili uništi. Rigidno ponašanje se uglavnom sastoji u ponavljanju nekih nesvrshodnih postupaka i zapaža se kod nekih oblika devijantnog ponašanja (neodgovaranje obavezama, prisvajanje itd.).

Jedan od čestih oblika reagovanja na frustracije je upotreba odbrambenih mehanizama, koji ponekad kada im se nesvjesno pribjegava mogu podupirati devijantno ponašanje. Navest ćemo neke od njih:

- racionalizacija, odbrambeni mehanizam koji obuhvaća složen sistem objašnjenja, pravdanja za neko prošlo ili buduće devijantno ponašanje u nekoj sredini;
- projekcija, psihološki proces kada se krivica za neko činjeno djelo "projektuje", pripisuje na nekoga ili nešto drugo;
- identifikacija, poznat proces u obradi devijantnog ponašanja, gdje pojedinci prihvaćaju neke negativne uzore ponašanja;
- kompenzacija, može odvesti pojedinca u devijantni oblik ponašanja, kada zbog osjećanja manje vrijednosti i nemogućnosti afirmacije u društvu, posegne za nekim lakšim, ali društveno neprihvatljivim oblikom ponašanja;
- regresija se u okviru devijantnog ponašanja dovodi u vezu sa pojavom divljačkih i nepromišljenih postupaka itd.

Egocentrizam kao generator devijantnog ponašanja

Sljedeći faktor koji ćemo ukratko prikazati je egocentrizam. Ako bismo pokušali definirati pojam egocentrizam onda možemo reći, da je to ustvari krajnji individualizam, stavljanje svih interesa na svoje "ja". Kod egocentrične osobe uvijek postoji težnja da sve pripiše samom sebi. Kod takvih osoba dolazi do grešaka u misaonom, emocionalnom i socijalnom pogledu njegovog ponašanja i razvoja.

U misaonom pogledu on povezuje sve samo sa svojom ličnošću. U emocionalnom, smatrajući sebe za centar svijeta on na frustracije reaguje: zavišću, ljubomorom, ljutnjom. U socijalnom pogledu njegova autoritarnost će stvoriti kod njega podlost, binarni moral, despotizam i želju za dominacijom u sredini u kojoj se kreće. U odnosu na sredinu on reaguje onako kako je on sebi predstavlja (prema Aćimović, 1987).

Odgovornost kao barijera devijantnom ponašanju

Čovjek je bez sumnje jedino biće na svijetu koje treba da se ponaša čovječno. On je biće koje ima ne samo znanje o svijetu u kojem se ra-

zviija i raste, nego jedino on posjeduje svijest o sebi. Dakle, samo čovjek može i treba, da stvara i određuje uslove svog opstanka i razvoja. Taj odnos čovjeka prema samom sebi i jeste za njega najsloženiji i najveći problem.

Čovjek je odgovoran za svoju sudbinu ili za samog sebe (prema Fulgosi, 1987). Svaki pojedinac određuje svoj način života. On nije samo produkt svojih genetičkih karakteristika i svoje okoline. čovjek je slobodno biće, odgovorno za sebe, biće koje može upravljati svojim razvojem.

Biće koje ima svijest, biće koje ima svoje doživljaje, svoja iskustva, čovjek je taj koji gradi svijet pozitivnih, društveno važećih vrijednosti. Taj i takav svijet gradi čovjek uspostavljajući sistem normi koje obezbjeđuju reprodukciju postojeće društvene realnosti, socijalizaciju jedinki i njihovu društvenu integraciju.

Motiviranost devijantnog ponašanja

Kada razmišljamo o devijantnom, delinkventnom ili kriminogenom ponašanju pojedinca ili grupe ljudi, uvijek nam se nameće više pitanja:

- Zašto neko ima takav ili onakav odnos do devijantnog ponašanja?
- Zašto neko postaje, pa čak i doživotno ostaje osoba sklona kriminalnim djelima, a neko drugi pak ne?
- Kako, od grupe pojedinaca kod kojih se javila želja da učine neku kriminalnu radnju, neki odustanu, a neki to ipak učine?

Odavno su ljudi razmišljali o načinu svog ponašanja. Pokušavajući da objasne kompleksnost ponašanja pojedinca, došli su do zaključka, da je između ostalog, za to potrebno dobro shvatiti motivaciju nekoga, koji čini neku radnju.

D. Kreč, R. Kračfield i I. Balaki (1962), raspravljajući o problemu motivacije postavljaju dva različita pitanja “zašto”?

1. Zašto pojedinci biraju jednu akciju, odbacujući neke druge alternativne?
2. Zašto su ljudi toliko istrajni u akciji koju su odabrali, često suočeni sa teškoćama i preprekama?

Oni u svakom pojedincu razlikuju pozitivne i negativne pokretačke sile koje pokreću i podržavaju nečije ponašanje. O motivima i motivaciji ličnosti postoje različite teorije i shvaćanja. Mnoga od njih nisu u stanju u potpunosti da objasne proces motivacije. Međutim, čini nam se,

da u svakoj od njih ima pomalo istine, a što se odražava u savremenim shvatanjima procesa motivacije.

Većina autora pod motivacijom podrazumjeva, neku ljudsku aktivnost usmjerenu na neki objekat, a radi postizanja određenih ciljeva. Motive su dijelili na urodene i stečene, primarne i sekundarne, biološke i socijalne.

Rot (1989), podsjeća na nativistička gledanja koja ističu instintivističko porijeklo procesa motivacije. Prema toj teoriji, cijelokupno ponašanje pojedinca možemo svesti na jedan broj naslijeđenih instinkata koji su pokretačke snage svih aktivnosti čovjeka. Frojd, na primjer, navodi samo dva instinkta: instinkt života I instinkt smrti. Sa druge strane, Mek Dugal ukazuje na postojenje 18 vrsta instinkata koji su uzrok svih ljudskih aktivnosti.

O tom periodu naučnog istraživanja čovjekove motivacije, Musek (1993) kaže: *“S druge strane, neki autori skoro licitacijski su radili sa sloganom “ko će se sjetiti većeg broja motiva”. Ako posao ode tako daleko, da za svako posebno ponašanje zahtijevamo poseban motiv (npr. poseban nagon, radi kojega jedemo kašikom), apsurdnost je dovoljno očita. Američki psiholog Henry A. Murray je želio unijeti nešto reda u taj kaos. Svojim radom je došao do opsežnog spiska manifestnih potreba. Ipak imamo osjećaj, da su neke od Murrayevih potreba još uvijek više logične kategorije i konstrukti”*.

Drugi autori opet ne negirajući postojanje određenog broja urođenih motiva govore o velikom broju motiva koji nisu urođeni i razvijaju se u toku individualnog razvoja čovjeka. Ovi stečeni motivi igraju značajnu ulogu u socijalnom ponašanju ljudi. G. Olport (G. Allport, 1969) govori, da su pored stečenih motiva pokretačke snage čovjeka i stavovi, ideali, norme, interesi, vrijednosti itd. On smatra, da se mnogi stečani motivi formiraju u toku života, na osnovu povezanosti sa određenim urođenim biološkim potrebama, a putem funkcionalne autonomije. O principu funkcionalne autonomije Olport kaže, da neka određena aktivnost koja je nekada bila u funkciji zadovoljenja nekog ranijeg motiva, vremenom postaje samoj sebi cilj.

Objašnjavajući kasnije pojam i djelovanje funkcionalne autonomije, koji je usput rečeno često bio napadan i osporavan od strane nekih autora, Olport je davao objašnjenja za dvije vrste funkcionalne autonomije:

1. Perseverativna (ustrajna ili trajna) autonomija i
2. Proprijatna (osobena) funkcionalna autonomija.

Olport smatra, da je velika greška kod nekih autora što nekim prošlim motivima pokušavaju objasniti sadašnje ponašanje pojedinca. Prošlo-

st je za njega važna jedino, ako je aktivni činilac trenutne dinamike ličnosti.

Čini nam se da je najpodrobniji pristup teoriji motivacije dao Maslow. Raspravljajući o teoriji ljudske motivacije (1970 i 1982) on sam kaže: *“Ova teorija je, po mom mišljenju, data u duhu funkcionalističke tradicije Džemsa i Djuija i stapa se sa holizmom Verthajmera i Goldštajna, geštalt psihologijom, kao i sa dinamizmom Frojda, Froma, Hornajeve, Rajha, junga i Adlera. Ta integracija, odnosno sinteza, može se nazvati holističko--dinamičkom teorijom”*.

Po Maslovu (1982) poznavati motivacione procese kod čovjeka znači stvarati mogućnosti za razumijevanje njegovog ponašanja i postupaka. On smatra, da svaki pojedinac teži zadovoljenju određenih ciljeva, čijom realizacijom ima određeno zadovoljstvo. Međutim to zadovoljstvo nikada nije trajno i potpuno. Ljudi stalno žele nešto novo i teže ka realizaciji tih želja. Maslov misli, da su te želje urođene.

On dalje zapaža određeni redosljed u zadovoljavanju tih želja i postizanju ciljeva. Praveći razliku između motiva i ciljeva, Maslov kaže, da su neki od njih jači, primarniji ili prioritetniji od drugih. Na osnovu toga gradi pet nivoa motiva ili potreba objašnjavajući, da tek kada su zadovoljene one potrebe sa prvog nivoa, javljaju se i zadovoljavaju one sa sljedećih nivoa. To su sljedećih pet nivoa:

1. Fiziološke potrebe ili motivi,
2. Potrebe ili motivi za sigurnošću,
3. Potrebe ili motivi za pripadanjem ili ljubavlju,
4. Potrebe ili motivi za cijenjenjem ili samopoštovanjem,
5. Potreba ili motiv za samoostvarivanjem.

Samo je za ljude karakteristično ovo nivelisanje motiva, jer su potrebe na višem hijerarhijskom nivou više ljudske, a manje životinjske. Motivi ili potrebe koje se nalaze na nižem nivou su sličnije kod većeg broja ljudi i obratno. Preferirajući motive sa viših nivoa, pojedinac ističe svoju humanost, individualnost, psihičko zdravlje.

FIZIOLOŠKE POTREBE ILI MOTIVI

Potrebe sa najnižeg nivoa Maslovljeve hijerarhijske ljestvice, fiziološke potrebe, imaju vitalnu važnost, jer se njihovim zadovoljavanjem pojedinac održava u životu. U slučaju nezadovoljavanja nekog od ovih motiva dolazi do umiranja organizma. U ovu grupu fizioloških potreba spadaju: potreba za hranom, kisikom, vodom, spavanjem, seksom, zaštiti-

tom od ekstremnih temperatura, potrebom za izlučivanjem štetnih materija iz organizma itd.

Kad organizam zadovolji ove potrebe, javljaju se nove, još više potrebe. *“Glavna implikacija rečenog jeste da u teoriji motivacije podmi- renje postaje isto toliko važan motiv koliko i lišavanje, jer oslobada orga- nizam od dominacije potreba koje su po svojoj prirodi više fiziološke i na taj način dopušta da se pojave drugi, po svojoj prirodi viši društveni cilje- vi”*, (Maslow, 1982).

POTREBE ILI MOTIVI ZA SIGURNOŠĆU

Druga grupa motiva ili potreba se javlja kad su zadovoljene osno- vne životne ili fiziološke potrebe ili motivi. Maslov ih je grubo svrstao kao potrebe za sigurnošću. Tu spadaju motivi za: bezbjednošću, stabilno- šću, zavisnošću, zaštitom, slobodom od straha, strepnje i haosa, potrebe za redom i strukturom, zakonima, granicama, snažnim zaštitnikom itd. Raspravljajući o ovoj grupi potreba, Maslov ističe da se one bolje uočava- ju kod male djece nego kod odraslih ljudi. Za tu tvrdnju navodi dva razlo- ga. Prvo, zato što se kod male djece jasnije javlja reakcija na ugrožavanje i opasnost. Razlog za to je opet, što djeca ovu reakciju, za razliku od odras- lih, uopće ne prikrivaju. Drugo, djeca svojim ponašanjem pokazuju veli- ku naklonost prema neporemećenoj rutini, ustaljenom ritmu života.

Rastom i razvojem pojedinca, neke od ovih potreba se smanjuju u svom obimu, snazi, ili se pak modificiraju. One su ipak prisutne cijeloga života, a najviše dolaze do izražaja u opasnim situacijama kao što su bole- sti, zemljotresi, rat, poplave itd.

POTREBE ILI MOTIVI ZA PRIPADANJEM I LJUBAVLJU

Nakon zadovoljenja fizioloških potreba i potreba za sigurnošću, javljaju se potrebe za pripadanjem i ljubavlju. Pojedincu sada teško pada odsustvo djeteta, drage žene, prijatelja, kolega sa posla itd. On onda traži odnose sa drugim ljudima, tražeći svoje mjesto u grupi kojoj pripada, po- lazeći uglavnom uvijek prvo od svoje porodice. Tada se izbjegavaju situ- acije usamljenosti, socijalne izoliranosti, odbačenosti.

U slučaju da dođe do nezadovoljenja ovih motiva, može doći do teških negativnih posljedica, kako za pojedinca, tako i za širu društvenu zajednicu. Posljedice se uglavnom javljaju u obliku socijalne neprilagode- nosti i patoloških oblika ponašanja. Usamljen čovjek gubi povjerenje u druge ljude, ljubav i pažnja mu postaju strani i on ih nije u stanju prihvatiti. Pojedinaac se tada još više zatvara u sebe, strahujući od kontakata sa

drugim ljudima. U vezi sa ovom pojavom, u posljednje vrijeme se sve više koristi tehnika psihološke terapije koja se zove - tehnika treniranja senzitivnosti ili osjetljivosti. Misli se na osjetljivost i senzitivnost na druge ljude i tehnika se i odvija u tom pravcu. Ljudi se treniraju da povrate smisao i mogućnost ostvarivanja kontakata sa drugim osobama razvijajući potrebu za takvim ponašanjem.

Kad raspravlja o ljubavi Maslov, vidi visoku korelaciju između zdravog života odrasle osobe i ljubavljive ispunjenog odgoja u mladosti. To potvrđuju brojna istraživanja, a on smatra ljubav osnovnim uslovom za zdrav razvoj pojedinca.

On se dalje ne slaže sa mišljenjem Frojda, da su ljubav i odanost derivati seksualnog nagona. Maslov pravi razliku između ljubavi i seksualnog nagona, naglašavajući, da ljubav karakterišu osjećaji i doživljaji koji ne postoje kod seksualnog nagona. Pored uzajamnog poštovanja i divljenja, ljubav po Maslovu karakteriše i međusobno povjerenje, kao i podjednako davanje i primanje ljubavi.

POTREBE ILI MOTIVI ZA CIJENJENJEM ILI SAMOPOŠTOVANJEM

Većina ljudi ima potrebu za samocijenjenjem i samopoštovanjem, kao i potrebu da bude cijenjena od strane drugih ljudi. Kada čovjek ima potrebu za samopoštovanjem i samocijenjenjem znak je da sebe želi smatrati sposobnim, vrijednim, nekim ko se može uspješno nositi sa životnim problemima i savladavati ih. Tada se javlja potreba za snagom, postignućem, dovoljnošću, kompetencijom, nezavisnošću i slobodom.

S druge strane imamo potrebe koje Maslov definiše kao poštovanje ili cijenjenje od strane drugih. To su motivi za dobrim glasom, prestižom, statusom, slavom, sjajem, vlašću, priznanjem, pažnjom, prihvaćenošću, dostojanstvom, uvažavanjem itd.

Veoma je važno za razvoj i funkcionisanje pojedinca da uvijek ima makar u određenom obimu ove potrebe. To ljudima pruža mogućnost da se osjećaju jakim, neugroženim, sposobnim, sigurnim, uvažanim, vrijednim itd. Nezadovoljavanje ovih motiva izaziva kod pojedinca negativne posljedice koje dovode do osjećaja neadekvatnosti, nesposobnosti, slabosti, neprilagodivosti, inferiornosti itd. Takvo stanje ga može potpuno obeshrabriti, dovesti ga u stanje beznađa, beskorisnosti itd.

POTREBA ILI MOTIV ZA SAMOOSTVARIVANJEM

Za Maslova je ličnost samoaktualizirana tek onda kada postane ono što je mogla postati. On ističe, da muzičar mora da se bavi muzikom, slikar mora da slika, kuhar mora da kuha itd. Ove potrebe su na petom nivou na Maslovljevoj skali potreba i mogu se zadovoljiti tek nakon zadovoljenja svih potreba na nižim nivoima u njihovoj hijerarhiji.

Ljudi na različite načine realiziraju ovu potrebu, što prije svega zavisi od sklonosti pojedinca i određenih sposobnosti. Maslov ističe, da na ovom nivou hijerarhije potreba postoje najveće razlike i specifičnosti među ljudima. Potpuno samoostvarenje dostigne veoma mali broj ljudi. Razlozi za to su višestruki i navest ćemo neke (prema Fulgosi 1987):

- Većina ljudi ne poznaje svoje potencijalne mogućnosti;
- Jedan od razloga je okolina u kojoj pojedinci žive i rade;
- Postoje društva u kojima pojedinci cijelog života nisu u stanju zadovoljiti potrebe sa nižih nivoa Maslovljeve ljestvice;
- Izrazito negativan utjecaj na samoostvarenje pojedinca imaju nezadovoljene potrebe za sigurnošću.

To su razlozi radi kojih Maslov smatra da je društvo osnovni uzrok tome, da veliki broj ljudi nikada ne sazna svoje vlastite mogućnosti i što ih nikada ne ostvari. Zato on kaže da treba mijenjati društva tako da ona omogućuju lakše i potpunije zadovoljavanje potreba svojih članova. Samoostvarenje pojedinca pretpostavlja maksimalnu otvorenost pojedinca za nove ideje i nove doživljaje.

Istaknimo na kraju ove kratke rasprave Maslovljevog prikaza potreba ili motiva, da on pravi još jednu podjelu motiva. Prema njoj treba razlikovati dvije vrste motiva:

1. Motive nedostatka ili deficijentnosti (fiziološke ili biološke potrebe i potrebe za sigurnošću), i
2. Motive rasta ili metapotrebe (one koje su povezane sa urođenom tendencijom za ostvarenjem samoga sebe i zato čine daleke ciljeve u životu svakog pojedinca), (Maslow, 1967)

Za Maslova je psihološki zdrava osoba tek onda kada zadovolji sve svoje potrebe i motive i kad se potpuno razvije. Kako takvu mogućnost ima veoma mali broj ljudi, dolazimo do zaključka, da je većina ljudi psihološki bolesna. Takve bolesti Maslov naziva "*metapatološkim*", a

pod njima smatra: apatiju, alijenaciju, depresiju, cinizam, bespomoćnost, zavist, zlobu itd. On dalje ističe, da su metamotivisane osobe odane istini, ljepoti, dobroti, pravdi, redu, usavršavanju itd.

“Za više razvijene osobe, “pravo” je više način traženja pravde, istine, dobrote, itd. negoli način traženja finansijske sigurnosti, obožavanja, statusa, prestiža, dominacije, muškosti itd.” (Maslow, 1982).

Govoreći o trećoj dimenziji ličnosti Musek (1993) kaže: *“Prednaučno i naučno proučavanje čovjekove motivacije nam govori, da čovjekovi motivi nisu jednostavni i da djeluju nekako u tri ravni. Jednu ravan predstavljaju čovjekovi nagoni, koji se tiču života i očuvanja pojedinca. Ti motivi u suštini regulišu čovjekov organizam. Njihovi glavni zastupnici su biološko i nagonsko djelujuće potrebe. Drugu ravninu predstavljaju motivi koji regulišu odnose pojedinca sa drugim, međusobne odnose i socojalni suživot. Predstavnici te ravni su socijalni motivi i društveni moral. Treću ravninu predstavljaju motivi, koji uređuju čovjekov lični i duševni rast, njegovo samoostvarivanje i njegovo traženje smisla. Predstavnici te ravni su duševni ideali i vrijednosti”.*

Vratimo se sada na početak ovog kratkog prikaza procesa motivacije. Pokušajmo dati odgovore na postavljena pitanja, zašto pojedinci postaju delinkventi, a drugi ne? Zašto su neki skloni devijantnom ponašanju, a drugi ne? U odnosu na motivaciju, Zvonarević, (1978) to objašnjava na sljedeći način.

Ključna kategorija za pojavu devijantnog ponašanja je želja pojedinca. Kategorija želje prolazi kroz dvije faze:

1. Prvi dio faze je pojavljivanje želje.
2. Drugi dio faze je poduzimanje ili nepoduzimanje akcije.

Želje se kod čovjeka javljaju, traju i mijenjaju se. Neke od želja se realizuju, a neke pak ne. I upravo realizacija tih želja ja psihokriminalni problem. Analogno tome postavljamo pitanje, zašto većina ljudi ne postaje delinkventna i nikada ne učine neku devijantnu--kriminogenu radnju. Navest ćemo nekoliko do sada izvedenih faktora--razloga:

- Takve osobe nemaju grešnih želja, rekli bismo, normalni su;
- Nemaju prilike (ponekad prilika čini čovjeka lopovom);
- Nemaju znanje, vještine, navike (za obijanje kase sa novcem, proizvodnju heroina je potrebno stručno znanje);
- Nemaju potrebnu energiju i upornost (višednevne priprema za akciju, praćenje žrtve itd.);

- Nemaju emocionalne čvrstine (za mnoga krivična djela je potrebna izuzetna emocionalna čvrstoća, da bi nadjačala eventualne osjećaje samilosti);
- Imaju izgrađen sistem moralnih normi (izgrađena svijest o sebi i drugima);
- Imaju naglašen strah od moralnih i legalnih sankcija i kazna.

Delinkventene osobe međutim uspijevaju razbiti taj strah od moralnih i legalnih sankcija i kazni. Pomoćnici za razbijanje tog straha su im afekti (ubistvo na mah). Dalje, takve osobe posjeduju izrazit kriminalni optimizam (mnogi od njih se nadaju da nikada neće biti otkriveni i uhvaćeni). Ponašanje takvih osoba determiniše između ostalog i proračunati rizik (bez rizika nema ni dobitka). Na kraju, oni imaju internalizovan drugačiji sistem moralnih normi (npr. krvna osveta, moralno je dozvoljena u okviru mikro zajednice, legalni zakoni je sankcionišu).

Rezimirajući ovo poglavlje, možemo reći, da su svi čovjekovi postupci, osim bezuslovnih refleksnih pokreta, motivisani. Postupke pojedina određuju kako tjelesne i duhovne potrebe tako i shvaćanje sredine i pravila društva, koji imaju svoje dalje porijeklo u trenutnim odnosima koji vladaju u društvu. Već ranije smo istakli, da čovjek nije u stanju da se ponaša u suprotnosti sa svojim fiziološkim potrebama jer time direktno ugrožava normalan razvoj organizma. Također se nije u stanju odreći ni duhovnih potreba za muzikom, knjigom, sportom, zabavom itd. Te nazjad, ako se pojedinac na prilagodi uslovima sredine u kojoj živi i razvija se, ako se ponaša suprotno običajima i zakonima sredine u kojoj se kreće, osim toga što će kad tad biti kažnjen, njegovi će postupci dovesti do njegove potpune propasti kao jedinke.

O toj isprepletenosti motiva potiskivanja i motiva privlačenja (Musek, 1993) kaže: *“U ponašanju čovjeka se isprepliću motivi potiskivanja i motivi privlačnosti. Nagonske težnje se u našem ponašanju suočavaju s duševnim, a sa njima se takode i povezuju. Veza između muškarca i žene se može odigrati u potpunosti na nagonskoj ravni spolnosti, a isto tako potpuno na duhovnoj ravni. U odnosu do voljene osobe se može združiti i spolna, nagonka težnja za ljubavlju u smislu potpune osobne, a takode i duhovne, nadosobne naklonjenosti i privrženosti. Ta mogućnost udruženja nagonskih i duhovnih motiva i doživljaja je specifično ljudska, i u sebi skriva ključ za razumijevanje čovjekove prirode i egzistencije. U njoj je čovjek najbliži dubini svoje prirode i svoga smisla i istovremeno prirode i smisla drugog čovjeka”.*

Moral i devijantno ponašanje

Moral možemo definisati kao poseban dio društvene svijesti, a koji čini sistem normi, dužnosti i vrlina. Te vrline, dužnosti i norme imaju jedno opće važenje za sve pripadnike neke društvene zajednice i ispoljavaju se u jednom društvu u obliku savjesti.

Kako ističe Rot (1989), o moralnoj svijesti ne govorimo kao o nekom specifičnom motivu, kao što je, naprimjer, afilijativni motiv ili motiv za postignućem. Ona je međutim veoma važna pokretačka snaga svakog čovjeka i dolazi do izražaja u različitim aktivnostima ljudi. Počivajući na autonomiji, na svijesti pojedinca o ličnoj vlastitoj odgovornosti za svoje ponašanje, iz nje nastaje onaj oblik odnosa čovjeka prema drugom čovjeku koji zovemo poštovanje drugog, čovjek može voljeti i životinje i stvari, ali može poštovati samo sebe i drugog čovjeka.

Izvore ovakvog odnosa Kant (1974), pronalazi u "*čistoj dobroj volji*" čiji je sadržaj poštovanje moralnog zakona koji nalaže da se radi tako da maksime, pravila tog rada mogu da važe kao pravila za sve ljude. Tek tada se, kako ističe Kant, uspostavlja onaj odnos prema čovjeku gdje čovjek nije samo sredstvo drugog čovjeka, već i cilj. Bit morala on pronalazi u svijesti o dužnosti, a dužnost je oblik poštovanja moralnog zakona. Moral je samo jedan od oblika ispoljavanja ljudskog života, a može se razumjeti samo u okviru cjeline životnih manifestacija.

Nema izgrađene moralne svijesti, bez usvajanja moralnih normi neke društvene zajednice. Pod utjecajem tih normi pojedinci grade svoj vlastiti moralni sistem i razvijaju određene moralne principe.

Prema (Rot, 1989), moralna svijest ili moralnost je psihološka dispozicija, veoma slična generalizovanim stavovima. čine je tri komponente:

1. Intelektualna, gdje spadaju znanja o moralnim principima prema kojima se treba ponašati, o tome kako se pojedini postupci vrednuju, kako da se primjenjuju određeni principi ponašanja itd.
2. Emocionalna, koju čine osjećanja u vezi sa postupcima koje ocjenjujemo kao moralne ili nemoralne, osjećanja moralne dužnosti kad se odlučujemo kako ćemo postupiti, osjećanja zadovoljstva kada postupamo u skladu sa moralnim normama i osjećanja krivice, kajanja i stida, kada kršimo te norme.
3. Konativna ili voljna komponenta, čini je spremnost za donošenje odluka da se postupa u skladu sa usvojenim moralnim normama, njihovo dosljedno izvršavanje.

Kako nisu uvijek jednako razvijene sve ove tri komponente i ne djeluju sve u svakoj situaciji. Pa čak i onda, kada su kod nekih ljudi relativno razvijene, i kada za te ljude ne možemo reći da nemaju moralne svijesti, dešava im se moralna nedosljednost. Razlog za to kako navodi dalje Rot, je, u tome što, osim moralne svijesti kao pokretačke snage akcija ljudi, djeluju i mnogi različiti motivi i drugo, što moralni ciljevi nisu jedini ciljevi čijoj realizaciji teže ljudi.

Kako je za kompletan proces socijalizacije neophodno da dođe do internalizacije određenih principa ponašanja, tako isto nema formiranja moralne svijesti bez internalizacije određenih moralnih vrijednosti.

Obratimo još pažnju na interesantno pitanje u okviru psihološkog razmatranja moralnosti, a to je razlika u moralnoj svijesti između različitih generacija. Te razlike su ustanovljene i te promjene se stalno odvijaju u skladu sa promjenama društvenih odnosa u nekoj sredini.

Rot (1989), o tome kaže: *“Uzimajući u obzir nužnost i zakonitost da se moralni principi, makar djelimično, vremenom mijenjaju, mnogi autori naglašavaju da glavni zadatak socijalizacije u formiranju moralnosti, ne bi trebalo toliko da bude u prenošenju i usađivanju specifičnih i fiksiranih normi i standarda, a kojih bi se trebalo nepromijenjeno pridržavati, nego, prije svega, u vaspitavanju djeteta da osjeća kao svoju potrebu da se u opredjeljivanju i postupcima rukovodi pravdom i pravednošću, u razvijanju kod djeteta težnje da u svemu što čini vodi računa i o drugima, u nastojanju da se kod njega razviju kao izraziti motivi, konkretno motiv za afilijacijom, motiv za pomoći drugima, težnja za napretkom i humanošću”*.

Moralna svijest nije isto što i samosvijest. Samoosvješćivanje uključuje u sebe razumijevanje mogućnosti prevazilaženja onih bitnih osnova ljudske realnosti radi kojih u moralnoj svijesti stalno dolazi do sukoba vrlina koje su usmjerene na opće dobro sa vrlinama usmjerenim na realizaciju ličnog dobra.

Recimo na kraju da čovjek ima svoj razum, pa i ličnu kulturu. Na te faktore ličnosti usmjerimo našu pažnju jer, u daljem razvoju čovječanstva moramo zajedno sa drugim oblastima međuljudskih odnosa na njih ozbiljno računati. Svjesno i razumno “Ja“ civilizovanog čovjeka je jak regulator odnosa do drugih i ne slažemo se sa onima koji kažu, da ne može utjecati na ispoljavanje nagonskih težnji i emocija. Za ne vjerovati je da beskrajno duga simbioza nagona i svijesti tokom ljudskog razvoja nije dovela do promjene u odnosu nagoni--svijest. Nismo sigurni da kod današnjih generacija postoji autonomija nagona koju svijest ne može korigovati.

Sadašnja ljudska svijest koja je u svojoj suštini društvena, dugo je evoluirala iz naših nagona. Tokom te evolucije i nagoni su čini nam se

postali ljudskiji, prilagodljiviji zahtjevima društva i naše svijesti. Svijest je bez sumnje dobar i jak faktor u stalnoj borbi sa nesvjesnim i nagonskim. Zaista nije svejedno da li ćemo se prepustiti neobuzdanostima naših impulsa ili ćemo svoje svjesno "Ja" maksimalno angažovati protiv njih i učiniti da se oni javljaju u što civilizovanijem obliku.

Vrijednosti - usmjerivači ponašanja čovjeka

Problemom čovjekovih vrijednosti i njihove uloge u ukupnom ponašanju čovjeka se prvo počela baviti filozofija. Za filozofe je vrijednost; *"način postojanja ljudske realnosti, ona je sama i činjenica ljudskog života i kriterij izbora u postavljanju ciljeva ljudske prakse. Preko vrijednosti se izražava naš odnos prema prirodi, društvu i sebi samima. Preko svijeta vrijednosti se ispoljava očovječena priroda, naš društveni život i naša subjektivnost. Vrijednost je rezultat opredmećivanja čovjeka, izgradnje objektivne realnosti, društvenih uslova tog opredmećivanja i ekspresije onoga što je čovjek od sebe stvorio u tom procesu"* (Životić, 1986).

Filozofi dalje ističu, kako se vrijednosti mogu tumačiti kao činjenice društvenog života, kulture, simboličkih sistema itd., međutim, do biti vrijednosti se može doći samo razumijevanjem historijske prakse onoga ko vrijednostima daje smisao--samog čovjeka.

Filozofiju ne interesuje, kakve su vrijednosti, nego prije svega kakve bi trebale biti. Kako ističe (Musek, 1993), istraživanje što bi to trebale biti vrijednosti, ustrojavanje idealnih tipova i kategorija vrijednosti traje od Platonove ideje dobrog do Sprangerovih tipova vrijednosti i nekih drugih modernijih kategorizacija vrijednosti.

Za psihologiju je za razliku od filozofskog pristupa vrijednostima, važno kakve su vrijednosti na osnovu iskustva ljudi. Empirijska naučna istraživanja ljudskih vrijednosti nam možda mogu dati odgovore, kako kaže Musek (1993), koje vrste vrijednosti doživljavaju pojedinci, grupe i kulture; kako se grupišu te vrijednosti kod pojedinaca i grupa, kako se razvijaju vrijednosti i vrijednosne orijentacije, kakav je odnos vrijednosti i drugih karakteristika ličnosti, te do neke mjere nam mogu dati odgovore na pitanje, koje vrijednosti čine čovjeka zadovoljnijim samim sobom, životom i koje su to vrijednosti koje mu osmišljavaju egzistenciju.

Baveći se i sam više godina istraživanjem vrijednosti Musek (1993), daje izvanredan klasifikacijski presjek vrijednosti od antičkih vremena do danas:

AUTOR	KLASIFIKACIJSKE KATEGORIJE		POJEDINAČNE VRIJEDNOSTI
Aristotel	dianoetične (razumske) vrline		um, nauka, mudrost, umjetnost praktična pamet,
	etične (prirodne) vrline		hrabrost, umjerenost, savladanost, darežljivost samo-poštovanje, blagost, pristojnost, prijateljstvo, prevednost,
tradicionalne			“pulchrum” (ljepota), “verum” (istina), “bonum” (dobro)
antičke vrijednosti			(dobrota, plemenitost)
kršćanske vrijednosti			vjera, nadanje, ljubav
Nietzsche	apolonske vrijednosti		harmonija, red, samodisciplina, moral, razum
	dionizijske vrijednosti		moć, sloboda, uživanje, instinktivnost, strast
Spranger	teorijske vrijednosti estetske vrijednosti ekonomske vrijednosti socijalne vrijednosti političke vrijednosti religiozne vrijednosti		istina, ljepota, harmonija, korist, ljubav do bližega, altruizam, vlast sveto, božansko
Veber	hedonske vrijednosti		prijatnost—nepri-

	estetske vrijednosti logične vrijednosti aksiološke vrijednosti elevterične vrijednosti hagiološke vrijednosti		jatnost ljepota—ružnoća istina--neistina vrijednost—nevrijednost sloboda—nesloboda svetost—ništavnost
Scheler	životne vrijednosti		uživanje, korisnost
Ingarden	kulturne vrijednosti estetske moralne etičke	spoznajne ljepota	istina moralna načela, karakterne vrijednosti etički principi i ideali
Heller	primarne		dobro—slabo
	sekundarne	hedonske utilitarne vrijednosti uspjeha vrijednosti primjerenosti saznajne estetske moralne religiozne	prijatno—neprijatno korisno—nekorisno uspješno—neuspješno primjereno-neprijmjereno istinito—neistinito lijepo--nelijepo moralno primjerenno --moralno neprijmjereno sveto—ništavno
	tercijalne	npr. muzičke	tonska harmoničnost, melodičnost...

Kluckhohn	modalnost:	pozitivne, negativne	
	sadržaj:	estetske, moralne, sa- znajne...	
	intencionalnost:	instrume- ntalne, te- rminalne	
	opštost:	generalne, specifične	
	intenzitet:	centralne, periferne	
	eksplicitnost:	implicitne, eksplicitne	
	obim:	individu- alne, gru- pne, kultu- rne	
	organiziranost:	izolovane, integrisane, hijerarhizi- rane	
Murray	posjedovanje	vlasništvo, imanje, bla- gostanje(dobro)	
	tjelesno zdravlje	zdravlje, dobro se osjećati, udobnost	
	autoritet	norme, uzo- ri	
	zbližavanje	vezanost, naklonjeno- st, ljubav	
	znanje	spoznaja, znanje, isti- na	
	estetska forma	ljepota, ha-	

		harmonija, upotpunjeno	
	ideologija	duševne i vrijednosti mišljenja	
Morris	dionizijske vrijednosti	osjećajno uživanje	
	prometejske vrijednosti	vrijednosti akcije i na- pretka	
	budističke vrijednosti	vrijednosti samoko- ntrole i ispunjenja	
Rokeach	terminalne vrijednosti	lične	npr. mudrost
		societalne	npr. mir u svijetu
	instrumentalne vrijednosti	moralne	npr. poštenost
		kompetencijone	npr. sposobnost
Petrović	utilitarne vrijednosti	korist	
	hedonističke vrijednosti	uživanje	
	sentimentalne vrijednosti	osjećajne vrijednosti	
	vrijednosti znanja i rada	radinost, znanje	
	moralno--altruističke vrijednosti	poštenje, dobrota	
Makarović	egocentrične	subjektivne	hedonističke
	alocentrične	subjektivne	idealističke
	egocentrične	objektivne	tekovinske
	alocentrične	objektivne	progressivne
Hofstede	vrijednosti individualne kulture		

	vrijednosti kolektivne kulture		
Schwartz	individualne vrijednosti	sigurnost konformnost tradicija blagonaklonost univerzalnost samousmjerenje stimulacija hedonizam dostignuća moć	
	kulturne vrijednosti	kolektivism hijerarhija majstorstvo afektivni individualizam intelektualni individualizam socijalni interes harmonija	
Mu- sek(1991)	lične vrijednosti	vrijednosti lične harmonije, hedonističke, duhovne, proindividualne, prosocialne, samoaktualizacijske vr.	
	interpersonalne vrijednosti	mir i blagostanje, porodične vrijednosti	

		dnosti, vrijednosti autoriteta i socijalnog reda, demokratske vrijednosti, vrijednosti nacionalne povezanosti, vrijednosti društvene povezanosti	
	nadpersonalne vrijednosti	religiozne vrijednosti, vrijednosti transcencije	
Musek (1993)	dionizijske vrijednosti	hedonske	hedonističke vrijednosti (osjećajno uživanje, ugodnost, senzualni hedonizam, društveni hedonizam zabave)
		potencijske	statusne vrijednosti, uspješnost i dosezi, patriotske vrijednosti
	apolonske vrijednosti	moralne	tradicionalne moralne vrijednosti i ideali
			(poštenost, porodične vrijednosti, dobrota, moral)
			demokratske vrijednosti vrijednosti harmonije i

			blagostanja
		ispunjenja	saznajne vrijednosti kulturne (duhovne) vrijednosti
			samoaktualizacijske vrijednosti
			religiozne vrijednosti

Istražujući vrijednosna usmjerenja ispitanika u više navrata Musek (1993) prikazujući dobijene rezultate ističe da sve faktorske analize govore prvo o dvije grupe vrijednosti koje su nasićene sa dva kvazigeneralna faktora vrijednosti.

Prvu grupu čine apolonske vrijednosti u kojoj su vrijednosti koje predstavljaju ideale harmonije, vrijednosti ličnih zadovoljstava, vrijednosti povezane sa moralnim normama, dužnostima, te one koje su povezane sa duhovnim rastom, realizacijom i transcendencijom.

Drugu grupu čine dionizičke vrijednosti gdje spadaju vrijednosti uspjeha i hedonske vrijednosti. Te vrijednosti su povezane sa uspjehom u radu, reputacijom, u vezi sa korisnošću, materijalne vrijednosti, vrijednosti uživanja itd.

Izdvajanjem većeg broja faktora ove dvije grupe vrijednosti se razdvajaju, svaka na po dvije velike kategorije vrijednosti. Tako se grupa apolonskih vrijednosti razdvaja na dvije podgrupe, i to: opće moralne odnosno etičke i vrijednosti ispunjenja. Grupa dionizičkih vrijednosti se razdvaja na hedonističke vrijednosti i vrijednosti moći i uspješnosti.

Faktorskom analizom 54 vrijednosti Musek (1993) otkriva 11 vrijednosnih faktora koji objašnjavaju približno 72 postotaka cjelokupne varijabilnosti u korelacijskoj matrici među vrijednostima. On kaže: "*Pojedine faktorske dimenzije možemo psihološki tumačiti kao sadržajne dimenzije, koje povezuju više vrijednosti u zajedničke kategorije; u tim dimenzijama takode vidimo psihološku podlogu za vrijednosna usmjerenja*".

Vrijednosne orijentacije srednjeg obima sa reprezentativnim vrijednostima izgledaju ovako:

1. *Usmjerenost ka tradicionalnim životnim etičkim idealima i moralu (tradicionalna etička orijentacija) -- POŠTENOST, DOBROTA, RADINOST, SOLIDARNOST, PARTNERSTVO.*
2. *Usmjerenost ka statusu i reputaciji -- NADMAŠIVANJE, MOĆ, SLAVA, UGLED, DINAR.*

3. *Usmjerenost ka samoaktualizaciji -- SAMOISPUNJENJE, ZNANJE.*
4. *Usmjerenost ka osjećajnom i socijalnom hedonizmu -- DRUŠTVENOST, ZABAVA, SLOBODNO KRETANJE, UZBUDLJIV ŽIVOT.*
5. *Usmjerenost ka socijalnim i demokratskim idealom -- JEDNAKOST, NACIONALNA JEDNAKOPRAVNOST, SLOGA, MIR.*
6. *Usmjerenost ka kulturnim vrijednostima -- UMJETNOST, KULTURA.*
7. *Usmjerenost ka očuvanju (sigurnosti) -- DUG ŽIVOT, ODMOR.*
8. *Usmjerenost ka religioznim vrijednostima -- VJERA.*
9. *Usmjerenost ka zbližavanju -- PORODIČNA SREĆA, NADANJE, LJUBAV, ZDRAVLJE, VJERNOST.*
10. *Usmjerenost ka saznavnim idealima -- ISTINA, MUDROST.*
11. *Usmjerenost ka redu i rodoljublju -- ZAKONI, PATRIOTIZAM.*

Postavimo si sada pitanje, nisu li vrijednosti te koje ocrtavaju puteve naših života? Za Frankla (1981), po kome nema života bez smislenog života, vrijednosti su samo opći pojmovi smisla. Ako želimo živjeti, (a živimo), znači, uvijek smo u traganju za smislom našega života. O ovome Maslow (1982) kaže:

“Načela i vrijednosti beznadežnog čovjeka i psihološki zdravog čovjeka moraju se bar na neki način razlikovati. Oni suštinski drugačije opažaju (tumače) fizički svijet, društveni svijet i privatni psihološki svijet, za čiju je organizaciju i ekonomiju dijelom odgovoran sistem vrijednosti osobe. Za čovjeka čije su osnovne potrebe uskraćene, svijet predstavlja opasno mjesto, džunglu, neprijateljsku teritoriju koju nastanjuju:

- a) *oni kojima on može vladati i*
- b) *oni koji njime mogu vladati.*

Njegovim sistemom vrijednosti, slično sistemu vrijednosti stanovnika džungle, nužno vladaju niže potrebe, naročito materijalne potrebe i potrebe za sigurnošću. Osoba čije su osnovne potrebe zadovoljene u drugačijem je položaju. Ona može sebi dozvoliti, upravo svom stanju izobilja, da prihvati zdravo za gotovo ove potrebe i njihova zadovoljenja i da se posveti podmirenju viših potreba. Ovim želimo da kažemo da su njihovi sistemi vrijednosti različiti, da u stvari moraju biti različiti”.

Ima li razloga da vjerujemo da su vrijednosti pokazivači naših životnih puteva, postavlja pitanje Musek (1993) i odmah daje odgovor.

Naše ponašanje determinišu dva usmjerivača. Jedan je strah, a drugi su želja i nada. Zbog straha bježimo od nekih stvari, a želje i nada nas opet privlače mnogim stvarima. Strah pred bolešću savladujemo nekim hedonskim ugodajem, strah pred neuspjehom, ispunjenjem nekih statusnih želja, ali strahove pred praznim životom, stagniranjem, duševnim siromaštvom, smrću i gubljenjem lične egzistencije možemo otkloniti samo nekim dopunskim nadanjima. Ustvari, dopunskim nadanjima uklanjamo sve strahove, i kada to ustanovimo, počinjemo vjerovati, da su naše vrijednosti i njihova razvojna hijerarhija naš lični životni usmjerivač.

“čovjekova svjesna i nesvjesna usmjerenost ka ispunjenju i vrijednostima, u kojima se ogleda želja ka ispunjenju, utemeljuje sav naš vrijednosni svijet sa smislom. Smisao života ćemo razumjeti, ako shvatimo naš život ne kao neku datost, nego kao poslanstvo i zadatak. Takav život vodi čovjeka od straha ka nadanju, od neznanja ka spoznaji i od mržnje ka ljubavi. Vrijednosti su zato, da nam pokažu taj put” (Musek, 1993).

Stavovi

Stavovi su proizvod kako ličnog životnog iskustva pojedinca, tako i procesa vaspitanja počevši od porodice, škole, radnog kolektiva do ostalih institucija karakterističnih za neku društvenu zajednicu. Stav je pojam koji potpunije objašnjava složeno ljudsko ponašanje i obično se razlikuju tri komponente stava:

1. Kognitivna (intelektualna), koju čine znanja i shvaćanja o objektima u odnosu na koje imamo stav;
2. Emocionalna, što znači da stavovi uvijek uključuju i osjećanja u vezi sa objektom prema kome postoji stav;

Konativna (voljna), koja se opet sastoji u tendenciji da se učini nešto u odnosu na objekat prema kome imamo stav (prema Rotu, 1989).

Mada značajni u objašnjavanju društvenog ponašanja čovjeka, stavovi su postali predmet naučnog interesa relativno kasno. Naime, prvi radovi nastali proučavanjem stavova datiraju tek nakon prvog svjetskog rata. Danas se za stavove interesuju ne samo naučnici koji ih proučavaju, nego i mnoge političke organizacije, velike privredne korporacije, koje se interesuju za odnos stanovništva prema nekim društvenim pojavama, kretanjima na tržištu, a sve u cilju građenja adekvatnih političkih i propagandnih aktivnosti.

Postoji više definicija pojma stava od koji ćemo navesti neke:

Prema Rotu (1989), Morgan (1956) definiše stav kao tendenciju da se bilo pozitivno bilo negativno reaguje prema određenim osobinama, objektima ili situacijama.

English i English (1958) daju širu definiciju stava koja obuhvaća više karakteristika. Za njih je stav trajno stečena predispozicija da se na dosljedan način ponaša prema nekoj grupi objekata. Objašnjavajući šire ovu definiciju Rot (1989) kaže:

“Ova definicija ukazuje već na neke posebne karakteristike stava:

1. da je on predispozicija, tj. da pretstavlja spremnost da se na poseban način odnosi prema određenim objektima, a za što postoji i relativno trajna fiziološka osnova;
2. da je stav stečena predispozicija, tj. da stavovi nisu urođeni nago u toku života pojedinca formirana spremnost da se na određeni način reaguje. Stavovi nisu naslijedom preuzeti nego su naučeni;
3. da je stav osnova na dosljedan način ponašanja prema nekoj grupi objekata i da zato utvrđivanje stavova omogućava predviđanje ponašanja.

Još više karakteristika pojma stava je dao u svojoj definiciji Olport (1935). Za njega je stav mentalna i neuralna spremnost, nastala na osnovu iskustva, koja vrši direktivni i dinamički utjecaj na reagovanje pojedinca na objekte i situacije sa kojima dolazi u dodir.

Kreč i Kračfild (1973) ovako definišu pojam stava: “Jedan stav može se definisati kao trajna organizacija opažajnih, nagonskih, osjećajnih i prilagodavajućih procesa vezanih za neki predmet čovjekovog svijeta”.

Pomenut ćemo na kraju još jednu definiciju pojma stav čiji su autori Kreč, Kračfild i Balaki (1972). Oni kažu, da su stavovi: “Trajni sistemi pozitivnih ili negativnih ocjenjivanja, emotivnih stanja i djelatnih tendencija za ili protiv u odnosu na društvene objekte”.

Za stavove ja karakteristična njihova prediktivna vrijednost u okviru ponašanja pojedinca u različitim životnim situacijama. Oni su stoga postali prema mišljenju mnogih psihologa jedan od dominantnih problema socijalne psihologije.

Govoreći o prirodi stavova Kreč i Kračfild (1973) navode, da se priroda stavova može opisati iz pet glavnih aspekata i to:

1. *Ekstremnost*, a odnosi se na to koliko je neki stav pozitivan i negativan prema nekome ili nečemu;
2. *Saznajni sadržaji stavova*, gdje ističu da postoji raznovrsnost saznajnih sadržaja jednog istog stava koji imaju različiti ljudi;
3. *Diferencijacija stavova*, što znači, da su neki stavovi jasni, visoko strukturisani, dok su drugi naodređeni, magloviti i slabo povezani;

4. *Izolacija stavova*, gdje se daje objašnjenje, da se stavovi razlikuju i po stepenu povezanosti sa drugim stavovima iste osobe;
5. *Snaga stavova*, o kojoj isti autori kažu, da se neki stavovi održavaju dugo vremena bez obzira na neke suprotne dokaze. Te stavove oni nazivaju čvrstim. S druge strane postoje slabi stavovi koji se pod raznim pritiscima lahko mijenjaju.

Rot (1989) dijeli stavove prema više kategorija. Stavovi mogu biti lični i socijalni. Lični stavovi se odnose samo na jednog pojedinca, dok su socijalni stavovi zajednički za više ljudi u odnosu na neke društveno značajne pojave, događaje itd.

U odnosu na to na koje se oblasti i pojave društvenog života odnose, socijalni stavovi mogu biti: politički, ekonomski, estetski itd.

Stavovi se razlikuju i u odnosu na njihovu logičku zasnovanost, te se kao vrsta stavova izdvajaju predrasude. To su neosnovani, teško promjenjivi stavovi koji su praćeni intenzivnim emocijama. Pod predrasudama se u najužem smislu smatraju negativni stavovi prema nekoj društvenoj grupi (vjerska, rasna ili etnička grupa).

Sekord i Bakman prema Petković i Magdalenić (1977) ističu, da stav nije izravno dostupan perceptivnom zahvaćanju. Oni kažu: "Pod stavom se obično podrazumijeva "hipotetska konstrukcija" koja nije direktno dostupna opažanju, nego se o njoj zaključuje na osnovu verbalnih iskaza ili ponašanja". Ovdje je važno, da li će stvarno ponašanje biti identično verbalnom iskazu stavova, pri čemu treba obratiti pažnju na sljedeće okolnosti:

- I različiti situacioni momenti mogu dovesti do toga da ponašanje ne bude u skladu sa verbalnim iskazom stava, odnosno sa unutrašnjim stanjem koje je izraženo u verbalnom iskazu;
- Nekada se stavovi odnose na situacije u kojima se veliki broj nosilaca tih stavova ne može nikada naći direktno. Prema takvim situacijama može samo verbalno manifestovati svoj stav.
- Ima situacija kada osoba koja izražava svoj stav prema nečemu nije svjesna, da se taj njen verbalni izraz ustvari odnosi na nešto drugo.
- često nam se dešava da neke svoje stavove iznosimo tek onda kada to neko od nas traži (neka anketa), te da nije toga, taj bi stav ostao pritajen.

U raspravi o formiranju stavova istaknut ćemo tri ključna izvora stava:

1. Naše iskustvo koje stječemo makar na dva načina: neposredno, zadovoljavajući različite potrebe i posredno putem različitih informacija koje do nas dopiru;

2. Preko raznih društvenih grupa, kao regulatora ljudskog ponašanja, kao neposredni izvor informacija i gotovih stavova koje pojedinac prihvaća:
3. Treći i najvažniji izvor stavova su osobine ličnosti. Recimo i to, da sami stavovi kada jednom budu usvojeni postaju jedna od osobina ličnosti i pomažu u formiranju nekih novih stavova.

Već usvojeni stavovi se teško mijenjaju, a od faktora promjene Petković i Magdalenić (1977) navode dva koji se odnose na same stavove, i to prvo njihov funkcionalni karakter, što se ogleda u njihovom služenju zadovoljavanja nekih čovjekovih potreba, te u njihovom djelovanju na čovjekovo ponašanje u cjelini. Drugo, kod promjene stava značajnu ulogu igraju karakteristike samog stava. Ako su mu dimenzije izraženije stav se teže mijenja. Lakše je promijeniti stav u pravcu u kojem je već formiran, pozitivan u još pozitivniji, nego npr. mijenjati negativan stav u pozitivan ili obratno.

Sljedeća dva faktora bitna kod promjene stava su, prvo, njegove karakteristike ličnosti kao: inteligencija, povodljivost ili sugestibilnost te frustraciona tolerancija i drugo društvene grupe u kojima pojedinac živi i kreće se.

Recimo na kraju, da čovjek u stalnoj interakciji sa svijetom oko sebe formira stavove prema svemu onome što za njega postoji i ulazi u njegov "psihološki svijet" koji Petković i Magdalenić (1977) definišu: "kao onaj dio totalnog svijeta, onaj dio svega što postoji ili je nakad postojalo, s čime je pojedinac došao u dodir na bilo koji (izravni ili neizravni) način, kao sve ono što čini "inventar" čovjekovih spoznaja i čuvstava. I budućnost čini dio čovjekova psihološkog svijeta, ali samo kao sklop zamisli i predviđanja koja postoje u sadašnjosti".

SAŽETAK

Raspravljajući o devijantnom ponašanju u okviru neke društvene zajednice zapažamo nekoliko činjenica. Naime, svako društvo, uža i šira zajednica ljudi, određuje sebi određene norme ponašanja. Norme ponašanja se javljaju u dva oblika, tako da imamo, moralne i legalne norme ponašanja. Moralno je sve u jednoj društvenoj zajednici, uglavnom ono što se u toj zajednici smatra, dobrim, poželjnim ponašanjem. Legalne norme ponašanja, to isto društvo uglavnom propisuje određenim zakonima, kojima se decidno određuje, što je dozvoljeno, a što zabranjeno u toj društvenoj zajednici. Kažemo, uglavnom propisuje, jer se legalne norme javljaju u obliku običajnog prava.

Da bi se društvo zaštitilo od posljedica devijantnog ponašanja njegovih članova, određuje i moralne i legalne sankcije za eventualno takvo ponašanje. I dok je moralna osuda privatni čin svakog člana društva, legalne sankcije su javna stvar i za njihovo provođenje u potpunosti odgovara društvo.

Stavovi pojedinaca prema moralnim i legalnim normama ponašanja se često razlikuju. Moralne norme obavezuju samo one koji ih prihvate, i one se internalizuju u svijesti pojedinca, za razliku od legalnih koje su opće za sve članove društva i koje ne moraju biti psihološki internalizovane, ("*legalni strah*") se često lakše podnosi nego grižnja savjesti.

Devijantno ponašanje ovisno o težini kršenja bilo legalnih, bilo moralnih normi, je velika opasnost za usvojeni sistem etičkih normi i društvenih vrijednosti, mnogo puta ekonomski teret za zajednicu.

Izvan ljudskog društva nema devijantnog ponašanja. Zato njegove uzroke moramo tražiti kako u općim kretanjima neke društvene zajednice (politički, ekonomski, ideološki, kulturološki), tako i u onim specifičnim (psihološke, biološke i socijalne determinante) svakog pojedinca čije je ponašanje okarakterisano kao devijantno.

Kada raspravljamo o devijantnom ponašanju uvijek to posmatramo u odnosu na nekog pojedinca, individuu, ličnost. Ličnost se formira na osnovu naslijeđenih bioloških osobina čovjeka, uz bitan utjecaj društvene i prirodne sredine u kojoj raste i razvija se, kao i vlastite aktivnosti, dakle kroz proces socijalizacije.

10. LITERATURA

1. Adler, A. **Poznavanje čovjeka**. Novi Sad - Beograd, Matica Srpska Prosveta, 1984.
2. Bell, P., Greene, T., Fisher, J., Baum, A. **Environmental Psychology**. Harcourt Brace College Publishers, 1996.
3. Berger, J. **Psihodiagnostika**. Beograd, Nolit, 1979.
4. Bion, V.R. **Iskustva u radu s grupama i drugi radovi**. Zagreb, Naprijed, 1983.
5. Biro, M. **Klinička psihologija**. Beograd--Zagreb, Medicinska knjiga, 1990.
6. Cohen, J.B. **Crime in America**. F.E. Peacoc Publishers, Inc., 1977.
7. Čačinović--Vogrinić, G. **Psihološki vidiki nesreć in vojn**. Ljubljana, šola za socialno delo, 1993.
8. Evans, R. **Graditelji psihologije. Razgovori sa stvaralačkim priložnicima**. Beograd, Nolit, 1988.

9. Eysenck, J.H. **Crime and personality**. London, Paldin, 1970.
10. Frankl, V. **Bog podsvijesti--Psihoterapija i religija**. Zagreb, Biblioteka "Oko tri ujutro", 1981.
11. Freud, S. **Budućnost jedne iluzije**. Zagreb, Naprijed, 1986.
12. Friedlander, K. **La delinquance juvenile; Etude psychoanalytique**. Paris, P.U.F., 1951.
13. Fromm, E. **čovjek za sebe**. Zagreb, Naprijed, 1966.
14. Fromm, E. **Zdrava družba**. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1970.
15. Fulgosi, A. **Psihologija ličnosti**. Zagreb, školska knjiga, 1987.
16. Furlan, I. **čovjekov psihički razvoj**. Zagreb, školska knjiga, 1991.
17. Glueck, S. and E. **Unraveling Juvenile Delinquency**. Massachusetts, Published for the commonwealth fund by Harvard University press Cambridge, 1950.
18. Hol, S. K. i Lindzi, G. **Teorije ličnosti**. Beograd, Nolit, 1983.
19. Hudolin, V. **Socijalna psihijatrija i psihopatologija**. Zagreb, školske knjiga, 1982.
20. Ivić, I., Milinković, M., Rosandić, R., Smiljanić, V. **Razvoj i mjerenje inteligencije**. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1981.
21. Janković, I. i Pešić, V. **Društvene devijacije, kritika socijalne patologije**. Beograd, naučna knjiga, 1988.
22. Kecmanović, D. **Psihijatrija**. Sarajevo, Medicinska knjiga, 1989.
23. Klaić, B. **Rječnik stranih riječi**. Zagreb, Nakladni zavod MH, 1978.
24. Kreč, D. i Kračfeld, R. **Elementi psihologije**. Beograd, Naučna knjiga, 1973.
25. Kreč, D., Kračfeld, S. R., Balaki, L. I. **Pojedinac u društvu**. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, 1972.
26. Lamovec, T. **Priročnik za psihologijo motivacije in emocij**. Ljubljana, FF, 1988.
27. Lamovec, T. **Psihodiagnostika osebnosti**. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
28. LeBon, G. **Psihologija gomile**. Zagreb, Globus, 1989.
29. Lepp, I. **Higijena duše**. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991.
30. Lombroso, C. **L'home criminel**. Paris, Alcan, 1985.
31. Petković, S. i Magdalenić, I. **Elementi psihologije, neki odabrani problemi društvenog ponašanja**. Zagreb, Sveučilišna naklada Zagreb, 1977.
32. Manheim, H. **Comparative criminology I**. London, Routledge and Keg Paul, 1970.
33. Maslov, A. **Motivacija i ličnost**. Beograd, Nolit, 1982.

34. McCord, W. and J. **The psychopaty, an essay on the criminal mind**, Princeton. Van Nostrand, 1964.
35. Musek, J. **Osebnost in vrednote**. Ljubljana, Educy, 1993.
36. Pantić, D. **Vrednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva**. Beograd, Institut društvenih nauka, 1977.
37. Petrović, M., **Vrijednosne orijentacije delinkventa**. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.
38. Polič, M., (Ur.). **Psihološki vidiki nesreč**. Ljubljana, Uprava Republike Slovenije za zaščito in reševanje, 1994.
39. Polič, M. **čas, ritem in osebnost**. U: Lamovec, T. (Ur.). **Psihidijagnostika osebnosti**. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
40. Radonjić, S. **Uvod u psihologiju**. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988.
41. Rot, N. **Psihologija ličnosti**. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, 1969.
42. Rot, N. **Osnovi socijalne psihologije**. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989.
43. Rus, S. Velko. **Socialna psihologija: Teorija, Empirija, Eksperiment, Uporaba, I i II dio**. Ljubljana, DAVEAN d.o.o., 1994.
44. Tahović, J. **Krivično pravo -- opći dio**. Beograd, savremena administracija, 1961.
45. Zvonarević, M. **Socijalna psihologija**. Zagreb, školska knjiga, 1978.
46. Životić, M. **Aksiologija**. Zagreb, Naprijed, 1986.

Mr. Borislav Petrović, viši asistent

KRIMINALISTIČKI I PRAVNI ASPEKT PROVOĐENJA RACIJE

Uvod

Opredjeljujući se za ovaj rad, rukovodili smo se značajem racije u kriminalističkoj praksi i nedovoljnoj naučnoj i stručnoj obradenosti u literaturi. Racija, kao kriminalističko - taktička operativna akcija, bez sumnje ima višestruku praktičnu primjenu, počev od rutinskih policijskih zahvata, preventivne kontrole sumnjivih objekata, prostora i osoba, do kompleksnih kriminalističkih poslova i zadataka otkrivanja i rasvjetljavanja krivičnih dijela, pronalaženje materijalnih dokaza, te identifikacije i lišenja slobode učinilaca i osoba za kojima se traga. Pored toga, nije beznačajna ni njena primjena u vojnoj taktici. Istraživanja takozvane domaće⁵⁰ naučne i stručne literature može se zaključiti da ovoj problematici nije poklonjeno dovoljno pažnje. Kada je u pitanju periodika, onda se može reći da o raciji ima zanemarljivo mali broj članaka. U udžbeničkoj literaturi iz kriminalistike, gdje se o raciji govori kao o jednoj kriminalističko - taktičkoj operativnoj radnji, uočava se postojanje različitih stanovišta u pogledu samog pojma racije, dok taktika njenog provođenja, po našem mišljenju nije dovoljno obrađena. Uz to, istraživanjem udžbeničke literature utvrdili smo da je aktuelni naučni i stručni pristup taktici racije isti kao i prije pedeset godina.

Imajući u vidu činjenicu da profesionalni i specijalizirani delinkventi permanentno usavršavaju kriminalnu (delinkventsku) taktiku, logično bi bilo da i kriminalistička teorija i praksa permanentno usavršavaju postojeće i teže za iznalaženjem novih metoda rada u cilju adekvatnog "odgovora" na "izazov" organizovanog podzemlja. U tom smislu, ne treba smatrati savršenim ni jednu kriminalističku niti, u smislu kriminalističkog sadržaja, istraženu radnju već u zavisnosti od efekata u

---

⁵⁰ Pod pojmom domaća, podrazumjevamo literaturu sa prostora bivše Jugoslavije mada je, od aprila 1992. godine, svako izdanje dotadašnjih udžbenika ustvari strana literatura.

kriminalističko - istražnoj praksi treba stalno težiti unapređenju kriminalističkog metoda rada.

Procesnopravni aspekt će biti izložen paralelno sa kriminalističko - taktičkim i to po hronologiji pojedinih radnji koje se poduzimaju u toku same racije. Kao što je poznato, ne samo istražne već i neformalne potražne radnje moraju imati osnov u određenom pravnom propisu, a prije svega Zakonu o krivičnom postupku.

Piatnja kao što su cilj racije, te rpipremanje i planiranje racije nisu manje značajna, ali o njima ovom prilikom neće biti govora. Naša pažnja će, dakle, biti fokusirana na kriminalističke i pravne aspekte provođenja racije.

1. Definiranje pojma racije

Racija je francuska riječ arapskog porijekla (od alžirskog *ghaziha* i arapskog *gazwa*) i označava ratni pohod koji je imao za cilj zapljenu robova, oružja i stoke. Francuzi su donijeli ovaj pojam u Evropu u 19. stoljeću iz njihovog sjevernoafričkog posjeda.⁵¹ Bez obzira što se kao što je naprijed rečeno, nećemo baviti sveobuhvatnom obradom racije, neophodno je u određenoj mjeri kritički se osvrnuti na definisanje njenog pojma.

Prema Markoviću⁵², racija je pažljivo pripremana, iznenadna i munjevito provedena neočekivana policijska mjera koja se može odnositi na javne trgove, ulice, slobodne prostore i šume a i na zatvorene prostori-je. Svrha joj je da se izvrši provjera nekog, prethodno u detalje neutvrđenog kruga osoba, bilo s srazloga krivičnog progona bilo zbog policijskih preventivnih potreba.

Prema Katiću⁵³, racija (blokada) je operativna taktička mjera koja se sastoji u iznenadnom i istovremenom zatvaranju svih pristupa na određeno mjesto ili objekat u cilju kontrole lica zatečenih u tom krugu.

Prema Periću⁵⁴, racija je planski organizovana iznenedna operativno taktička mjera koja se provodi unutar određenog munjeviti blokiranog prostora.

---

⁵¹ Policijska racija, Izbor - članak iz stanih časopisa, broj 1/ 88, Zagreb, (prevod A. Ma kra), str. 24.

⁵² Marković, T.: Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika), Narodne novine, Zagreb, 1972, str. 397.

⁵³ Katić, M.: Osnovi kriminalističke taktike, Srednja policijska škola, Sarajevo, 1973, str. 101.

⁵⁴ Perić, V.: Oblici operativne djelatnosti službe javne sigurnosti, MUP Hrvatske, Zagreb,

Prema Vodineliću⁵⁵, racija je dobro pripremljena, munjevita operativna akcija, koja se najčešće prostire na veću površinu (kompleks zgrada, ulice) a sastoji se u zatvaranju svih odstupa sa određenog mjesta u cilju lišavanja slobode određenih osoba i kategorija osoba.

Prema Krivokapiću⁵⁶, koji je u svom posljednjem izdanju napustio naziv racija, ograničenje kretanja na određenom prostoru je opšta operativno taktička mjera i radnja koja se preduzima u cilju iznenadne kontrole neodređenog broja lica koja se nalaze na određenom mjestu, objektu ili prostoru.

Pored pomenutih autora, u članku Policijska racija⁵⁷ navedena su stanovišta pojedinih njemačkih kriminalista, koja ovdje iznosimo. Prema Geerdsu, racija je općenita potraga koja se provodi većim angažovanjem kriminalističke policije na određenom prostoru. Prema Schultzu, racija je iznenadna i brzo provedena policijska mjera koja se može protegnuti kako na zatvorene prostore tako i na ulice, trgove i slobodne prostore. Njen cilj je kontrola neodređenog kruga osoba zbog krivičnog progona ili policijske odbrane od opasnosti. Prema Hofmanu, racija je planski provedena akcija (kao i masovna potraga) u cilju kontrole identiteta većeg kruga osoba koje se zadržavaju na prostoru što ga je policija blokirala. i najzad, Schmalhauzen ističe kako racija nije sveobuhvatni pravni institut, već da se razvila iz policijske prakse.

2. Kritički osvrt na definicije o pojmu racije

Iz različitih pristupa u definisanju pojma racije može se izvući nekoliko zaključaka. Prvo, različite definicije ukazuju na eventualno različit sadržaj ove kriminalističko - taktičke akcije što je, s obziromna mali broj radova, teško precizno utvrditi. Drugo, kada su u pitanju kriminalisti s područja bivše Jugoslavije, bez obzira na različite definicije nema značajnijih razmišljanja u određivanju sadržaja racije. Može se reći da je, imajući u vidu njenu kompleksnost, nedovoljno obrađena u udžbeničkoj literaturi. Naravno, ovakvo naše mišljenje podložno je kritici ako znamo da je većina pomenutih, a i drugih, udžbenika namijenjeno učenicima srednje ili više policijske škole, a ne i studentima fakulteta. Međutim, pored navedene nemjene, ovi udžbenici služe i kao priručnici za policiju, sud, tužilaštvo i druge subjekte, koji se neposredno bave otkrivanjem i istraživanjem kri-

---

1987, str. 399.

⁵⁵ Vodinelić, V., Aleksić, Ž.: Kriminalistika, Informator, Zagreb, 1990, str. 89.

⁵⁶ Krivokapić, V., Žarković, M.: Kriminalistička taktika, VŠUP, Beograd, 1996, str. 143.

⁵⁷ Policijska racija, cit. rad, str. 24, 25.

minaliteta, pa je njihova svrha u osnovi ista. Zato je naš cilj da se odredi naučno i stručno adekvatna definicija pojma racije koja će, u krajnjoj liniji, odražavati sadržaj ove kriminalističko - taktičke akcije.

Po našem mišljenju, racija je kompleksna taktičko - operativna akcija koja se sastoji od blokade otvorenog ili zatvorenog prostora (objekta), unutar koga se vrši identifikacija svih i pregled sumnjivih osoba, kao i prostora, a u slučaju otkrivanja sumnjivih osoba i predmeta, osobe se lišavaju slobode i privode u prostorije organa unutrašnjih poslova radi daljnje kriminalističke obrade, a predmeti se privremeno oduzimaju⁵⁸.

Iz ove definicije jasno proizilazi da racija nije radnja niti mjera kako to većina pomenutih autora navodi, već složena kriminalistička akcija ili obrada određenog prostora i osoba, koja se faktički sastoji iz dva dijela. Prvi dio je skup operativno - taktičkih i anticipiranih istražnih radnji na terenu, a drugi dio se također, sastoji od kriminalističkih i istražnih radnji koje se poduzimaju nakon privođenja sumnjivih osoba u prostorije organa unutrašnjih poslova. Pod racijom, dakle, ne smatramo samo poduzimanje određenih radnji unutar blokiranog prostora, već i daljnji cjelokupan kriminalistički postupak zaključno sa puštanjem privedenih osoba na slobodu, njihovim predavanjem istražnom sudiji uz krivičnu prijavu, ili sprovođenjem u vaspitno - popravne ustanove ukoliko se radi o osuđenima.

I najzad, kriminalisti koje smo pominjali, tretiraju raciju kao složenu kriminalističku akciju, mada se to iz ponuđenih definicija ne bi moglo zaključiti.

3. Racija kao kriminalistička akcija

Ako bismo željeli dati cjelovit prikaz racije, onda bi trebalo obraditi sve njene komponente, a to su donošenje odluke o raciji, pripreme racije, taktičko provođenje racije i mogući ishodi racije. Pomenute komponente imale bi se razmatrati upravo nabrojanim redoslijedom i sa podjednakom važnošću za uspješan ishod racije. S obzirom da smo se oprijedjelili za izlaganje taktike provođenja racije asmo ukratko ćemo se osvrnuti naostalo.

Donošenje odluke o raciji, odnosno utvrđivanje postojanja neophodnih razloga za njeno poduzimanje podrazumijeva postojanje info-

⁵⁸ Ovakav pojam racije u potpunosti je u skladu sa ovlaštenjima koje policija ima po zakonu o krivičnom postupku. Naime, u članu 151. stav 2. ovog Zakona, policija može, pored ostalog, ograničiti kretanje građana na određenom prostoru, ako je to neophodno zbog izvršenja određenih poslova i zadataka. Izraz "ograničenje kretanja na određenom prostoru" predstavlja ustvari pravni osnov racije.

racija da se na određenom prostoru ili u određenom objektu okupljaju osobe za kojima je raspisana potjernica, osobe za koje postoje osnovi sumnje da posjeduju predmete krivičnog djela, osobe koje pripremaju ili planiraju izvršenje krivičnog djela, kao i osobe za koje postoje osnovi sumnje da su izvršile krivično djelo. Može se reći da se odluka o raciji donosi nakon procjene prikupljenih informacija o sumnjivim osobama i prostorima. Nakon donošenja odluke o raciji neophodno je sačiniti plan i u skladu s njim izvršiti detaljne provjere i pripreme bez kojih nije moguće poduzeti raciju. Po izvršenim provjerama i pripremanju sačinjava se izvještaj koji se analizira te se donosi konačna odluka o raciji. Zatim se sačinjava plan rada na osnovu kojeg će se provoditi kompletna akcija racije.

4. Taktika provođenja racije

Nakon što su svi policajci upoznati sa planom, racija može da počne. Bitno je napomenuti da, bez obzira na specifičnosti svake konkretne situacije, poduzimanje određenih kriminalističkih i anticipiranih istražnih radnji mora teći određenim redoslijedom. To dalje znači da racija predstavlja tačno utvrđen mozaik radnji, a njena efikasnost u prvom redu zavisi upravo od pridržavanja redoslijeda poduzimanja tih radnji. U skladu s tim, u mašem radu slijedićemo neophodnu metodologiju racije kao što je u skladu sa zahtjevima aktuelne kriminalističke prakse. Tako, racija započinje tajnim osmatranjem određenog objekta ili prostora, a nastavlja se unutrašnjom pa vanjskom blokadom, legitimisanju, pretresom osoba i prostora, privremenim oduzimanjem predmeta, lišenjem slobode, privođenjem sumnjivih osoba u prostorije organa unutrašnjih poslova i deblokadom, te osmatranjem deblokiranog objekta ili prostora, čime bi bio završen prvi dio racije. Drugi dio započinjeu prostorijama organa unutrašnjih poslova i to prvo detaljnim ličnim pretresom, eventualnim privremenim oduzimanjem predmeta, utvrđivanje identiteta po potrebi, provjerom u kriminalističkim evidencijama, nakon čega je moguće pristupiti obavljanju informativnog razgovora. U zavisnosti konkretnog slučaja, slijedi poduzimanje daljnjih radnji kao što su pretresanje stana i drugih prostorija, utvrđivanje alibija, fotografisanje, daktiloskopiranje, sprovođenje istražnom sudiji, sprovođenje u kazneno popravnu ustanovu, ili puštanje privedenih osoba na slobodu. Po okončanju racije organizuje se sastanak svih učesnika na kojim se racija kritički analizira, nakon čega se sačinjava konačni izvještaj. S obzirom na laku kompleksnost racije, treba reći da se njena taktika sastoji, ustvari, od taktike pojedinih radnji u sklopu nje.

4.1. Tajno osmatranje određenog objekta ili prostora

Kao što je rečeno, racijom se može obuhvatiti određeni objekt, kao naprimjer diskoteka, kafić, restoran, hotel, autobusna ili željeznička stanica, ili određeni otvoreni prostor, kao naprimjer buvlja pijaca, trg, dio naselja, jedna ulica ili izletišta. Prije nego policija uopšte krene na lice mjesta, neophodno je to mjesto tajno osmatrati. Za te poslove dovoljno je angažirati dva tri izvršioca koji će tajno osmatrati konkretni objekat ili prostor i njegovu bližu okolinu. Ovo osmatranje započinje nekoliko sati prije vremena određenog za početak racije, traje za vrijeme racije i završava se tek nakon deblokade. Cilj tajnog osmatranja je uočavanje eventualnih neuobičajenih ili iznenadnih pojava ili događaja koji bi, ako se za njih na vrijeme ne bi saznalo, mogli bitno uticati na efikasnost racije, pa čak i na samo poduzimanje racije. Te pojave i događaji mogu biti, naprimjer, prazan ili čak iznenada zatvoren restoran, kafić ili diskoteka, što može biti slučajno, ali i kao posljedica povrede načela konspirativnosti. Nadalje, moguće je neočekivano blokiranje prometa ili neplanirana ekskurzija ili posjeta određene delegacije, što može uticati na pomjeranje početka, ili čak promjenu datuma racije. Naravno da će blagovremeno saznanje o naprijed navedenim i sličnim događajima omogućiti rukovodiocu racije da donese odgovarajuću odluku u smislu odstupanja od planiranog početka racije za određeno vrijeme ili čak da odgodi raciju za neki od sljedećih dana. Ne može se reći za sljedeći dan jer, naprimjer, možda je interesantan samo određeni dan u sedmici (subota ili nedelja, kada je u pitanju izletišta ili diskoteka), što bi značilo pomjeranje za sedam dana. U svakom slučaju, svrha takvog osmatranja je da se spriječi izlazak (uglavnom) većeg broja policajaca na određeni lokalitet pod, za njih nepredviđenim i nepovoljnim uslovima i okolnostima, što bi moglo uticati ne samo na efikasnost, već uopšte na mogućnost poduzimanja racije.

Osmatranjem bliže okoline određenog lokaliteta gdje se provodi racija mogu se zapaziti reakcije građana ali i delinkvenata. Posebno su interesantne reakcije delinkvenata u vidu izvođenja kriminalističke akcije ili čak pokušaja da se osujeti rad policije. Takva zapažanja odmah se prenose rukovodiocu racije koji poduzima određene mjere, naprimjer, hitno upućuje pojačanje kako bi se racija mogla neometano odvijati. I najzad, nakon deblokade, interesantno je zapaziti određene reakcije i komentare koji se tiču same racije, ali i otkriti eventualne delinkvente koji bi došli da uzmu predmete krivičnog djela koji racijom nisu pronađeni i oduzeti.

4.2 Izlazak na lice mjesta

Ukoliko tajnim osmatranjem nije zapaženo ništa, što bi eventualno moglo uticati na ranije planirano provođenje racije, onda se u tačno određeno vrijeme polazi iz prostorije organa unutrašnjih poslova na mjesto gdje će se započeti sa racijom. Zašto smo ovo izdvojili kao jednu od komponenti racije ?! Smatramo da nije svejedno kojim putem će se kretati automobili ili eventualno ići pješice. U toku priprema za raciju neophodno je neposrednim izviđanjem terena utvrditi najpovoljniju maršrutu za izlazak policije na lice mjesta. Utvrđuje se, dakle, do koje tačke se može kretati automobilom, a dalje pješice kako bi se tajnost sačuvala sve do početka blokade prostora. Prema tome, bez obzira na broj policajaca i automobila, mora se poštovati unaprijed utvrđen pravac kretanja i to od samog izlaska iz prostorija organa unutrašnjih poslova pa sve do dolaska na lice mjesta. Naravno, ne mora se raditi samo o jednom pravcu kretanja. Marković⁵⁹ navodi da se policajci na lice mjesta mogu upućivati pojedinačno ili u grupama, iz čega se može zaključiti da je poželjno korištenje i više pravaca radi konspiracije. Eventualno odstupanje može narediti jedino rukovodilac racije ukoliko se ukaže potreba za tim, naprimjer, u slučaju prometne nezgode i slično.

4.3. Unutrašnja blokada

Konsultujući već pominjanu literaturu, zapazili smo da je najmanje pažnje posvećeno upravo najdelikatnijim stvarima, a to su tok racije, kao i specifičnost u samom poduzimanju pojedinih radnji. Izuzetak u tom pogledu postoji u udžbenicima Vlade Perića⁶⁰ i Tomislava Markovića⁶¹. Pomenuti autori posvetili su znatnu pažnju samom toku racije, tj. pojedinih radnjama koje se poduzimaju u sklopu ove složene kriminalističke akcije. Tako Perić⁶² ističe da se unutrašnja blokada poduzima nakon vanjske, a u zavisnosti od karakteristika terena, ponekad može i da izostane jer je dovoljna samo vanjska blokada. Ovaj autor dalje navodi da unutrašnja blokada ima dva zadatka, prvi, da spriječi neovlašteno kretanje unutar određenog prostora, i drugi, da osigura policajce koji vrše pregled i

---

⁵⁹ Marković, T.: cit. djelo, str. 399.

⁶⁰ Perić, V.: cit. djelo, str. 399-403.

⁶¹ Marković, T.: op. cit., str. 397-402.

⁶² Perić, V.: op. cit., str. 402.

pretragu. Mišljenja smo da funkcija unutrašnja blokada treba biti modifikovana u odnosu na stanovište V. Perića koje smo prezentirali.

Prije svega, unutrašnju blokadu treba postaviti prije vanjske i to uvijek, bez obzira da li se radi o otvorenom ili zatvorenom prostoru. U zavisnosti od, veličine i karakteristika prostora odrediće se i broj policajaca koji će vršiti unutrašnju blokadu. Dakle, određen broj policajaca koji moraju biti u civilnom odijelu i relativno nepoznati konkretnoj kriminalnoj sredini, ulaze u određeni objekat ili prostor i vrše tajno osmatranje. Ovo bi ujedno bila najvažnija funkcija unutrašnje blokade. Jer, kada se izvrši vanjska blokada, za očekivati je da dođe do određenih reakcija unutar blokiranog prostora. Prvo što će poduzeti delinkventi je da provjere eventualnu mogućnost za bjegstvo. Ako im to nije moguće, logično je da će bar pokušati da od sebe odstrane predmete krivičnog djela, a možda i oružje i oruđe koje posjeduju. Ovo mogu učiniti na četiri načina. Prvo, da određene predmete brzo sakriju na pogodno mjesto, kao što su vodokotlić u wc-u, kantu za smeće, prostor u šanku ili kuhinji, kao i određena skrovišta mjesta na otvorenom prostoru - kontejneri, kanalizacija, otvori u zemlji, zidu ili drvetu. Drugo, ukoliko nemaju vremena za prethodno opisana skrivanja onda, u zavisnosti od predmeta koji posjeduju, pomoć traže od poznanika, poštenih građana. Tako, na primjer, drogu, falsifikovani novac, pištolj ili nož najčešće daju osobama ženskog pola koje poznaju jer su pomenute osobe najmanje sumnjive policiji i, što je indikativno, zbog raznih razloga, osobe ženskog pola se nedovoljno kontrolišu u kriminalističkoj praksi uopšte. Sljedeće, čemu delinkventi ponekad pribjegavaju, jeste podmetanje predmeta nepoznatim osobama koje su se zatekle u blokiranom prostoru. Trudeći se da što bolje zapamte nepoznatu osobu, nepaženo joj u džep ili tašnu stavljaj, na primjer drogu, računajući da takve osobe neće biti detaljno kontrolisane, te će se predmet krivičnog djela sačuvati. Ukoliko nisu u mogućnosti da se na jedan od predhodnih načina privremeno liše predmeta krivičnog djela, delinkventima preostaju dvije mogućnosti, da predmet sami unište, na primjer bacajući drogu u wc-šolju, kanalizaciju ili lavabo, ili da predmet jednostavno odbace od sebe u prostoru u kojem se nalaze. Pored navedenog, treba imati na umu da će određene osobe, pogotovo delinkventi koji su u bjekstvu, u zavisnosti od karakteristika blokiranog prostora, pokušati da se sakriju.

Sve to mogu uočiti policajci u sklopu unutrašnje blokade, prije svega, vrše tajno osmatranje prostora i osoba u njemu. Policajci koji vrše tajno osmatranje unutar blokiranog prostora mogu, prema potrebi reagovati, čime prestaje njihova konspirativna uloga, tako što će osujetiti uništenje ili podmetanje predmeta od strane delinkvenata, ili čak spriječiti i njihovo kretanje unutar blokiranog prostora. Pored toga, kao što navodi i

Perić, ovi policajci mogu pružiti zaštitu policajcima koji ulaze u blokirani prostor i vrše određene službene radnje.

4.4. Vanjska blokada

Slijedeći kontinuitet racije, nakon unutrašnje, slijedi vanjska blokada. Prema Krivokapiću⁶³, vanjska blokada se sastoji u istovremenom zatvaranju svih ulaza i izlaza od strane uniformisanih policajaca. Mora biti postavljena munjevito i iznenada. Vanjskom blokadom se postižu dva cilja : Prvi, onemogućava se, bilo kome, napuštanje određenog prostora, a istovremeno se, po potrebi, može pružiti podrška policajcima koji djeluju u blokiranom prostoru. Naime, mora se imati na umu mogućnost fizičkog i oružanog otpora delinkvenata kada se vanjska blokada djelimično može transformisati u zaštitu ili podršku snagama koje vrše legitimisanje, pretres ili lišavanje slobode, i drugi, vanjska blokada služi za onemogućavanje podrške delinkventima od strane njihovih pomagača izvan blokiranog prostora. S obzirom na stepen organizovanosti podzemlja, nije isključeno da grupa delinkvenata dođe na mjesto racije i pokuša onemogućiti eventualno hapšenja svojih kolega, a zatim da organizuje njihovo bjekstvo. Zatim policajci u vanjskoj blokadi moraju računati i sa ovakvim mogućnostima i biti spremni da adekvatno reaguju.

Prilikom vršenja racije preporučljivo je koristiti službene specijalno dresirane pse i to tragače i zaštitne pse.

Smatramo interesantnim, upravo na ovom mjestu istaknuti određena neslaganja autora po pitanju odnosa racije i blokade. S obzirom da se ova dva pojma čak i poistovjećuju, moglo bi se smatrati da postoje neki sporni momenti, pogotovo kad je u pitanju blokada. Pored poistovjećivanja, neki autori ostavljaju dilemu u tom pogledu, dok, na kraju, neki smatraju da su racija i blokada dvije samostalne operativno taktičke radnje.

Tako, Katić⁶⁴ smatra da su racija i blokada u stvari dva naziva za jednu kriminalističku radnju, pa tako i naslovljava svoje izlaganje kao "racija (blokada)". Iz ovoga se može zaključiti da se radi o jednoj kriminalističko-operativnoj radnji.

Na kraju svog izlaganja o raciji, Marković⁶⁵ ističe da Pravilnik o vršenju poslova službe javne sigurnosti poznaje blokadu a ne raciji, s tim što ta blokada u mnogim bitnim elementima odgovara kriminalističkom

⁶³ Krivokapić, V., Žarković, M.: cit. djelo, str. 144.

⁶⁴ Katić, M.: cit. rad, str. 101.

⁶⁵ Marković, T.: op. cit., str. 402.

pojmu racije. S obzirom da ovaj autor u svom udžbeniku ne poznaje blokadu kao posebnu kriminalističku radnju, stiče se utisak da je i sam u dilemi da li su racija i blokada dvije različite radnje, ili su to samo dva pojma za jednu radnju.

Vodinić se u tom pogledu uopšte ne izjašnjava, već u svojim udžbenicima⁶⁶ govori samo o raciji. Blokadu, kao posebnu kriminalističku radnju ne pominje, niti u članku o raciji pominje mogućnost postojanja takve samostalne radnje.

Za razliku od prethodno pomenutih, Krivokapić i Perić smatraju da su racija i blokada dvije različite kriminalističke radnje. Tako Krivokapić⁶⁷ ističe da se racija razlikuje od blokade iako se ova dva pojma često uzimaju u istom značenju. Po ovom autoru blokada se sastoji u zatvaranju izlaznih i ulaznih puteva na određenom području, dok racija ima šire operativno značenje. Radi se o dvije kriminalističke radnje različite po svom cilju, sadržaju i značaju.

I najzad, smatramo da je Perić razriješio sve dileme u vezi sa ovim pitanjem. On u svom udžbeniku posebno obrađuje raciju, a posebno blokadu⁶⁸. Baveći se problematikom blokade⁶⁹, on ističe da, bez obzira na neke sličnosti i podudarnosti, racija i blokada nisu nipošto identične kriminalističke radnje. Kao najznačajniju karakteristiku blokade, ističe njenu povezanost sa racijom, zasjedom, potjerom i osiguranjem lica mjesta. Praktično, pomenute, ali i još neke radnje ne mogu se poduzeti bez blokade što, u velikoj mjeri, oduzima blokadi karakter samostalnosti. Prema tome, svaka racija sadrži i elemente blokade, dok svaka blokada ne sadrži elemente racije.

Smatramo da je stanovište Perića potpuno prihvatljivo, jer bez obzira da li je blokada u kriminalističkoj praksi samostalna ili ne, ona teorijski egzistira kao samostalna kriminalistička radnja. U krajnjoj liniji, može se uvijek postaviti pitanje samostalnosti bilo koje kriminalističke ili istražne radnje, kao naprimjer, odnos zasjeda-osmatranje-lišenje slobode, te odnos pretresanje-privremeno oduzimanje predmeta. Ovu raspravu zaključujemo sa jasnim stanovištem o različitosti racije i blokade, tj. racija i blokada su dvije kriminalističko-taktičke operativne radnje koje se nikako ne trebaju poistovjećivati.

⁶⁶ Vodinić, V.: *Kriminalistika*, 1958, 1972, 1984, 1987 i 1990.

⁶⁷ Krivokapić, V., Žarković, M.: *op. cit.*, str. 143.

⁶⁸ Perić, V.: *op. cit.* str. 388-395 (blokada) i 399-403 (racija).

⁶⁹ *Ibid.*, str. 389

4.5. Legitimisanje

Ukoliko se radi o objektima kao što su diskoteka, kafić, ili restoran, onda će rukovodilac racije ili policajac, kojeg on odredi, na pogodan način saopštiti prisutnima da je u toku provođenje službene radnje. Zamolice prisutne na korektno ponašanje i upozoriti da u protivnom mogu biti poduzete odgovarajuće mjere i radnje.

Redoslijed poduzimanja radnji unutar blokiranog prostora može biti različit u zavisnosti od aktuelne situacije. Ako bi u prvi plan istakli opreznost, onda bi odmahna početku trebalo izvršiti površinski pretres, odnosno pregled svih osoba, što se u kriminalističkom postupanju najčešće i čini. Međutim, kada je u pitanju racija, onda moramo računati s tim da većina građana, koji su se zatekli unutar blokiranog objekta ili prostora, nisu delinkventi niti sumnjive osobe. Zbog toga se obim i intenzitet racije mora prilagoditi aktuelnoj situaciji, vodeći pri tom naročito računa da se neovlašteno ne ograniče ljudska prava i slobode. Zato, ukoliko na samom početku racije nije došlo do remećenja javnog reda i mira, prvo treba poduzeti legitimisanje⁷⁰ i to po svim pravilima o provođenju te kriminalističke radnje. Legitimisanje obavljaju unaprijed formirane grupe kombinove grupe sa policajcima u uniformi i u civilnim odjelima. Nakon legitimisanja odmah treba procjeniti da li tu osobu i dalje zadržavati ili joj omogućiti da odmah napusti prostor racije. Brzim eliminisanjem osoba koje ni počemu nisu sumnjive, doprinosi se efikasnosti racije, ali i sigurnosti policije i ostalih prisutnih građana. Osobe koje su sumnjive po bilo kom osnovu izdvajaju se, ako nema posebne prostorije, bar u jedan dio blokiranog prostora i nad njim se odmah vrši površinski pretres ili pregled.

4.6. Pregled ili površinski pretres osoba

S obzirom na javno mjesto gdje se vrši, jasno je da se ne radi o detaljnom ličnom pretresu (kao istražnoj radnji), već o površinskom pretresu iz sigurnosnih razloga. Naime, ako postoji sumnja da određena osoba posjeduje oružje ili oruđe pogodno za napad, ili ako postoji sumnja da će odbaciti, sakriti ili uništiti predmete koje treba oduzeti kao dokaz u krivičnom postupku, policajci mogu takvu osobu pretresati⁷¹. Sam pretres se

⁷⁰ Opširnije o legitimisanju, vidi u : Perić, V.: op. cit., str. 362-367; i Krivikapić, V., Žarković, M.: op. cit., str. 133-135.

⁷¹ Ovakav postupak je u skladu sa članom 211. stav 4. Zakona o krivičnom postupku, gdje se govori o pretresanju bez pismene naredbe suda, i bez prisustva svjedoka. Kod

obavlja po pravilima kriminalističke taktike. Zakon o krivičnom postupku⁷² poznaje i pregled osoba i prtljega kao neformalnu potražnju radnju koju policija može vršiti u toku prekrivičnog postupka, a u cilju otkivanja krivičnih djela i učinilaca i prikupljanje dokaza. S obzirom da je takav pregled neformalan, može se vršiti bez ograničenja u pravnom smislu. Prema Krivokapiću⁷³, lično pretresanje treba razlikovati od pregleda osoba, jer se u formalnom (procesnom) smislu ne smatra pretresanjem osobe spoljašnji pregled odjeće koji se poduzima radi utvrđivanja da li ta osoba nosi oružje, eksploziv ili druga sredstva pogodna za napad, kao i pregled ličnog prtljaga. Pišući o istoj temi, Perić⁷⁴ navodi da je djelimičnost ili nepotpunost pretresa uslovljena nemogućnošću izvođenja temeljitog pretresa (npr. neprikladan prostor, hitnost postupanja i sl.), što je uprevo kod racije slučaj. I P. Veić⁷⁵ smatra da treba razlikovati pretres od pregleda, bez obzira što oni sadržajno mogu biti identični.

Imajući u vidu da se osobe pregledaju, odnosno pretresaju na javnom mjestu na očigled drugih građana, među kojima mogu biti i poznanici ili rodbina pretresanih osoba, korektnost u postupanju mora biti na najvišoj mogućoj razini. Ova korektnost mora se odnositi kako na praktično postupanje, tj. fizički kontakt, tako i na verbalno postupanje u odnosu na okolinu, bez obzira da li se radi o delinkventu ili poštenom građanu. Radi se, bez sumnje, o delikatnom postupanju policije, u prilog čega govori i Z. Jekić. Naime, u poglavlju o etici pretresa stana i osoba⁷⁶, ovaj autor ukazuje na posebna etička pravila za vršenje ove radnje. Poštivanje etički pravila neophodno je iz prostog razloga što pretres ne pogađa samo pretresanog, već i rodbinu, susjede i prijatelje. Pretresanje, dakle, treba vršiti sa najvišim stepenom obazrivosti i poštivanja integriteta ličnosti.

Pitanje da li se radi o pretresu ili pregledu, nije neosnovano. Naime, u raspravi o prednacrtu Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH, ovoj materiji posvećeno je mnogo pažnje. Predlagano je da se i pregled mora vršiti u skladu sa odredbama o pretresanju kao istražnoj radnji⁷⁷. Smatramo da ovakav prijedlog nije cjelishodan iz više razloga. Prvo, riječ je i dalje o pregledu kao neformalnoj potražnoj radnji koja se

---

pretresanja (površinskog, tj. djelimičnog) za vrijeme racije, javnost je praktično prisutna. Više o tome vidi u : Dimitrijević, D. i sar.: Krivično procesno pravo, Naučna knjiga, Beograd, 1990, str. 227; i Jekić, Z.: Krivično procesno pravo, Beograd, 1988, str. 240.

⁷² Vidi čl. 151. st. 2. Zakona o krivičnom postupku

⁷³ Krivokapić, V., Žarković, N.: op. cit., str. 328.

⁷⁴ Perić, V.: op. cit., str. 369.

⁷⁵ Veić, P.: Pretrage, u: Pavišić, B., Modly, D. i sar.: Kriminalistika, Pravni fakultet, Rijeka, 1995, str. 152.

⁷⁶ Jekić, Z.: cit. djelo, str. 241, 242.

⁷⁷ Vidi čl. 143. Prednacrtu ZKP-a FBiH (raniji čl. 151).

poduzima u prekrivičnom postupku. Ako se ovoj radnji dodaje "procesno ruho", onda je to nelogično jer imamo pretres kao istražnu radnju. S druge strane, policiji se neprestano "vežu ruke" jer i u situacijama kao što je racija, zasjeda ili hapšenje, kada su u prilici da na otvorenom prostoru izvrše pregled ili površinski pretres, moraju postupati kao da vrše istražnu radnju pretresanja⁷⁸. Ukoliko bi ovakvo rješenje bilo usvojeno i uvedeno u Zakon o krivičnom postupku, onda policija može vršiti pregled, odnosno površinski pretres osoba samo kao izuzetak od, u Zakonu o krivičnom postupku predviđene, procesne forme. S obzirom da je naša tema racija, a ne pretresanje, nećemo dalje elaborirati ovo pitanje, ali smo ipak našli za shodno da ga u određenoj mjeri izložimo. Naravno, konačan sud moći će se dati tek nakon usvajanja novog Zakona o krivičnom postupku F BiH.

4.7. Privremeno oduzimanje predmeta

Prema Komentaru Zakona o krivičnom postupku⁷⁹ privremeno se mogu oduzeti dvije vrste predmeta: a) predmet koji se odredbama Krivičnog zakona u okviru mjere bezbjednosti oduzimanje predmeta (čl.69 KZ) može oduzeti, i b) predmet koji može poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku. Inače, ovlaštene službene osobe organa unutrašnjih osoba predmete mogu oduzeti po nalogu suda ili po svojoj inicijativi⁸⁰, kao i po nalogu javnog tužioca⁸¹. Kada je u pitanju racija, kao planirana kriminalistička akcija, privremeno oduzimanje predmeta moguće je po svakom od pravnih osnova. Nadalje, s obzirom na faze racije, ova anticipirana istražna radnja može se poduzeti na blokiranom prostoru i to nakon pregleda, odnosno površinskog pretresa osoba ili nakon pregleda, odnosno pregleda prostorija, ali i u službenim prostorijama kada se nakon privođenja vrši detaljni lični pretres.

4.8. Lišenje slobode

U slučaju racije lišenje slobode se obavlja na specifičan način. Racija sama po sebi je svojevrsan vid kolektivnog lišenja slobode, jer kako drugačije tumačiti ograničenje kretanja svim osobama koje su se zatakle unutar blokiranog objekta ili prostora. Dakle, sve osobe koje su se zatakle

⁷⁸ O pretresu kao istražnoj radnji, vidi čl. 206-210 ZKP-a.

⁷⁹ Vasiljević, T., Grubač, M.: Komentar Zakona o krivičnom postupku, Savremena adm

nistracija, Beograd, 1990, str. 287

⁸⁰ Vidi čl. 154. st. 1. ZKP-a.

⁸¹ Vidi čl. 155. st. 1. ZKP-a

u blokiranom prostoru de facto su lišene slobode⁸². U tom smislu je i stajalište prof. Dimitrijevića⁸³, prema kojem do lišenja slobode može doći u postupku otkrivanja krivičnih djela i njihovih učinilaca, a sastoji se u ograničenju slobode kretanja određenim osobama.

Međutim, pored navedenog, za nas je interesantno lišenje slobode sumnjivih osoba radi preduzimanja drugih neophodnih kriminalističkih i istražnih radnji u cilju suzbijanja kriminalitet. U tom smislu, bitno je pridržavati se pravnih osnova i postupati sa pravilima kriminalističke taktike. Što se tiče pravnih osnova oni se nalaze u čl. 191, 195. i 196. Zakona o krivičnom postupku⁸⁴. Prema Dimitrijeviću⁸⁵, policija može izvršiti lišenje slobode jedne osobe u postupku otkrivanja krivičnog djela i njegovog učinioca, ako je motivisana postojanjem jednog od razloga za određivanje mjere pritvora. (čl. 195. st. 1 u v. čl. 191). Također, i dr. Lazin⁸⁶ ističe da policija može neku osobu lišiti slobode ako postoji ma koji razlog predviđen u članu 191. Zakona o krivičnom postupku, ali uz obavezu da takvu osobu bez odlaganja sprovede nadležnom istražnom sudiji. Kriminalista Perić⁸⁷ navodi da lišenje slobode s obzirom na stepen i trajanje ograničnja lične slobode kretanja može imati različite formalno-pravne oblike, kao i : lišenja slobode uz primjenu mjere pritvora (po različitim pravnim osnovama), lišenje slobode osuđenika ili odbjeglog osuđenika - radi izdržavanja kazne, lišenje slobode radi kratkotrajnog preventivnog zadržavanja (po različitim pravnim osnovama za zadržavanje) u prostorijama organa unutrašnjih poslova i lišenje slobode radi privođenja i sprovođenja - po različitim pravnim osnovama.

Kada se provodi racija, bez obzira koji pravni osnov je u pitanju, lišavanje slobode mora biti u skladu sa kriminalističko-taktičkim pravilima. Ta taktička pravila lišavanja slobode, prema Periću, obuhvataju iznalaženje i primjenu najsvrsishodnijih načina postupanja iz više aspekata, kao što su lična sigurnost policajaca, sigurnost građana, sprečavanje i savladavanje aktivnog otpora, odnosno napada, savladavanje pasivnog otpora i sprečavanje bjekstva⁸⁸. Mi bi smo ovim aspektima dodali još i sprečavanje uzimanja talaca, sprečavanje uništenja ili odbacivanja predmeta, kao i sprečavanje samopovređivanja.

⁸² Kao što je već rečeno, pravni osnov za raciju nalazi se u članu 151. stav 2. Zakona o krivičnom postupku.

⁸³ Dimitrijević, D. i sar.: cit. djelo, str. 245.

⁸⁴ U članu 191. navedeni su uslovi za određivanje mjere pritvora, a u članu 195. i 196. zakonsko ovlaštenje policiji da može odrediti mjeru pritvora u određenim slučajevim.

⁸⁵ Dimitrijević, D. i sar.: op. cit., str. 245.

⁸⁶ Lazin, Đ., Bejatović, S.: Paktikum za krivično procesno pravo, Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 237.

⁸⁷ Perić, V.: op. cit., str. 417.

⁸⁸ Ibid., str. 418-431.

4.9. Pregled objekta ili prostora

Pregled objekta ili prostora može se obaviti u prisustvu pojedinih ili svih osoba lišenih slobode, u zavisnosti od konkretne situacije, a može se izvršiti u cilju pronalaska osoba koje se kriju i sakrivenih ili odbačenih predmeta. Prije svega, nakon svakog pojedinačnog lišavanja slobode neophodno je pretražiti ili bar osmotriti bližu okolinu s ciljem otkrivanja eventualno odbačenih predmeta. Zatim, po okončanju legitimisanja i površinskog pretresanja, potrebno je pregledati, a po potrebi i pretresati, objekat ili otvoreni prostor u cilju pronalaska ranije sakrivenih predmeta. Ne smije se desiti da se izvrši deblokada a da se ne izvrše ove radnje. Prilikom pretresa objekta ili prostora treba koristiti specijalno dresiranog psa tragača.

4.10. Privođenje

Radi daljnje kriminalističke obrade, osobe lišene slobode privode se u službene prostorije organa unutrašnjih poslova. Ovo privođenje obavlja se službenim automobilom, a ukoliko se radi o većem broju osoba lišenih slobode, neophodno je izvršiti njihov adekvatan prihvata uz napomenu da treba onemogućiti njihovo komuniciranje i dogovaranje.

Prema Periću⁸⁹, privođenje je mjera kojom se neka osoba prinudno dovodi u prostorije organa unutrašnjih poslova, drugog organa ili do određenog mjesta. Privođenje ulazi u širi pojam lišenja slobode, pa ga sa formalno-pravnog i kriminalističko-taktičkog stanovišta treba promatrati u okviru te problematike.

Samo privođenje treba poduzimati u skladu sa kriminalističkim pravilima za ovu radnju⁹⁰, a mi ćemo se ovdje osvrnuti samo na neke momente, na koje treba obratiti posebnu pažnju. Prilikom privođenja osoba službenim automobilom postoje, po našem mišljenju određeni kritični momenti, a to su ulazak u automobil, izlazak iz automobila i ulazak u službene prostorije. Tako, prilikom uvođenja osobe koja je lišena slobode u automobil za privođenje, ne smije biti opuštanja od strane policajaca jer je to prilika da se pokuša bjekstvo. Pognuti položaj tjela prilikom ulaska u automobil, osoba lišena slobode može iskoristiti za napad na policajce, pokušaj, a može odbaciti predmete koje eventualno posjeduje. Prilikom izlaska iz službenog automobila, u blizini ulaza u službene prostorije, osoba lišena slobode, također, može pokušati bjekstvo, sa ili bez napada na policiju. Praksa pokazuje da u takvim situacijama popušta koncentraci-

---

⁸⁹ Ibid., str. 431, 432.

⁹⁰ Ibid., str. 432, 439.

ja policajaca pošto smatraju da su okončali službenu radnju a osoba koja se privodi računa upravo s tim. Zato policajci i tada moraju biti maksimalno oprezni s tim da, odmah po izvođenju osobe iz automobila, u njenom prisustvu pregledaju isti u cilju pronalaska eventualno odbačenih predmeta. Taj pregled službenog automobila je višestruko je koristan. Prvo, samim pronalaskom određenih predmeta (droga, novac i sl.) doprinosi se uspješnosti dokazivanja u krivičnom postupku. Nadalje, ukoliko bi ovaj pregled obavio kasnije, za očekivati je da osoba ne potvrdi da je predmet njen jer nije pronaden kod nje niti u njenom prisustvu. I najzad, u slučaju drugačijeg postupanja, policija nikad ne bi bila sigurna ko je odbacio predmet u službenom automobilu, što bi, u najgorem slučaju, moglo dovesti do određenih zloupotreba. Prema tome, pravilo je da se poslije svakog privođenja odmah, i to u prisustvu privedene osobe, pregleda službeni automobil.

I konačno, kada se privođenje okonča smještajem osobe u odgovarajuću službenu prostoriju, ne znači da je prestala opasnost od aktivnog otpora ili napada, odbacivanja ili uništenja predmeta, samopovređivanja ili pak bjekstva. Praksa pokazuje da su delinkventi bježali na razne načine, od trčanja kroz ulazna vrata, iskakanja kroz prozor na nižim spratovima, a kada su u pitanju viši spratovi, onda spuštanjem niz oluk ili gromobran, skakanjem na obližnje drvo, pa čak skakanjem na krov parkirano automobila. Ovo su samo neki od mnogobrojnih solucija na koje se delinkventi odlučuju koristeći nepažnju policajaca u službenim prostorijama.

Pored navedenog, posebnu pažnju treba obratiti na privođenje osoba ženskog pola (delinkvenata), s obzirom na nepredviđenost reakcija koje se mogu desiti.

4.11. Deblokada

Tek po okončanju naprijed opisane radnji i mjera vrši se deblokada objekta ili prostora. Ne treba je vršiti stihijski i neorganizirano, već naprotiv, postupno i sistematski. Prema naprijed utvrđenom ili na licu mjesta eventualno izmjenjenom planu, vrši se deblokada, tj. organizovano povlačenje policije, te povratak u službene prostorije. Postupnost deblokade znači da se oni povlače u grupama napuštajući tako mjesto racije, s tim da sigurnost svakog pojedinca bude na potrebnoj razini.

4.12. Tajno osmatranje mjesta racije

Kao što smo na početku napomenuli, nakon deblokade i ponlačenja policije sa lica mjesta, potrebno je za izvjesni vremenski period vršiti tajno osmatranje mjesta racije. Delinkventi, koji nisu bili obuhvaćeni racijom ili su nakon legitimisanja uredno napustili mjesto racije, često dolaze, odnosno vraćaju se na lice mjesta da provjere učinak racije. Naime, uvijek postoji mogućnost da svi predmeti krivičnog djela nisu otkriveni i privremeno oduzeti, bilo da se radi o prethodno sakrivenim ili u toku racije sakrivenim ili odbačenim predmetima. Pored toga, delinkventi koji su slučajno izbjegli raciju, mogu doći na lice mjesta da se informišu od očevidaca o toku racije i njenim efektima. Pažljivim tajnim osmatranjem, blagovremenim obavještenjem rukovodioca racije i adekvatnim naknadnim reagovanjem moguće je sumnjive osobe lišiti slobode, te pronaći i oduzeti predmete krivičnog djela.

Uz to, u zavisnost od situacije (kafić, diskoteka i sl.), moguće je čuti određene interesantne komentare posjetilaca i konobara, iz kojih bi se eventualno mogli izvući neki korisni zaključci za budući rad.

Ovim bi bila okončana prva faza racije.

4.13. Lični pretres

Nakon privođenja sumnjivih osoba u prostorije organa unutrašnjih poslova, započinje druga faza racije, koja se sastoji u kompleksnoj kriminalističkoj obradi svih privedenih.

Prvo što se neizostavno poduzima je detaljan lični pretres⁹¹ svake privedene osobe. Prethodno je, unutar blokiranog prostora, izvršen samo površinski pretres ili pregled osoba jer detaljni pretres I nije mogao biti izvršen. Sada, kada su se stekli uslovi za to, vrši se detaljan lični pretres. Bez obzira da li je kod neke od privedenih osoba ranije nešto pronađeno i oduzeto, u prostorijama organa unutrašnjih poslova se obavezno mora izvršiti detaljan pretres⁹². Cilj je da se pronađu i privremeno oduzmu predmeti i tragovi krivičnog djela, te oružje i orude pogodno za napad, odbranu ili samopovređivanje. Ukoliko se prilikom pretresa pronađu

⁹¹ Krivičnoprocesni osnov za pretres osoba je u članu 206-210 Zakona o krivičnom postupku.

⁹² O kriminalističkom aspektu ličnog pretresa vidi u : Krivokapić, V., Žarković, M.: op. cit., str. 331-335.; Vodinić, V., Aleksić, Ž.: cit. djelo, str. 175; Perić, V.: op. cit., str. 371, 372; Marković, T.: op. cit. str.436.

određeni predmeti i tragovi, oružje ili oruđe, oduzeće se u skladu sa člalom 211. Zakona o krivičnom postupku.

4.14. Utvrđivanje identiteta

Ukoliko prilikom legitimisanja, iz bilo kog razloga nije bilo moguće identifikovati neku osobu, to je neophodno uraditi nakon privođenja i detaljnog ličnog pretresa. Razlozi zbog kojih će biti potrebno utvrditi identitet su razni, kada osoba ne posjeduje lične isprave, kada osoba uskraćuje davanje podataka o svom identitetu, kada se sumnja da je lična isprava falsifikovana, kada se sumnja da osoba daje lažne podatke o sebi, kada osoba ne posjeduje lične isprave a zbog psihofizički nedostataka (gluvo-nijema osoba) nije u stanju da o sebi pruži identifikacione podatke.

Prema Krivokapiću⁹³, utvrđivanje identiteta je kriminalističko-taktička i tehnička djelatnost koja se poduzima uvijek kada se pojavi sumnja u identitet određene osobe. Potpuno utvrđivanje podrazumijeva utvrđivanje svojstava (pravnih, faktičkih i fizičkih) po kojima se jedna osoba razlikuje od svih drugih. O značaju ove djelatnosti svjedoče i odredbe ZKP-a, po kojima policija može poduzimati potrebne mjere u vezi sa utvrđivanjem istovjetnosti osoba⁹⁴, a u određenim slučajevima mogu odrediti čak i pritor ukoliko je to neophodno da bi se utvrdio identitet konkretne osobe.

Prema Pavišiću⁹⁵, identitet se može utvrditi sljedećim sredstvima: utvrđivanje pravnog identiteta pomoću podataka o građanskom stanju, utvrđivanje identiteta na osnovu fizionomije osobe - ličnim opisom, pomoću fotografije, antropometrijskim podacima i neposrednim poznavanjem, te utvrđivanje identiteta na osnovu papilarnih linija prstiju i / ili dlanova.

Identitet je neophodno utvrditi upravo u ovoj fazi racije, inače ne bi bilo moguće nastaviti nadnju kriminalističku obradu određene sumnjive osobe. Kako izvršiti kriminalističke provjere ili se upustiti u obavljanje razgovora ako se sumnja ili se uopće ne zna o kojoj osobi se radi. Prema tome, utvrđivanje identiteta je preduslov da bi se protiv određene osobe mogla poduzeti bilo koja radnja i mjera.

⁹³ Krivokapić, V., Žarković, M.: op. cit. str. 136.

⁹⁴ Vidi čl. 151. st. 2.; čl. 196. st. 1. u v. čl. 191. st. 2. t. 1. ZKP-a.

⁹⁵ Pavišić, B., Modly, D., i sar.: Kriminalistika, Pravni fakultet, Rijeka, 1995, str. 135.

4.15. Fotografisanje i daktiloskopiranje

Prema Zakonu o krivičnom postupku⁹⁶, policija može fotografisati i daktiloskopirati osumnjičene osobe. Ove kriminalističko - tehničke radnje imaju svoju punu svrhu upravo prilikom poduzimanja racije. Naime, tada se može desiti da se liše slobode osobe sumnjive da su izvršile krivično djelo, ali da njihov identitet nije moguće utvrditi. Tada se putem fotografije vrši prepoznavanje ili se fotografija objavljuje u sredstvima javnog informisanja, kako bi se utvrdio identitet konkretne osobe. Naravno, to objavljivanje u sredstvima informisanja može rezultirati i prepoznavanjem određene osobe kao izvršioca krivičnog djela, čime bi efekat bio potpun. Pored toga, fotografisanje se može vršiti i u druge svrhe, ukoliko se radi o osobi osumnjičenoj za izvršenje krivičnog djela, ili pak povratniku. Tada se fotografija ulaže u album fotografija delinkvenata kao jednu od kriminalističko-operativnih evidencija. Ukoliko je povratnik već ranije fotografisan, onda foto-album treba osvježiti novom fotografijom.

Zakon o krivičnom postupku upotrebljava termin uzimanje otisaka prstiju, ali s obzirom na značaj daktiloskopije u predkrivičnom i krivičnom postupku, te dokazivanja putem vještačenja papilarnih linija, onda smatramo da, u zavisnosti od konkretne situacije, određenu osobu treba daktiloskopirati (uzeti otiske svih deset prstiju ruku) i hejroskopirati (uzeti otiske dlanova).

4.16. Provjere u kaznenoj i kriminalističkim evidencijama

Po utvrđivanju identiteta, ili ukoliko je identitet poznat, po okončanju detaljnog ličnog pretresa pristupa se vršenju kriminalističkih provjera. Odluka da se racija uopšte poduzme, temelji se, pored ostalog, i na informacijama (podacima) o kriminalnoj djelatnosti jedne ili više osoba. Tako će već u fazi pripreme i planiranja biti izvršene provjere u kaznenoj i kriminalističko operativnim evidencijama sa ciljem što potpunije spoznaje o određenim osobama. Međutim, racijom se, gotovo uvijek, zahvati i neplanirani krug osoba za koje će, upravo u ovoj fazi, biti neophodno izvršiti odgovarajuće provjere.

Pored kaznene evidencije, najneophodnije su provjere u MOS evidenciji, evidenciji određenih kategorija delinkvenata (povratnici i specijalizirani delinkventi), opštoj abecednoj kartoteci, evidenciji nadimaka, evi-

---

⁹⁶ Vidi čl. 152. st. 2. i 3. ZKP-a.

denciji ukradenih i nestalih predmeta, ali i u prijavno- odjavnoj evidenciji građana, evidenciji ličnih karata, evidenciji putnih isprava, evidenciji vozila i vozača, te registru potražne djelatnosti.

Navedene kriminalističke provjere su korisne, bez obzira da li je njihov ishod pozitivan ili ne, jer kriminalista tako formira predodžbu s kakvom osobom ima posla. S obzirom na operativni karakter kriminalističkih evidencija, ove provjere moguće je obaviti veoma brzo i u bilo koje doba dana.

4.17. Informativni razgovor

Sljedeća u nizu radnji koje se poduzimaju u okviru provođenja racije je obavljanje informativnog razgovora sa privedenim osobama. Prema Periću⁹⁷ i Krivokapiću⁹⁸, za uspješno vođenje informativnih razgovora potrebno je da se ispune određene pretpostavke. To su blagovremene pripreme i plan razgovora taktičko određivanje vremena i mjesta vođenja razgovora, sposobnost da se sugovornik navede na razgovor, te pravilan izbor pitanja i taktike njihovog postavljanja, tj. taktika ispitivanja. Naravno, ovakve pretpostavke će biti ispunjene samo ukoliko se informativni razgovor vodi sa osobama zbog koji je racija i organizovana. Naprotiv, ukoliko se razgovor vodi sa osobama čije hapšenje se nije konkretno planiralo, onda je situacija drugačija. Tada će, zbog hitnosti u postupanju, adekvatne pripreme za razgovor izostati. Ali, to ne znači da se razgovor treba voditi stihijski i prema trenutnom nahodanju. Kod ovakvih i sličnih situacija, Perić⁹⁹ upozorava da bi bilo veoma štetno ako bi se informativni razgovor vodio bez ikakvih priprema i plana, jer se tada ne bi moglo govoriti o odgovarajućoj taktici ispitivanja. On sugerše da je i u takvim situacijama moguće i potrebno sačiniti kratak podsjetnik ili bar u mislima razraditi kratak plan razgovora. Po obavljenom razgovoru sačinjava se za bilješka.

Krajnji rezultat razgovora može uticati na izbor i efikasnost poduzimanja daljnjih radnji u okviru racije.

Ukoliko se za neke od osoba utvrdi da su nedužne, treba im dati adekvatno objašnjenje i pustiti ih na slobodu. U odnosu na ostale, poduzimaju se daljnje potrebene mjere i radnje.

---

⁹⁷ Perić, V.: op. cit., str. 229.

⁹⁸ Krivokapić, V., Žarković, M.: op. cit., str. 358.

⁹⁹ Perić, V.: op. cit., str.229.

4.18. Pretres stana i drugih prostorija

Osobama koje su evidentirane u kaznenoj ili operativnim evidencijama, ali i osobama koje to nisu, ali postoji sumnja da su u vezi s njima, kao i osobama kod kojih su tokom racije pronadeni predmeti krivičnog djela, korino je izvršiti pretres stana i drugih prostorija.

Pretresanje je jedna najznačajnijih istražnih i kriminalističkih radnji kojom se pronalaze materijalni dokazi, učinioci krivičnih djela, osobe za kojima se traga, leševi i djelovi leša. Pravno regulisanje ove istražne radnje u ZKP-a obuhvata uslove njenog vršenja, (materijalne, formalne i faktičke) i nadležnost, dok je taktika i tehnika njihovog sprovođenja riješena pravilima kriminalistike¹⁰⁰. Pretresanje u sklopu racije vrši se, uglavnom, bez pismene i obrazložene naredbe suda¹⁰¹. To predstavlja izuzetak od materijalnog i formalnog uslova u odnosu na redovan način pretresanja¹⁰².

Kada vrši pretresanje stana i drugih prostorija bez naredbe, policija je dužna da o tome odmah podnesne izvještaj nadležnom istražnom sudiji, a ako se postupak još ne vodi - javnom tužiocu¹⁰³.

Posebno naglašavajući značaj pretresanja, Perić¹⁰⁴ ističe da se ne radi samo o pronalaženju direktnih materijalnih dokaza o već izvršenom deliktu, nego se mogu pronaći i različiti predmeti i tragovi koji, kao materijalne indicije mogu poslužiti kao putokaz za otkrivanje i rasvijetljavanje djela koja uopšte nisu prijavljena, te za spriječavanje pripremanih djela. Također, mogu se ostvariti različita kriminalističko- operativna saznanja o sklonostima i načinu života sumnjive osobe, o njenom imovnom stanju, o planiranju kriminalne djelatnosti, te o krugu osoba s kojima se druži i kontaktira.

Ukoliko to procjena trenutne situacije nalaže, pretres stana se može obaviti i prije informativnog razgovora. To će biti slučaj ukoliko se pretpostavlja da bi neko od poznanika mogao obavijestiti ukućane delinkventa da eventualno uklone ili unište materijalne dokaze, tj. da osobe koje se kriju hitno napuste određeni stan. Prema tome, sa takvim situacijama uvijek treba računati, pa pretres stana obaviti po utvrđivanju identiteta ili nakon kraćeg informativnog razgovora. Jasno je da će i nakon pretresanja biti neophodno obaviti razgovor sa sumnjivom osobom.

---

¹⁰⁰ Jekić, Z.: op. cit., str. 238.

¹⁰¹ Vidi čl. 210. st. 1. ZKP-a.

¹⁰² Jekić, Z.: op. cit., str. 240.

¹⁰³ Vidi čl. 210. st. 5. ZKP-a.

¹⁰⁴ Perić, V.: op. cit., str. 372, 373.

Što se tiče kriminalističkog aspekta pretresa, bez obzira na hitnost u postupanju, potrebno je obaviti određene pripreme. To se odnosi na kriminalističke provjere ukućana, te mogućnost neopaženog prilaska stanu. Naime, pretresanje je, po našem mišljenju, uz hapšenje, najdelikatnija kriminalistička (i istražna) radnja. Ta delikatnost ogleđa se u nekoliko segmenata: neopažen prilazak stanu kako tražene osobe ne bi pobjegle, te da se ne uklone ili unište materijalni dokazi; od neopaženog prilaska zavisi (ali ne samo od njega) i efikasan ulazak u stan (što je možda i najopasniji zahvat za policiju); zatim lišenje slobode zatečenih osoba, ukoliko one pružaju otpor, i na kraju, sama taktika i tehnika pretresanja.

Kad je u pitanju racija, pogodnost je u tome što je sumnjiva osoba već lišena slobode, ali to ipak ne znači da minimum priprema ne treba obaviti, kako bi sam pretres stana i drugih prostorija bio što uspješniji.

Ukoliko bi se pretresanjem pronašli materijalni dokazi ili učinioci krivičnih djela, onda bi daljnji postupak sa osobom kod koje je pretres vršen mogao prevazilaziti osnovni okvir i zadatak racije. To će, naravno, zavisiti od svake konkretne situacije.

U svakom slučaju, bez obzira na ishod pretresa stana i drugih prostorija, efekat neće izostati jer će se, sigurni smo, doći do određene spoznaje o ličnosti osumnjičenog, a u krajnjoj liniji potvrdiće se ili opovrgnuti određene sumnje u vezi sa njegovom kriminalnom djelatnošću.

4.19. Utvrđivanje alibija¹⁰⁵

Prilikom obavljanja informativnog razgovora sa ciljem prikupljanja ličnih dokaza, često postoji potreba da se provjeri izjava sumnjive osobe u slučaju kada tvrdi da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela bila na nekom drugom mjestu¹⁰⁶. Tako provjeravanje je u stvari utvrđivanje alibija (alibi, lat. = drugdje, negdje drugdje, negdje na drugom mjestu). Po Vodineću¹⁰⁷ pod alibijem se smatra dokaz da je konkretna osoba u vremenu kada je izvršeno konkretno krivično djelo bila na nekom drugom mjestu, a ne na mjest izvršenja krivičnog djela, iz čega proizilazi logičan zaključak da je ta osoba bila u fizičkoj nemogućnosti da izvrši to krivično djelo. Utvrđivanje alibija trebalo bi vršiti u odnosu na sve osumnjičene koji su u sklopu racije lišeni slobode. U takvim prilikama, s obzirom na efekat iznenađenja, osumnjičeni neće imati uvjerljivo pripremljen lažni alibi, što

¹⁰⁵ O utvrđivanju alibija, vidi u : Vodineć, V., Aleksić, Ž.: op. cit., str. 66-84; Krivokapić, V., Žarković, M.: op. cit., str. 402-404, i Perić, V.: op. cit., str. 214-216.

¹⁰⁶ Krivokapić, V., Žarković, M.: op. cit., str. 402.

¹⁰⁷ Vodineć, V., Aleksić, Ž.: op. cit., str. 68.

u određenim slučajevima može povećati stepen vjerovatnoće da je izvršio krivično djelo. S obzirom da je samo prisustvo na mjestu izvršenja krivičnog djela jedna od najvažnijih orjentaciono - eliminacionih indicija¹⁰⁸, onda nema sumnje da je utvrđivanje alibija veoma značajna kriminalistička djelatnost koja doprinosi uspješnom otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela. Provjeru alibija ne bi trebalo okončati bez uvida u evidenciju sumnjivih legitimisanih osoba.

4.20. Okončanje racije

Racija se može okončati na nekoliko načina, ili tačnije rečeno, konačno postupanje prema osobama koje su obuhvaćene racijom ima različite kriminalističke i procesne forme. Ovom prilikom nabrojaćemo one najčešće i najkarakterističnije. Kao što je već rečeno, osobe čiji se identitet utvrdio odmah po privođenju, a nisu osumnjičene za bilo kakvu kriminalnu djelatnost, puštaju se odmah na slobodu; osobe koje se nisu odazvale pozivu na izdržavanje zatvorske kazne privode se ili sprovode u odgovarajuću kazneno-popravnu ustanovu; osobe za koje postoji naredba za dovođenje privesće se sudu koji je izdao naredbu¹⁰⁹; osobe koje se nalaze u bjekstvu iz kazneno-popravne ustanove prinudno će se vratiti da nastave izdržavanje kazne. Postupak sa osobama za koje postoje osnovi sumnje da su izvršili krivična djela za koje se goni po službenoj dužnosti, također može biti različit: osobe za koje poduzimanjem radnji u okviru racije sumnja nije potvrđena-puštaju se na slobodu; osobe za koje postoji neki od osnova iz člana 191. ZKP-a, stavljaju se u pritvor¹¹⁰ radi poduzimanja daljnjih istražnih i kriminalističkih radnji u cilju podnošenja krivične prijave, odnosno pokretanja krivičnog postupka. Pored toga, Perić¹¹¹ navodi da se, u zavisnosti od osnova sumnje za postupanje, privedene osobe mogu propratiti istražnom sudiji, sudiji za prekršaje, nekom drugom organu unutrašnjih poslova ili u prihvatilište.

Na taj način praktično je završen operativni dio racije.

---

¹⁰⁸ Ibid., str. 67.

¹⁰⁹ Vidi čl. 184. ZKP-a.

¹¹⁰ Interesantno je napomenuti da Prednacrtom novog ZKP-a FBiH, policija ne može odrediti pritvor, što do sada nije bio slučaj.

¹¹¹ Perić, V.: op. cit., str. 403.

4.21. Analiza racije

Odmah nakon završetka racije, organizira se sastanak svih policajaca koji su u raciji učestvovali. Cilj ovakvog sastanka je analiza rezultata racije. Prvo operativni rukovodilac racije daje sumarni prikaz toka, sadržaja i krajnjeg efekta racije, nakon čega rukovodioci operativnih grupa iznose svoja zapažanja i konačno, prema potrebi, svaki učesnik racije iznosi svoja bitna zapažanja. Kroz diskusiju, koja se potom vodi, raspravlja se kako o eventualnim greškama, propustima, ili poteškoćama na koje se nailazilo, tako i o pozitivnim efektima. Na takav način moguće je izvesti pravilne zaključke o konačnom uspjehu racije. Ti zaključci, kako pozitivni tako i negativni, svakako će koristiti za uspješno planiranje i poduzimanje budućih relacija.

4.22. Izvještaj o raciji

Po okončanju svih radnji, mijera i analize racije, sačinjava se zaključni izvještaj o svemu što je urađeno. Izvještaj sačinjava operativni rukovodilac racije uz pomoć rukovodioca pojedinih operativnih grupa koje su učestovale u raciji. U taj izvještaj treba unijeti i zaključke o analizi racije, kako bi se u buduće izbjegle eventuale greške i samim tim, radilo efikasnije. Takav izvještaj ulaže se u operativne kriminalističke evidencije.

Korištena literatura

1. Aleksić, Ž.: Kriminalistika, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
2. Dimitrijević, D. i sar.: Krivično procesno pravo, Naučna knjiga, Beograd, 1990.
3. Jekić, Z.: Krivično procesno pravo, Beograd, 1988.
4. Katić, M.: Osnovi kriminmalističke taktike, Srednja policijska škola, Sarajevo, 1973.
5. Krivokapić, V.: Kriminalistička taktika, VŠUP, Beograd, 1982, 1984, 1987, 1990 i 1996.
6. Krivokapić, V., Žarković, M.: Kriminalistička taktika, VŠUP, Beograd, 1996.
7. Lazin, Đ., Bejatović, S.: Praktikum za krivično procesno pravo, Naučna knjiga, Beograd, 1988.
8. Marković, T.: Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika), Zagreb, 1961, 1972.

9. Pavišić, B., Modly, D. i sar.: Kriminalistika, Pravni fakultet Rijeka 1995.
10. Perić, V.: Oblici operativne djelatnosti službe javne sigurnosti, MUP Hrvatske, Zagreb 1987.
11. Policijska racija, IZBOR članaka iz stranih časopisa, br. 1/87.
12. Prednacrt ZKP-a FBiH, Sarajevo, 1987.
13. Vasiljević, T.: Sistem krivičnog procesnog prava, Savremena administracija, Beograd, 1981.
14. Vasiljević, T., Grubač, M.: Komentar zakona o krivičnom postupku, Savremena administracija, Beograd, 1990.
15. Vodinelić, V.: Kriminalistika, 1958, 1972, 1984, 1987.
16. Vodinelić, V., Aleksić, Ž.: Kriminalistika, Informator, Zagreb, 1990.
17. Zakon o krivičnom postupku, bilješke i komentar V. Bajra, Informator, Zagreb, 1987.
18. Zakon o krivičnom postupku, sa sudskom praksom i objašnjenjima Š. Vukovića, Savremena administracija, Beograd, 1988.

Mr. Mirsad D. Abazović

TERORIZAM I BOSNA I HERCEGOVINA (Moguća prologomena za rasprave o fenomenologiji terorizma u BiH)

Terorizam je moguće i neophodno posmatrati iz više uglova i sa više razina. Nije dvojbeno da je terorizam onaj oblik ljudske djelatnosti, dakako destruktivne, čak najekstremnije destruktivne, o kojoj promatranje ne može ići ni jednolinijski ni pravolinijski. Ta pojava ima longitudinalan karakter (nema jednkrotnosti), interdisciplinarna i multidisciplinarna je (u pogledu proučavanja izvorišta i ciljeva - povijesni, etički, sociološki, politikološki, psihološki, tehničko-tehnološki aspekt etc.) i multimedijalna je (sa aspekta izvršioca i sredstava - pojedinac, grupa, grupe, organizacija; banalna, razvijena, sofisticirana, visokosofisticirana sredstva), a kompatibilna je sa procesima kako konkretne društvene zajednice tako i čovječanstva u cjelini.

Terorizam kao destrukciju, ali i kao elementarno konkretne pojave i izravna djela, nije uputno promatrati samo sa aspekta neposrednog izvršenja određene radnje, nego je nužno analizirati društveni ambijent u kojem se on (terorizam) realizira i dešava. To naprosto zbog toga što to diferencira terorizam od običnog kriminlnog čina, odnosno diferencira destrukciju kao sistem od individualnog kriminalnog (manijakalnog) ponašanja.

Međutim, već je prostor jedne države, uključujući njeno unutrašnje stanje društvenih odnosa, zatim njenu interaktivnu poziciju sa državnim subjektima iz neposrednog okruženja te njena situiranost u regionalnom smislu, dakle taj prostor dovoljan je da bi se moglo govoriti o pojavama terorizma, uzrocima i njegovim posljedicama kako u toj državi tako i šire, a to "šire" posmatrano po sistemu tour-retour uslovljenosti i međuovisnosti. U tom smislu ćemo pokušati otvoriti određena pitanja na relaciji: terorizam i Bosna i Hercegovina.

Bosna i Hercegovina je takav društveni ambijent u kome se dešavaju pojave koje predstavljaju krajnje specifikume u novijoj povijesti:

1. BiH je država na koju je izvršena agresija.

2. Agresija je izvršena angažiranjem spoljnih vojnih, policijskih, paravojnih i parapolicijskih efektivna, sa snažnim osloncem na dijelove stanovništva same Bosne i Hercegovine i to ne samo u smislu gole kolaboracije te populacije, nego i u smislu njenog aktivnog političkog, vojnog i policijskog djelovanja.

3. Pored standardnih modela ponašanja u agresiji (osvajanje teritorije primjenom oružane sile i izvođenjem dještava iz sistema specijalnog rata), primjenjivane su metode: genocida / masovnih ubistava i progona (primarno nad bošnjačkim narodom), urbicida (sa naglaskom na privatno vlasništvo), kulturocida, zatim silovanja, masovnih hapšenja i dr.

4. U određenom periodu, tumačenja agresije na Bosnu i Hercegovinu su poprimala špekulacije o gradanskom, meduetničkom i medureligijskom ratu.

5. Ratno profiterstvo se tokom rata iz rudimentarnih i sporadičnih sfera pretvorilo u svojevrstan sistem formiranja lokalnih (mini regionalnih) kriminalnih grupa s tendencijom prerastanja u kriminalno oligarhijsko organiziranje.

6. Napadajući i napadnuti kolektiviteti ulazili su u konkretne saveze sa državama, asocijacijama i institucijama koje su inače međusobno povijesno suprotstavljene.

7. Po okončanju ratnih dještava i uspostavljanju mira instalirana je unutrašnja administrativno pravna struktura i infrastruktura koja je više eksperimentalne naravi nego što je to već društveno istestiran model (dva entiteta, deset kantona /i oko Federacije BiH traju sporovi da li je to federacija naroda ili federacija kantona/, preko 120 općina, de jure dvije, a de facto tri vojske, de jure dva, a de facto tri policijska sistema, nejedinstvenost kontrole državne granice, trojnost komunikacijskih sistema itd.).

8. U konkretnoj društvenoj praksi i političkoj pragmi ima tendencija ka uspostavljanju jednakost: država - politička stranka - nacija - vjeroispovijest.

9. Mada su prestala ratna dještva, nisu sa društvene scene iščezli hegemonistički srpski i hrvatski velikodržavni projekti.

Dakle, Bosna i Hercegovina je u dobroj mjeri zemlja poharanih ljudskih i materijalnih potencijala i resursa; u državno pravnom smislu je veoma razuden i heterogen organizam sa daljom tendencijom atomizacije

i to na lokaletatističkom konceptu; politička i ideološka svijest su prilično rasute i nedefinirane sa programskog aspekta i aspekta konzistentnosti ciljeva i profiliranosti; veoma je loša, ako ne i katastrofalna ekonomska situacija kako društva u cjelini tako i građana pojedinačno (statistički je zanemarljiv broj dobro situiranih); mogućnost spoljnih političkih i ideoloških, pozitivnih ili retrogradnih utjecaja je veoma velika, čak elementarno neograničena i neograničavajuća.

Ovakvo stanje, kao društvena realnost i objektivna datost, posmatrano iz ugla realiteta ambijenta za egzistiranje terorizma na ovom području, prepostavlja: **a)** postojanje kolektivnih i individualnih frustracija, koje uključuju i osvetu kao stanje svijesti veoma pogodno za manipuliranje, **b)** nekontroliranost nagomilanog oružja kod pojedinaca i grupa, kako klasičnog tako i sofisticiranog (uključujući i otrove za masovnu upotrebu), **c)** usljed razudene i međusobno konfrotantne političke i administrativne strukture i infrastrukture BiH, elementarno je onemogućen rad specijaliziranih institucija prevencije, otkrivanja i gonjenja, prvenstveno policije i pravosuđa i **d)** postojanje neostvarenih ambicija koje su bile podloga za počinjanju agresije na BiH i vođenju rata na ovom području.

Sve ovo, uključujući i mnoge druge elemente, bilo je realan okvir da se u vremenu samo od dvije godine (od potpisivanja Dejtonskog sporazuma novembra 1995. godine pa do sada), a prema podacima dobijenim od relevantnih izvora, dogode **251 nasilnički akt** (prostor cijele BiH, dakle oba entiteta) koji, kada se analiziraju po utvrđenoj metodologiji kriminalističkog istraživanja, spadaju u kategoriju terorizma, gdje se prepoznaju i elementi terorizma iz političkih pobuda, terorizma sa elementima inostranosti, tranzitiranja terorista i dr. i gdje su korištena klasična sredstva koja se prepoznaju u terorističkim aktima u cijelom svijetu, a sve sa habitusom duboke ilegalnosti.

Dakle, terorizam (ne samo nasilnički akti) je destinantan i u Bosni i Hercegovini i prema Bosni i Hercegovini.

Polazeći od svih navedenih momenata, veoma uputno je postaviti, pored ostalog, i sljedeća pitanja:

1. Odakle se generira terorizam u BiH (da li iz inozemstva ili iznutra ili kombinirano, iz određenih političkih centara, mafijaških struktura, raznih institucija - ili u kombinaciji ovih struktura)?

2. Ko je i za koje, odnosno čije ciljeve "izvodač radova" (lica bez perspektive, osvjetnici, "svjesni subjekti", organizirani pripadnici određenih grupacija)?

3. Koje sve posljedice mogu izazvati teroristički akti (da li će posljedice postati uzroci sljedećem nasilju, mogu li posljedice biti kontrolirane, može li doći do stanja bellum omnium in omnes)?

4. Da li je terorizam na ovom području kratkoročne ili dugoročne naravi i da li može biti kontroliran?

5. Nisu li ove pojave terorizma u BiH, koji je ustvari još uvijek tzv. niskog intenziteta, otpuštena spirala koja se razvija u nedogled (od jedinice do n-te pozicije)?

6. Da li je za određene centre moći (stranke, frakcije, mafija, lokalističke oligarhije) *conditio sine qua non* održavanje osvojenih (dostignutih) pozicija?

7. Nadasve, nije li generiranje, podržavanje, održavanje i izvodenje terorističkih akata (sa svim elementima sistematičnosti) nastojanje ili usporavanja ili potpunog onemogućavanja reintegracije Bosne i Hercegovine i uspostave vladavine prava (a ne političkog pragmatizma i voluntarizma) te razvoja demokracije.

Ukoliko se seriozno i sistematski ne budu efektivno i efikasno davali meritorni odgovori i poduzimale produktivne aktivnosti na svim razinama društvenog organiziranja i funkcioniranja, **postavljaju se, opet, sljedeća pitanja:**

1. Može li (hoće li) u Bosni i Hercegovini doći do "alžirizacije"?

2. Je li u perspektivi moguća "irizacija" Bosne i Hercegovine ili njenih dijelova?

3. Da li će u BiH doći do "espanizacije" i "libanonizacije"?

4. Da li će organizirani kriminogeni elementi, da bi sačuvali svoju materijalnu poziciju, preko terorizma, pokušati da obezbijede i političku, odnosno državnu moć?!

Umjesto zaključaka, doima se sasvim uputnim navesti stavove iz Lionske "Deklaracije o terorizmu"¹¹² i odnos SAD prema ovom pitanju.

Lionska "Deklaracija o terorizmu" glasi:

"Nakon kukavičkog napada na Dhahran, koji je odnio veliki broj života američkih građana i ranio stotine nevinih civila, mi, zemlje članice G7, osuđujemo ovaj barbarski i neopravdani čin i svim srcem izražavamo sućut sa Sjedinjenim Američkim Državama i Saudijskom Arabijom zbog njihove užasne nesreće. Odajemo počast u spomen na žrtve i izjavljujemo najdublju sućut njihovim porodicama, i američkom i saudijskom narodu. Također osuđujemo i ostale nedavne terorističke događaje.

Ove tragedije ojačale su nas u uvjerenju da je terorizam glavni izazov svim državama i društvima danas. Mi još jednom potpuno osuđujemo terorizam u svim vidovima i manifestacijama, bez obzira na počinioc ili

---

¹¹². Lionska deklaracija donesena je na "Samitu osmorice" 27. juna 1996. godine, u Lionu, povodom terorističkog napada na američku bazu u Dhahranu, Saudijska Arabija.

njihove motive. Terorizam je svirep zločin, i zato ne smije biti izgovora ili izuzetaka prilikom privođenja počinitelaca pravdi.

Izjavljujemo da smo odlučni da se ujedini u našim naporima i odlučnosti da se borimo protiv terorizma svim legalnim sredstvima. U sukladnosti sa smjernicama usvojenim od strane Osmorice u Otawi, mi snažno animiramo sve države da se odreknu davanja potpore teroristima. Mi se ponovo posvećujemo i pozivamo i ostale da se pridruže našim naporima da se suprotstavimo aktivnostima terorista i onih koji ih podržavaju, uključujući i prikupljanje priloga, planiranje terorističkih akata, osiguravanje naoružanja, pozivanje na oružje i poticanje na terorističke akte. Posebna pažnja treba se obratiti na prijetnju upotrebe nuklearnog, hemijskog i biološkog materijala, kao i toksičnih supstanci, u svrhu terorizma.

Smatramo borbu protiv terorizma apsolutnim prioritetom, i ponavljamo da je neophodno da sve države potvrde i prihvate bitne međunarodne konvencije. Kad se to implementira, mnoge od preporuka "Osmorice" o tome kako da se riješava ovaj problem, bit će razmatrane i ujedinit će policijske vlasti u borbi protiv terorizma. I mi smo riješeni da učinimo i više : da pregledamo i implementiramo, u saradnji sa svim državama, sve mjere usmjerene na jačanje snaga međunarodne zajednice u borbi protiv terorizma. Da bi se to dovelo do kraja, odlučili smo da će se ministarski sastanak koji će razmotriti i preporučiti dalje akcije, održati u Parizu početkom mjeseca jula 1996.godine".

A politika borbe protiv terorizma SAD preferira tri opća pravila:

Prvo, nema pogađanja s teroristima i nema prihvatanja ucjena;

Drugo, tretirati teroriste kao kriminalce, agresivno ih proganjati, i primjenjivati slovo zakona i

Treće, izvršiti maksimalan pritisak na države koje sponzoriraju i podržavaju teroriste nametanjem ekonomskih, diplomatskih i političkih sankcija i poticanjem drugih država da čine isto.

Nedžad Vežagić

EU PHARE MULTI-COUNTRY PROGRAMME FOR
FIGHT AGAINST DRUGS
EU PHARE MEĐUDRŽAVNI
PROGRAM ZA BORBUTIV DROGA

Posljedice radikalnih političkih i ekonomskih promjena koje su se desile u zemljama Centralne i Istočne Evrope (CEEC) od 1989. ukazuju na značajan porast nezakonitog prometa droga među tim zemljama kao i sa zemljama Evro-pske unije (EU), a naročito sa zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza. Značajan je porast potrošnje droga naročito kod omladine što dovodi do negativnih posljedica za porodicu i teškoća za uspostavljanje stabilnih društvenih struktura zemalja.

Uzrok ovakvog drastičnog porasta se vidi u radikalnim ekonomskim promjenama koje su dovele do pada životnog standarda i široko rasprostranjene nezaposlenosti u mnogim zemljama kao rezultat strukturnih reformi koje su uvedene da bi se "bezbolno" prešlo na tržišno orjentiranu ekonomiju; raspad prethodno uspostavljenog socijalnog reda i slabljenje porodice; krhkost novih ekonomskih struktura i njihova nesposobnost da se bore s kriminalom, naročito s ekonomskim kriminalom. Od kritične važnosti je bilo široko otvaranje granica i ukidanje ograničenja za putovanja u inostranstvo u kombinaciji sa slabom carinskom kontrolom što je olakšavalo nezakoniti promet drogama. Kao rezultat toga, na ovim slabostima, uzrastao je organizirani kriminal koji je kao glavni kanal za promet droga u EU koristeći se pritom i povoljnim uvjetima za "pranje novca". Isto tako, potrošnja droga je drastično porasla. Ovi se problemi usložnjavaju raspadom socijalnog reda u zemljama bivšeg Sovjetskog saveza kao i ratom u zemljama bivše Jugoslavije koji je stvorio široko polje za organizovani kriminal i uspostavljanje novih tranzitnih ruta za promet droga.

Svjesne ovih činjenica, zemlje EU su 1992. godine putem Evropske komisije (EC) odlučile uspostaviti poseban **Medudržavni program za borbu protiv droga**. Cilj ovog programa je da se pomogne CEEC zemljama u borbi protiv zloupotrebe i nezakonitog prometa drogama.

Program je multidisciplinarnog karaktera s težištem na razvoju globalnog pristupa fenomenu droga i promociji saradnje među PHARE partner državama na polju borbe protiv droga.

Program se sastoji od tri glavna prioriteta:

- generalni pristup fenomenu droga i politika borbe protiv zloupotrebe droga
- smanjenje potražnje droga i
- kontrola nezakonite proizvodnje i prometa.

Program nudi početne odgovore za potrebe tehničke pomoći i edukacije osoblja na bazi specifičnih okolnosti i prioriteta svake države.

Nadalje, unutar sadržaja *Pristupne strategije* utvrđene na Savjetu Evrope (EU Council) decembra 1994. u Essen-u razmatrano je pružanje pomoći pridruženim državama da usvoje standarde i planove na području droga (*Akcionni Plan EU za borbu protiv droga* usvojen na EU Council-u Juna 1995 u Kanu). S deset država koje su potpisale *Evropske ugovore, Zaključke iz Essen-a, Bijeli papir iz Kana i Madridski samit Uspostavljanja pristupne strategije*, program će poduzeti različite aktivnosti na pripremama ovih zemalja za buduće članstvo EU.

Kooperacija među CEEC državama i sa EU institucijama je od velike važnosti jer partner države treba da se postepeno pretvaraju od primaoca pomoći preko partnerstva, do samog čina postajanja člana EU.

Program se kreira na sastancima Vezne grupe koju čine Nacionalni koordinatori iz svake države. Vezna grupa zasjeda jedanput u dvije godine i tom prilikom izmjenjuju se ideje i iskustva te definišu potrebe i prioritete za svaku regiju.

U okviru decentraliziranog upravljanja Phare međudržavnim programom, uspostavljena je Koordinaciona jedinica programa (PCU) u Latviji (Riga, maj 1995.). Osnovni zadatak PCU je da koordinira implementaciju programa u uskoj saradnji sa Nacionalnim koordinatorima. PCU definiše bitne komponente za sve nacionalne, regionalne i međunacionalne programe u kojima država članica želi da učestvuje ili može da ima koristi od unapređenja nacionalnih ili regionalnih politika o drogama. PCU također upravlja Međudržavnim programom i njegovim komponentama pod nadzorom Vezne grupe (operacioni mehanizam za formulisanje politike i generalnog nadgledanja programa) a sve u skladu ukupne odgovornosti prema EC.

Bosna i Hercegovina je primljena u članstvo EU Phare partner država u aprilu 1996. Već u augustu iste godine, nakon imenovanja Nacionalnog koordinatora, započinje aktivna participacija naše države u ovom

veoma važnom programu. Uspostavljeni su kontakti sa svim Phare partner državama* u okviru Međudržavnog projekta za smanjenje potražnje droga (DDR-Drugs Demand Reduction), Projekta borbe protiv "pranja novca" (Money Laundering), Projekta za uvođenje kontrole prekursora** (Drug Precursors Control), Projekta za uvođenje kontrole lijekova koji sadrže supstance koje podliježu međunarodnoj kontroli (Licit Drugs Control), Projekta informacionog sistema o drogama (Drugs Information System). Isto tako uspostavljeni su bliski kontakti i saradnja s ugovornim institucijama EU (UNDCP – Program UN za kontrolu droga u Beču, EMCDDA – Evropski monitoring centar za droge i ovisnost od droga u Lisabonu).

Prvi rezultati ovih angažovanja su već vidljivi. Naime, učešćem u radnim grupama po pitanju sistemski organizovane borbe protiv zloupotrebe narkotičnih droga i psihotropnih supstanci, te pravovremenim informisanjem nadležnih institucija u BiH; postepeno se stvara mreža eksperata na ovom polju koji će svoje angažovanje uskladiti s standardima zemalja EU; vrše se pripreme za donošenje zakonskih i normativnih akata u skladu sa zakonima u zemljama EU, a paralelno se radi na detaljnom upoznavanju te proširivanju svjesnosti kod zvaničnika nadležnih državnih institucija o opasnostima koje po društvo u cjelini i njegovo stanovništvo predstavlja nezakoniti promet i zloupotreba narkotičnih droga i psihotropnih supstanci. Kao rezultat saradnje s UNDCP, do kraja tekuće godine, u našoj će se državi instalirati moderna laboratorija za identifikaciju droga, te opremiti regionalne laboratorije u Tuzlansko – Podrinjskom i Zeničko – Dobojskom kantonu. Planirano je da tokom 1998. šest eksperata iz ovih laboratorija pohađaju tromjesečnu specijalizaciju u nekoj od međunarodno priznatih laboratorija u evropskim zemljama. Paralelno se vrši obučavanje policijskih snaga za uspješniju borbi protiv ovog društvenog zla, i već je kroz osnovnu obuku prošlo preko 600 policajaca.

Buduće aktivnosti u svrhu implementacije i daljnjeg razvoja ovog programa odvijaće se na regionalnom i subregionalnom povezivanju u okviru Phare partner država u cilju jačanja zajedničkih odbrambenih kapaciteta i sprječavanja nezakonite trgovine drogama. Našoj državi će biti na raspolaganju znatna materijalna i finansijska sredstva koja će se usmjeravati kroz projekte za prevenciju zloupotrebe droga i promociju zdravog stila života, tretman ovisnika o drogama i njihova rehabilitacija, reduciranje snadbijevanja drogama i kontrolu prekursora i lijekova, te fo-

---

* Albanija, Bugarska, Republika Češka, Estonija, Latvija, Litvanija, Mađarska, Makedonija, Poljska, Rumunija, Slovačka Republika i Slovenija.

** kemikalije koje se mogu koristiti za sintezu kontrolisanih droga

miranje cjelokupnog informacionog sistema za praćenje relevantnih parametara društvenog fenomena droga u Bosni i Hercegovini.

Nosioci ovih aktivnosti su: MVP-ured Nacionalnog Phare koordinatora, Nacionalni koordinator programa, eksperti federalnih ministarstava: zdravstva, pravde, sociojalne politike, raseljenih osoba i izbjeglica, obrazovanja, nauke, kulture i sporta, financija i unutrašnjih poslova, a značajan doprinos se očekuje od učešća Nevladinih organizacija (NGOs) kao što su Otvoreno društvo Soroš, Corridor i dr.

Mehmed Basarić

KRIMINALISTIČKA TEHNIKA - DANAS I SUTRA

Cilj ovog članka je da pokuša prezentirati neke aktuelne probleme u obavljanju kriminalističko tehničkih poslova u suzbijanju kriminaliteta i ukaže na pravce prema kojima se kreće ova grana kriminilistike. Osnovnu građu za ovaj članak čine saznanja do kojih se moglo doći prije 1992.g. i prilično oskudne informacije prikupljene nakon rata.

Nastanak i razvitak kriminlističke tehnike je proizašao na osnovu praktične primjene prirodnih i tehničkih nauka na razjašnjavanje krivičnih djela. U početku (približno početkom 20.og vijeka) tehnička sredstva i metode nisu bile sistematizirane i primjenjivane su od slučaja do slučaja. Vremenom se nauka i tehnika, u skladu sa razvitkom i proširenjem granica naučnih saznanja, počela sve aktivnije koristiti za otkrivanje (izazivanje), fiksiranje i ispitivanje materijalnih dokaza (tragova - tih nijemih svjedoka koji ne zaboravljaju i ne lažu), kako u praksi razjašnjavanja krivičnih djela i događaja tako i otkrivanju njihovih počinitelaca. Sa povećanim korišćenjem materijalnih dokaza se sve više javljala i potreba za stručnjacima osposobljenim da takve dokaze pronađu, izvrše njihovu identifikaciju i protumače. Sve brže su se razvijale pojedine specifične naučne discipline (daktiloskopija i druge vrste identifikacije ljudi i predmeta, traseologija, krim.tehnička fotografija, istražna tehnika, ispitivanje dokumenata itd.) koje danas čine kriminalističku tehniku.

Po definiciji se kriminalistička tehnika javlja kao zbirni pojam i označava ukupnost prirodno-naučnih i tehničkih metoda i sredstava koja se koriste na razjašnjavanju krivičnih djela i događaja, odnosno označava granu kriminalistike koja se bavi pronalaženjem, usavršavanjem i primjenom naučno tehničkih metoda i sredstava na suzbijanju kriminaliteta i rasvjetljavanju krivičnih djela. Polazeći od činjenica da većina tragova krivičnih djela, odnosno materijalnih dokaza, u pravilu svoje finalno predstavljanje i tumačenje doživljava na sudu, to se u svijetu određene naučne discipline krim.tehnike nazivaju i forenzične nauke (forensis lat.- javan, sudski). Navedene definicije za kriminalističku tehniku široko zahvataju različite vrste i pravce aktivnosti borbe protiv kriminaliteta. Međutim, u praksi se

neke naučno tehničke discipline i aktivnosti, koje se primjenjuju u preventivne svrhe ili u borbi protiv kriminala i kojima naučnu osnovu čine znanja iz kriminalistike i različita naučno tehnička dostignuća, smatraju posebnim disciplinama. Takve su, npr., one koje se koriste za ocjenu iskaza pojedinih lica (detektor laži, analizer stresa glasa i sl.), za tehničku zaštitu objekata, identifikaciju lica itd., koje ponekad koriste i institucije koje ne spadaju u organe gonjenja.

Danas se, uglavnom, pod pojmom kriminalističke tehnike podrazumijevaju:

- poslovi koji se obavljaju na licu mjesta nekog krivičnog djela ili događaja (pronalaženje, fiksiranje i prikupljanje različitih tragova i predmeta u vezi sa krivičnim djelom, njihovo tumačenje i slanje na ekspertizu; fotografisanje i skiciranje lica mjesta; učešće u rekonstrukciji događaja ili sudskom eksperimentu i dr.);
- obrada materijala sa lica mjesta (izrada fotodokumentacija, skica i sl.);
- poslovi identifikacije lica i predmeta i obrada određenih kategorija izvršilaca krivičnih djela za daktiloskopske i druge evidencije;
- učešće u nekim operativno taktičkim radnjama (pretresi, zasjede i sl.) gdje se koriste krim.tehničke metode i sredstva;
- kriminalističko tehnička ispitivanja i vještačenja različitih vrsta tragova i predmeta prikupljenih na mjestu nekog krivičnog događaja. U manjem broju razvijenih zemalja se, pored navedenih poslova, bave proučavanjem novih metoda i sredstava ili prilagodavanja naučno tehničkih dostignuća drugih nauka radi njihove primjene u borbi protiv kriminaliteta.

Iz navedenih poslova je vidljivo da postoje dva osnovna nivoa obavljanja krim.tehničkih poslova: oni koji se vrše na licu mjesta i oni koji se obavljaju u laboratorijama. Međutim, treba imati u vidu da se tu radi o dva dijela jedne cjeline. Bez pronađenih, pravilno prikupljenih i zaštićenih tragova na licu mjesta, koje je obradio kriminalistički tehničar, nema ni krim. tehničkih ispitivanja i vještačenja, odnosno pretvaranja tragova u materijalni dokaz. I obrnuto, bez učešća krim. tehničkih stručnjaka iz laboratorija u edukaciji osnovnog krim.tehničkog kadra za pronalaženje i prikupljanje tragova uz primjenu odgovarajućih metoda i sredstava, također će biti negativni rezultati u obzbjedenju materijalnih dokaza.

Kakva je danas situacija u pogledu obavljanja krim. tehničkih poslova i zadataka na licu mjesta? U posljednjih desetak godina je veoma brz razvoj nauke i tehnike i postavlja se pitanje kako se to odražava u radu tehničara pri vršenju uvidaja. Za davanje približnog odgovora na navedena

pitanja potrebno je poći od krim.tehničkih poslova na licu mjesta, koji su prethodno navedeni.

U vezi sa pronalaženjem i prikupljanjem tragova na licu mjesta se može iznijeti opća konstatacija da se na tom planu nije puno odmaklo od stanja koje je bilo prije dvadesetak godina. Naime, za obavljanje te vrste poslova potrebno je raspolagati sa mobilnom opremom, koja može funkcionisati u terenskim uslovima. Notorna je činjenica da su profesionalni kriminalci ili obični građani, koji se pojavljuju kao izvršioci krivičnih djela, sve bolje obavješteni o značaju tragova krivičnih djela i da često uklanjaju vidljive makrotragove, zbog čega se traganje od strane kriminalista sve više pomjera u sferu mikrotragova. Kako te tragove pronaći na licu mjesta opremom kojom sada raspoložu kriminalistički tehničari? Da bi se primijetili mikrotragovi potrebno je raspolagati nekom vrstom optičkog uređaja koji ima veće povećanje. Nažalost, ako uređaj obezbjeđuje veće povećanje, tada zahtijeva i rad u laboratorijskim uslovima. Zbog toga se nije dalje odmaklo od upotrebe ljepljivih traka za prikupljanje mikrotragova ili posebno preudešenih usisivača za prašinu, uz vođenje računa o problemima koje donosi ova tehnika.

Za pronalaženje i izazivanje latentnih tragova otisaka papilarnih linija se i dalje najčešće koriste standardne tehnike i sredstva (daktiloskopski prašci, jodne pare i sl.). Istina, sve se više koriste cijanakrilatne pare u kombinaciji sa fluorescirajućim materijama i uz vizualizaciju pomoću laserskih zraka iz prenosnih laserskih uređaja. Pregled prostora pomoću laserskog svjetla ili uređaja koji omogućuju izbor svjetla različitog spektralnog sastava, može dati više podataka u određenim slučajevima nego što je to pri običnom vizuelnom pregledu.

Za pronalaženje i prikupljanje tragova krvi i ljudskih izlučevina se i dalje koriste stare metode i pribor pri čemu se ponekad koriste indikatorski test papiri za utvrđivanje da li neka mrlja i sl. može poticati od krvi. Proizvođači krim. tehničke opreme nude nesesere i pribor uglavnom za primjenu takvih klasičnih metoda. Sve više je forenzičnih laboratorija koje vrše tipizaciju krvi na osnovu određivanja DNK. Za prikupljanje materijala za takva ispitivanja se koriste postupci koji se u nekim elementima razlikuju od sada primjenjivanih metoda i zbog toga će u budućnosti kod nas trebati izvršiti i doobrazovanje krim. tehničara. Ono na čemu se sada insistira u svijetu, u vezi sa ovom vrstom tragova, je mogućnost zaraze ljudi koji dolaze u kontakt sa njima (kriminalistički tehničari, operativni radnici, policajci, istražne sudije, eksperti i dr.) sa virusom AIDS-a, hepatitisa-B ili sličnih bolesti. U tom smislu su u nekim zemljama na snazi obavezna uputstva za rad navedenih kategorija radnika kod delikata gdje su prisutni takvi tragovi (od krvnih i seksualnih delikata pa do saobraćajnih nezgoda). Kod nas je za pronalaženje i prikupljanje takve vrste tragova ugla-

vnom zadužen kriminalistički tehničar koji ne samo da ne raspolaže ličnom zaštitnom opremom, već ni prostorom gdje može vlažne (krvave) predmete osušiti prije slanja na ekspertizu, bez ugrožavanja sebe i ostalih radnika ili kontaminacije predmeta.

Fotografisanje lica mjesta je, u pravilu, nezaobilazna krim.tehnička radnja prilikom vršenja uvidaja ili obavljanja nekih drugih operativno taktičkih radnji. Izbor fotoaparata i pribora je veći nego ikada, što često dovodi kriminalističke tehničare u dilemu (ili iskušenje) u izboru između jeftinijih aparata, koji automatski izabiru elemente snimanja, i profesionalnih sa promjenljivim objektivima, produžnim prstenovima i sl. Veći broj njih se opredjeljuje za prvi tip aparata (jednostavnije rukovanje, cijena i sl.), oduštajući na taj način od snimanja finih detalja tragova ili postizanja korektnih fotografija pod nepovoljnim svjetlosnim uslovima.

Na licu mjesta se sve više koriste video kamere za dobijanje video i tonskih zapisa o stanju na licu mjesta. Na tržištu ima relativno jeftinih video kamera sa zadovoljavajućim optičkim osobinama koje omogućavaju snimanje i pod nepovoljnijim svjetlosnim uslovima te dobijanje makrosnimaka korišćenjem zum-objektiva velikog raspona povećanja. Sistematsko i pažljivo snimanje lica mjesta omogućava analizu pojedinih detalja, važnih za razjašnjavanje događaja koji, možda, pri prvom pregledu nisu bili toliko interesantni. Kombinacija kompjuterske obrade videosnimaka i dobijanje fotografija određenih snimaka pomoću video printera, postaje izvanredno sredstvo za dokumentovanje stanja na licu mjesta, vodeći računa, naravno, da se čitav postupak obavlja kao zakonska (ZKP) procesna radnja. Na planu fotografskog dokumentovanja stanja na licu mjesta se ne može zaobići upotreba POLAROID tehnike sa njezinim prednostima (brzo dobijanje fotografija što omogućava provjeru da li je neki trag ili detalj zadokumentovan) i manama (veličina snimaka, kvalitet i osjetljivost materijala itd.). Na tržištu se sve više nalaze digitalne fotokamere koje, umjesto negativa, sliku memorišu na disketi sa koje se pomoću videoprintera mogu dobiti odgovarajuće kvalitetne fotografije. Za očekivati je da će u skoroj budućnosti korišćenje ove tehnike biti preovlađujuće za fotodokumentovanja kod većine uvidaja, a da će se fotografisanje u specifičnim situacijama prepuštati svojevrsnim specijalistima.

Uvođenje automatskih laboratorija za razvijanje negativa i izradu pozitiva, te primjena kolor fotografije je sve prisutnije u praksi. To pojeftinjuje izradu, postiže se ujednačeniji kvalitet i ne zahtijeva dužu obuku operatera. Često se u praksi koriste i privatne fotolaboratorije za obavljanje ovog posla. Ovakav način rada oslobađa kriminalističkog tehničara ili policijskog fotografa rada u laboratoriji. Međutim, to nameće i određena ograničenja u radu, kao što je izbor odgovarajućeg formata slike, ne mogu se dobiti detalji sa pojedinih snimaka, nemogućnost korekcije (popravke)

osvjetljenja nekog snimka itd. Da bi se to moglo uraditi i dobiti kvalitetne fotografije detalja, potrebno je raspolagati drugom vrstom laboratorijske opreme i fotoaparata. Takvo nešto ipak zahtijeva i dodatna materijalna sredstva što sebi ne može priuštiti neki manji organ unutrašnjih poslova, već je realno da se za takve poslove angažuje neki veći (bogatiji) organ, kao što je sada, npr., kantonalni MUP.

Lice mjesta se najčešće i dalje razmjera ručno uz upotrebu klasičnih mjernih sredstava (mjerne trake i sl.), a skicu pravi kriminalistički tehničar. U slučajevima kada je prostor lica mjesta velik, koriste se stereofotogrametrijske kamere (npr. Wild-ove), a na osnovu dobijenih parova snimaka, pomoću autografa, se dobijaju precizne skice u odgovarajućoj razmjeri. Skupoća uređaja i fotomaterijala te neke poteškoće u vezi sa radom na terenu (problemi sa transportom i rukovanjem, potreba za obučanim ekipama itd.) su uslovile njihovu manju upotrebu. 90-ih godina su se na tržištu pojavili tehnički sistemi za izradu skica koji se sastoje od posebnog fotoaparata formata 24x36 mm ili 6x6 cm, kompjutera sa odgovarajućim softverom, čitačem snimaka i printer-ploterom. Rukovanje sa fotoaparatom na licu mjesta je uobičajeno, potrebno je snimati više pozicija i kotirati samo neke dimenzije. Skice odgovarajućih razmjera velike preciznosti se dobiju kompjuterskom obradom snimaka, sa mogućnostima izrade skica pojedinih detalja. Još uvijek visoke cijene uslovljavaju da ta tehnika nije u široj upotrebi (obično se sada nabavlja jedan kompjuter sa čitačem i printer-ploterom te nekoliko fotoaparata čime se omogućava bolja iskorišćenost uređaja), ali je za očekivati da će se ta tehnika skiciranja sve više koristiti, naročito za saobraćajne nezgode. Za rad sa ovim uređajima je potrebna kraća obuka (uz prethodno poznavanje rada sa kompjuterom), dok se za rad na licu mjesta ne traži više znanja nego što ga tehničar ima za fotografisanje.

U specifičnim slučajevima koriste se na licu mjesta određene vrste detektora (za eksplozive, zapaljive i eksplozivne tečnosti i gasove, nekih droga, metaldetektori i dr.) što pomaže u pronalaženju i identifikaciji određenih vrsta materija. Međutim, takva specifična oprema je rijetko na raspolaganju kriminalističkim tehničarima pri obradi lica mjesta većine događaja pa je potrebno angažovanje stručnjaka i opreme iz drugih organa u slučajevima kada se ukaže potreba za njihovom primjenom.

Između tehnike koja se koristi za rad na licu mjesta krivičnog djela ili događaja i tehničkih metoda i opreme koja se koristi u kriminalističko tehničkim (forenzičnim) laboratorijama je ogromna razlika. Moderne laboratorije se posljednjih desetak godina sve više opremaju izvrednim analitičkim instrumentarijem koji omogućava ispitivanje i detekciju materija u mikrogramskim količinama, omogućavaju pregled pod izvanredno velikim povećanjem (preko 100.000x) i sl. Danas se moderna forenzična la-

laboratorija ne može zamisliti bez: FTIR (Fourrier transform infrared) spektrometra, snabdjevenog sa IR (infra crveno) mikroskopa, (koji omogućava dobijanje IR spektra sa veoma male površine uzorka koja se vidi po tim mikroskopom) te bankom spektara desetak hiljada spojeva; FTNMR (Fourrier transform nuklearna magnetna rezonanca); GC-MC (gasni hromatograf-maseni spektrometar) koji detektuje mikrogramske količine različitih spojeva (droge, eksplozivi, lakovi, plastične mase itd.) sa velikom preciznošću i raspolazu sa bankom podataka od preko 150.000 spojeva što omogućava detekciju ne samo osnovnih komponenti već i njihovih primjesa (onečišćenja); SEM (skenirajući elektronski mikroskop) sa dodatnim rentgenskim uređajima za elementarnu hemijsku analizu (EĐ, X-ray flurescentna analiza i sl.) koji omogućava pregled pod jako velikim povećanjem različitih tragova (vlakna, lak, staklo, barutne čestice i dr.) te određivanje elementarnog hemijskog sastava dijela uzorka koji je vidljiv pod mikroskopom; AAS (atomski apsorpcioni spektrometar) za analizu metala, tragova pucanja itd; spektrograf za elementarnu hemijsku analizu; ICP-AES, HPLC, mikrospektrometri sa radnim talasnim područjem od kratkog UV do bliskog IR svjetlosnog područja itd. Kao sastavni dio takvih laboratorija čine uređaji i pribor za određivanje DNK u tragovima krvi, ljudskim izlučevinama, ljudskim dlakama i sl. nekom od sada primjenjivanih tehnika (koriste se tri osnovne tehnike). Laboratorije za ispitivanje dokumenata koriste VSC (videospectral comparator), ESDA uređaj, lasersko zračenje ili monohromatsko svjetlo iz POLYLIGHT uređaja. Laboratorije za tragove požara i eksploziva, pored naprijed navedenih uređaja koriste uređaje za ispitivanje različitih termičkih osobina materijala (TGA, DTA i sl.) itd.

Ovako snažan razvoj analitičkog instrumentarija je stvorio neslućene mogućnosti kriminalističke identifikacije materijala prikupljenih na licu mjesta nekog krivičnog djela ili događaja. Mogućnosti detekcije osnovnih komponentni smješa, koje obično dolaze na ispitivanje, njihovih primjesa, nuz-produkata sinteze i sl. daju šansu za precizno izjašnjavanje stručnjaka o mogućoj istovjetnosti dva ili više ispitivanih uzoraka (npr. sintetske droge, vlakna i sl.), odnosno o neponovljivosti takvog uzorka u sredini gdje je pronaden i uslovima pod kojima je pronaden. Pored toga, time se otvara mogućnost da se na osnovu rezultata ispitivanja (npr. stakla, laka, vlakna i sl.) daju preciznije upute organima gonjenja o traganju za određenom vrstom automobila, tkanine, eksploziva itd. Međutim, ovakav tehnički napredak je pred stručnjake forenzičare postavio više ozbiljnih zadataka koji se moraju razriješiti. Nekada se radilo sa manjim brojem različitih uzoraka (npr. boja, lakova, vlakana, otrova itd.) i sa manje preciznim instrumentima, a stručnjaci su se izjašnjavali sa većom sigurnošću o istovjetnosti ispitivanih tragova sa nespornim uzorcima jer se analizirala

osnovna komponenta. Sada, npr., kada se pogleda sporno i nesporno vlakno pod skenirajućim mikroskopom, zapaziće se ne samo osnovna struktura vlakna već i onečišćenja i oštećenja nastala upotrebom, pranjem i sl, sa velikom mogućnošću da se dva vlakna sa istog komada odjeće razlikuju u nekim finim detaljima, pogotovu ako je proteklo izvjesno vrijeme između vremena pronalaženja vlakna i izuzimanja odjeće. Zbog velike preciznosti instrumenata i detekcije onečišćenja se nameće potreba da se sa uzorkom ispitivanja postupa na precizno određeni način (od momenta pronalaženja i prikupljanja do završetka ispitivanja) koji će obezbijediti da neće doći do promjene, kontaminacije ili uništenja traga, posvećujući na isti način pažnju i uporednim (nespornim) uzorcima. Drugim riječima rečeno, to znači treba biti osposobljen kadar koji disciplinovano provodi postupak, odnosno davanje preciznih uputa od strane stručnjaka o pojedinim postupcima ili njihovo neposredno učešće u radu ekipe na licu mjesta.

Drugi važan zadatak je pravljenje zbirki pojedinih vrsta uzoraka (automobilski lakovi, stakla, droge, eksplozivi, vlakna, oružje, municija i dr.), izrada metodologije ispitivanja tih uzoraka radi pravljenja banke podataka. To su izvanredno složeni zadaci koji zahtijevaju odgovarajući kadar, sredstva, instrumentarij i vrijeme. Slobodna trgovina i razmjenjena roba, velika pokretljivost ljudi itd. su učinile da se nijedna država ne može više osloniti samo na uzorke materijala proizvednih u toj državi. Zbog toga su pokrenute inicijative za udruživanjem laboratorija više zemalja (npr. zapadnoevropskih, država SAD i sl.) oko izrade zbirki pojedinih uzoraka, kao što su vlakna, automobilski lakovi i sl. te međusobne razmjene podataka. U tom cilju su utvrđene (dogovorene) standardne metode prema kojima treba izvršiti ispitivanja pojedinih vrsta materija kako bi se mogli dobiti odgovarajući podaci iz datoreka u koje su pohranjeni ti podaci. Tako su, npr., formirane evropske grupe za vlakna (EFG) i automobilske lakove (EPG). Na sastanku prve grupe 1995.g. su učestvovali predstavnici 33 laboratorije iz 19 evropskih država, a u radu druge grupe iste godine predstavnici iz 15 zemalja. Jedan od zaključaka grupe EPG je da se formira banka podataka lakova, koristeći postojeću banku podataka BKA (Bundeskriminalamt). Stručnaci BKA su, npr., propisali postupak za ispitivanje automobilskih lakova za zbirku, koji obuhvata pripremu tankog preparata, primjenu mikroskopske FTIR spektrometrije, mikrospektrometrije, mikrofluorescentne analize i mikroskopskog ispitivanja u ultravioletnoj (UV) i vidljivoj svjetlosti. Pri ispitivanju tragova laka, pored navedenih metoda, još se koriste SEM-ED analiza, pirolizna gasna hromatografijamasa spektrometrija. Slične metode ispitivanja koristi laboratorija FBI, koji navode da oni još primjenjuju dopunski X-ray difrakcionu analizu (XRD) i X-ray fluorescentnu analizu (XRF).

Uvezanost kompjuterske mreže institucija koje se bave forenzičnim ispitivanjima omogućava olakšano dobijanje podataka iz takvih zbirki. Takvu tendenciju prate i proizvođači opreme, kao što je to slučaj sa firmom FORENSIC TECHNOLOGY koja je napravila IBIS sistem (Integrated Ballistics Identification System) koji se sastoji od mikroskopa, snažnog kompjutera i odgovarajućeg softvera što omogućava automatizovani pregled tragova na zrnima i čahurama i njihovo automatsko pohranjivanje u memoriju. Pri poredenju sa nespornim zrnima ili čahurama se iz memorije izvlače snimci, odnosno podaci od pohranjenih uzoraka (npr. onih sa lica mjesta) koji se po svojim obilježjima podudaraju sa ispitivanim uzorkom. Na taj način su eksperti oslobođeni ranijih obaveza o kodiranju pojedinih obilježja i njihovom pojedinačnom unošenju u kompjuter. Pored toga, napravljen je i mobilni uređaj za pregled čahura vatrenog oružja nadenih na licu mjesta te pretraživanje i poredenje dobijenih podataka sa onim pohranjenim u kompjuterskoj memoriji centralnog uređaja, korišćenjem posebnih veza. S druge strane, raspolaganje sa odgovarajućim zbirka materija i materijala omogućava stručnjaku uporedna ispitivanja i provjeru određenih parametara (npr. kod droga). Zbog toga takve zbirke moraju biti reprezentivne i sadržavati ne samo finalne proizvode (npr. vlakna) već i sirovine korišćene za njihovu proizvodnju.

Korišćenje podataka iz ovakvih zbirki će omogućiti ekspertima da svoje vrjednovanje nalaza, koje se sada pretežno naslanja na sopstveno iskustvo, pomjere prema objektiviziranju nalaza bez prisutnih dilema. Ovakav način ispitivanja različitih vrsta tragova i materijala krivičnih djela i vrjednovanje rezultata ispitivanja nameće sve više upotrebu utvrđenih standardnih metoda za određene vrste ispitivanja, odnosno, ukoliko se želi vrjednovati rezultat nekog ispitivanja na odgovarajućem nivou, tada se mora upotrijebiti i odgovarajuća metoda i tačno određena odgovarajuća tehnička sredstva. Pored toga, u svijetu je uvedena praksa naučne verifikacije (akreditacije) pojedinih laboratorija za određene vrste ispitivanja i o tome certifikatu daju, uglavnom, odgovarajuće asocijacije forenzičnih laboratorija. Primjer takvog propisivanja postupaka i uslova za rad su oni koje je dao UNDCP (UNITED NATIONS DRUG CONTROL PROGRAM) za ispitivanje droga. Tačno je preporučeno koje metode i koji analitički instrumentariji se trebaju koristiti za ispitivanje određenih droga (npr. amfetamini, heroin i sl.) i koje tehničke i druge uslove treba ispunjavati laboratorija u kojoj se vrše takva ispitivanja. Postavljaju se veoma oštri uslovi u pogledu potrebnog prostora i njegovog rasporeda, načina prijema, čuvanja i obrade predmeta, kontrole rada (npr. povremeno testiranje sa test uzorcima i sl.), a testiranja instrumenata itd. Oni organizuju i stručno usavršavanje hemičara na kursovima različitog nivoa i o tome izdaju odgovarajuće certifikate o osposobljenosti stručnjaka da obavljaju

pojedine vrste ispitivanja droga. Ili drugi primjer. Američko udruženje direktora kriminalističkih laboratorija (American Society of Crime Laboratory Directors) je donijelo akreditacioni program koji pokriva sve forenzične oblasti (izuzev sudske medicine), kao što su oblast mehaničkih tragova, kontrolisane supstance, toksikologija, serologija, ispitivanje dokumenata, balistika i tragovi. Program sadrži standarde (metode, sredstva) koji omogućavaju da ih laboratorije primijene ili preispitaju svoje dosadašnje metode. Predviđeno je da se svakih pet godina izvrši reakreditacija tog programa.

Na kraju, iz naprijed izloženog je vidljivo da je izneseno djelomično općenito stanje u obavljanju poslova kriminalističke tehnike, bez upuštanja u ocjenu o trenutnom stanju na području Bosne i Hercegovine, odnosno Federacije BiH, jer se za takvo nešto ne raspolaže adekvatnim podacima. Međutim, ukoliko se želi da na ovim našim prostorima zaživi način rada i primjena sredstava, o kojima je bilo prethodno govoreno, povezivanja sa zemljama koje imaju razvijene ovakve vrste ispitivanja, potrebno je što prije početi pripremati i stručno osposobljavati kadrove za sve oblasti kriminalističko tehničkih istraživanja, te prihvatiti i sprovesti utvrđene svjetske standarde. To će, prema ličnoj procjeni, biti daleko teži zadatak nego što je opremanje laboratorija i službi sa određenom vrstom opreme. Ukoliko ovaj članak bude pobudio zanimanje odgovornih lica za rad kriminalističke tehnike (ne samo u policiji već i u pravosuđu itd.) da počnu preduzimati korake na njenoj modernizaciji, bit će postignut i željeni cilj.

Amir Ahmić

TERORIZAM U MEDIJIMA, MEDIJ U TERORIZMU - bezbjednosne refleksije

Prije kraće analize uloge medija u praćenju pojavnih oblika terorizma u BiH napomenuo bih sljedeću bitnu činjenicu. U BiH ne postoji sistem bezbjednosti i ova država nema jedinstvenu policiju, jedinstvenu vojsku, zajedničku tajnu službu, a druge zajedničke institucije važne za funkcioniranje bezbjednosnog sistema ne funkcioniraju ili funkcioniraju u nedovoljnoj mjeri. Ova država nema obezbjedene vanjske granice, unutar teritorija funkcioniraju dvije ili tri policije, javne ili tajne, dvije vojske, više pravnih sistema, ratni zločinci-teroristi su na slobodi, a Dejtonski sporazum to nije takvo predvidio.

Također, na nivou države BiH nije definiran fenomen terorizma, tj. šta predstavljaju akti terora ili kriminalni akti čiji se broj popeo do cifre 172 (neotkrivenih) u BiH, da li je to terorizam, ili zbir akata terora, šta je to terorizam u BiH, da li ga je prije bilo ili je odjedanput nastao, koji su uzroci, značajke i dr.

Ova konstatacija, da ne postoji pojmovno razjašnjenje terorizma u BiH, nije ništa drugo no slijed neriješenih pitanja oko i u vezi sa terorizmom koja "pritišću" svjetsku zajednicu od II svjetskog rata, a i prije, jer svjetska zajednica posljednjih 50 godina nema suglasje oko fenomena terorizma, kako ga definirati, odrediti značajke, uzroke, sačiniti tipologije, a kamoli izvršiti sankcionisanje, te su ovi problemi prepušteni svakoj državi ponaosob. Ključni problem nesuglasja svjetske zajednice se očituje samo u jednoj činjenici: ono što je za jednu državu i grupu država terorizam, to je za druge oslobodilački pokret i borba za slobodu i tu interesi nikad neće biti usaglašeni, posebno u dijelu kada se tretira tzv. Državni terorizam, kada država primjenom terora ostvaruje svoje ciljeve ili nastoji održati vlast i kontrolu na određenom teritoriju.

Predložio bih da tako promatramo i akte terorizma u BiH, nesuglasje oko svih pitanja terorizma, a uzimajući u obzir činjenicu da ne postoji bezbjednosni sistem.

S tim u vezi i mediji BiH odražavaju ili prenose "crno-bijele slike" o svakom aktu terora bez obzira da li se radi o autohtonoj (informaciji) medija ili mediji služe kao prenosnik ili interfejs raznih zvaničnih ili nezvaničnih saopćenja, stavova, mišljenja, analiza i sl., a u povodu određenog akta terora.

Analizom medija lahko se može utvrditi sljedeće:

1. Da je po medijima, a u tu uračunavam medije kao prenosnike tuđih informacija u vidu saopćenja i mišljenja, u BiH trenutno terorizam i to tzv. politički terorizam,
2. Ili da se radi o tzv. "Bezbojnom terorizmu" koji nema prefiks nacionalni, vjerski, etnički, međunarodni, tj. Terorizam je i nacionalni i vjerski i etnički ako se to istragom utvrdi.

Prije razmatranja ovakvog nastupa medija porebno je istaći i vrlo kratko se osvrnuti na genezu dešavanja i razvoja situacije BiH, kao federalne jedinice u satav bivše SFRJ i događaja od 1992. Godine.

Bivša SFRJ je slovila kao jedna "najbezbjednijih" država u svijetu i tadašnji komunisti i socijalistički pravci su narodu i svjetskoj zajednici publikovali nepobjedivost bivše JNA, efikasnost sistema ONO i DSZ, efikasnost vojnih i civilnih policija, ali se ta "bezbjednost" osiguravala kroz sljedeću činjenicu. Tadašnji zvanični Beograd bio je zaštitnik svih žoslobodilačkih pokreta u svijetu", što je tada Beograd kroz formu zakona i ozvaničio, i bio utočište i poligon za obuku tadašnjih najtraženijih grupa, organizacija i pojedinaca koji su bili potraživani od velikog dijela svjetske zajednice kao teroristi-ubice. Pomenuću samo čuvenog Karlosa i Abu Nidala, grupu Bader Mainhof, Fatah i sve frakcije PLO, POLISARIO itd., bivša SFRJ je u svjetskim krugovima je važila kao jedam od glavnih pokretač, snadbjevača i zaštitnika terorizma i terorista. S tim u vezi napomenuću istup američkog državnog sekretara koji je, 1989. Godine prilikom posjete tadašnjem političkom establišmentu SFRJ, na pres konferenciji uputio posljednje upozorenje zvaničnom Beogradu kojim se najavljuju sankcije zbog prethodno navedene aktivnosti.

Jedna takva država sa svim ondašnjim potencijalima, iskustvima i organizacijom, kada su u pitanju poslovi vezani za terorizam, se obrušava 1992. godine na RBiH.

Država BiH, je pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu pokrenula tužbu protiv Srbije i Crne Gore za genocid i advokati, zastupnici tužbe dokazuju da je od strane SRJ izvršen genocid kroz formu agresije na suverenu državu.

Isto tako, MSRZ u Hagu kroz suđenje Blaškiću i Kordiću dokazuje djelimičnu agresiju na BiH i Međunarodni karakter rata u BiH (jer drugačije MSRZ ne bi bio nadležan), a ja bih naglasio da su obje ove agresije pokušavane biti realizirane najdirektnije uz pomoć terorizma, tj. Tzv.

Državnog terorizma, jer kako objasniti da za uslovno relativno kratko vrijeme od 100% uništene populacije u BiH (govori se o cifri od 150000-250000), oko 80% je stradalo iza linije fronta kao civili primjenom svih vidova, oblika, sredstava, metoda terorizma od klasičnih ubistava na kućnom pragu, do tortura i ubistava u fabrikama smrti tj. Bezbrojnih logora koji su egzistirali u BiH. Ovdje je nužno istaći i paralelno uništenje veći- ne kulturnih, vjerskih, nacionalnih i drugih objekata.

Takav terorizam, koji je dijelom sankcionisan pred dva međunaro- dna suda kao genocid i ratni zločin, je bio prisutan faktički sve do potpisi- vanja Dejtonskog sporazuma u većem ili manjem obimu. Što se dešava nakon Dejtona? U nekim bezbjedonosnim projektima nakon Dejtona na- govješćen je tzv. "Očekujući terorizam", faktički nema rata ali sve efekti- ve ostaju u BiH, i procjena je bila da će te efektive biti korišćene kao sre- dstvo u ostvarivanju raznih ciljeva u BiH od strane tih koji su i uradili ono što su uradili u četiri godine agresije, i da će zaustavljanjem agresije, tzv. "Očekujući terorizam" poslužiti kao surigat rata u ostvarivanju određenih ciljeva.

Sada se vraćam na medije i već sam rekao koje su to dvije opcije prisutne kada su u pitanju akti terora u BiH. Obje opcije s obzirom na već prezentirano, imaju višestruko negativno djejestvo na javnost, a i na orga- ne gonjenja, jer nema definiranja problema i sagledavanja objektivne situ- acije u BiH. Što se dešava nakon izvršenog akta terora, šta rade mediji u BiH?

Mediji, bez razlike, državni, nedržavni, neovisni i ovisni, nezavi- sni, zavisni su ti koji uslovno prvi za širu javnost pružaju prve informacije o izvršenom aktu terora i tu je prisutno nadmetanje unutar i između raznih medija, tj. Ko će prvi objaviti specijalnu vijest i skoro uvijek u principu se sadržavaju na 9 zlatnih pravila kriminalistike i uslovno što svojom zaslu- gom, što drugih otvara se prostor za fazu raznih saopćenja. Saopćenjem smatram, sve vrste saopćenja zvaničnih državno-političkih organa, pozici- je-opozicije, partija i stranaka, neovisnih i ovisnih pojedinaca, stručnjaka, analitičara itd.

U toj drugoj fazi tzv. "Saopćenja" svi osuduju akt terora i ogradu- ju se, a nerijtko su saopćenja koncipirana tako da čak i sumnjiče određenu "stranu" u BiH.

U trećoj fazi mediji samostalno elaboriraju "terorizam" i akte tero- ra, a kao osnovica im, uglavnom, služe sva navedena saopštenja i elabora- ciju idu do optuženja "strana" čak i pojedinaca.

Ova faza zaokružuje mozaik događaja, i nažalost, nakon ovih faza se u dobroj mjeri formiralo mišljenje javnog mnijenja, jer šta će misliti i o če- mu će razmišljati krajnji konzument informacije, građanin ako se zvani- čnik - nezvaničnik ogradi od akta i pri tom još izrazi sumnju. U zavisnosti

od krajnjeg konzumenta zasigurno promišljajnja idu u pravcu "ako nismo mi, ko je?, pa vjerovatno, oni drugi".

I kao "biber po pilavu" u četvrtoj fazi dolazi zvanično saopćenje organa gonjenja, koja ako nisu kontraproaktivna, onda mediji svojom elaboracijom, naprave i stave pod sumnju svako saopćenje, te se otvore razne špekulacije.

Uz časne izuzetke, moram podvući da su određena zvanična-nezvanična saopćenja u pozitivnoj funkciji jer se u njima insistira na profesionalnoj, efikasnoj i brznoj istrazi i ne upuštaju se u razna razmatranja ili sumnjičenja. Što se dešava sa organima gonjenjima? Pored problema, navedenih u uvodu izlaganja, kadrovi u organima gonjenja su većinom tzv. "ratni kadrovi" bez iskustva i potrebnog znanja. Rukovodioci u organima gonjenja su imenovani ili postavljeni od tih istih zvaničnika - nezvaničnika, pozicije - opozicije, koji u prvi mah izdaju razna saopćenja. Kako je rukovoditi ili raditi na istrazi kad se putem medija već "unaprijed zna" ne samo na koga se sumnja, već čak ko je organizator i ko je izvršio određeni akt terora.

Vrhunac sarkazma je kad se u određenoj fazi mediji upitaju zašto se teroristi ne oglašavaju, tj. zašto niko ne preuzima odgovornost za akte terora u BiH, kad tobože, svugdje u svijetu to teroristi rade. Nema potrebe da se bilo ko oglašava, jer su mediji, kao prenosnici informacija ili proizvođači vlastitih, već unaprijed oddredili organizaciju ili izvršioca ili se u blažoj formi zadržavaju na "tri strane" u BiH, ili se možda ne radi o terorizmu što je također ozbiljna pretpostavka, ali mediji ne mogu i ne znaju (možda u tome i nemaju-podršku zvaničnika-nezvaničnika) prepoznati ovu stvar i uporno potenciraju tzv. Politički terorizam i tzv. Bezbojni terorizam.

Potencirajući tzv. politički terorizam obim optuženja se kreće u dijapazonu od tzv. Državnog terorizma do instriranih pojedinaca. Jasno je da postoji mogućnost da je državni terorizam u agresiji, koji je rezultirao genocidom i ratnim zločinima, mogao imati nastavak u postdejtonskom periodu i za to postoje indikacije, ali unaprijed nekog sumnjičiti ili optuživati, posebno onoga koji se branio i odbranio od tzv. Državnog terorizma van svake je pameti. Šta ako se radi o psihotičkom ili vigilantnom terorizmu. Ako postoje pojedinci ili grupa psihopata koja vrši akte terora i koji možda ne znaju da postoji neka politika ili pojedinac koji je uzeo stvar "u svoje ruke" jer je nezadovoljan nekom općom situacijom (deložacija, ostanak bez posla) i svoje trenutno nezadovoljstvo riješava uz pomoć akta terora bez selektivno odabranih ciljeva, ali u ovom trenutku se to recimo itekako podudara npr. Sa bezbjedonosno-političkom situacijom u državi. .

Druga opcija je projiciranje putem medija terorizma bez "boje, mirisa i ukusa", tzv. bezbojni terorizam je špekulacija usmjerena prema

krajnjem konzumentu i govori o mogućnosti umišljenosti svih. Što to znači? Treba li krajnji konzument informacije razmišljati da se možda u BiH nalazi organizacija TUPAMAROSI (TUPAKAMAROSI) ili neka latino-američka organizacija JAKUZE, ili japanska crvena armija, IRA, ili ETA, HEZBOLAHHA ili HAMAS, ili da se možda teror izvodi uz pomoć međunarodne zajednice i institucija koje se nalaze BiH, ili će možda razmišljati o jednoj i dvije agresije u BiH koje su za sredstvo koristile terorizam. Puno pitanja za konzumenta, da li traži organizacije i izvršioca desetine hiljada kilometara udaljenih od BiH, ili će odgovor tražiti u aktima onih koji su prethodno uradili ono što su uradili u BiH, ili će tražiti "sredinu".

Na sreću u ovoj državi nema cenzure. Jedna od rijetkih država, ako ne i jedina, koja nije cenzurisala medije i kada je bilo u pitanju i opstanak države. Ovo zaista odaje demokratski i moralni karakter ove države i vlasti, ali isto tako ovakvi mediji i ovakav pristup medija zasigurno nanosi i prouzrokuje dosta sigurnosnih implikacija, jer trenutno u državi ne postoje pozitivne zakonske norme kao svugdje u demokratskom svijetu koje reguliraju određene segmente nastupa medija ili limitiraju jedan ovakav način medijskog promatranja problema terorizma koji je trenutno na medijskoj sceni u BiH, kao i druga pitanja. Nadam se da će zakonodavstvo vrlo brzo pronaći rješenje jer u ovom slučaju nije potrebno izmišljati toplu vodu, te smatram da će i ovaj skup afirmativno i autoritativno doprinjeti realizaciji ove aktivnosti, tj. Inicijative reguliranja ove materije kako bi naši mediji bili još bolji, efikasniji i objektivniji.

**IZ STRANIH
ČASOPISA**

Rick Rosenthal

POLICIJSKE SNAGE I MEDIJI MOGU RADITI ZAJEDNO

Historijski gledano, mnoge policijske snage su imale nelagodno primirje sa medijima. Reporterji se smatraju "opozicijom" pa čak i "neprijateljem".

Ponekad je, nažalost, tako (pogledati moj članak o "Brutalnosti medija" u primjerku od jula 1996. godine).

Ovaj protivnički odnos sa medijima često vodi ka nevoljnosti od strane policijskih snaga da surađuju sa reporterima: policija je jednostavno neaktivna prema medijima, ili u najboljem slučaju zauzima reaktivan stav i djeluje samo onda kada reporterji pokušaju da provale kroz vrata.

Ali u današnje doba policijske snage shvataju da dobri odnosi sa medijima vode ka dobrim odnosima sa javnošću, i da su dobri radni odnosi sa medijima esencijalni element efikasnih policijskih snaga. Napuštajući politiku neaktivnosti i reaktivnosti i prihvatajući proaktivnost, unapređuju se odnosi sa medijima i sa javnošću.

Prvi (i najvažniji) korak ka promjenama i postajanju aktivnim u odnosima sa medijima je razvijanje obostranog razumjevanja sa lokalnim novinskim organizacijama: nemojte ih samo pozivati u vaš odjel da bi vas upoznali, tražiti da vas pozovu u svoje redakcijske prostorije da bi ste vi upoznali njih.

Zajednički timovi od jednog reportera i jednog patrolnog policajca su stara ideja; jeste li ikad razmotrili ideju da patrolirate zajedno sa televizijskom ekipom, ili da budete pozvani u prostorije lokalnih novina? Mnogi urednici bi pozdravili vaš interes i vrlo rado bi vas ugostili.

Naučićete mnogo gledajući reportere dok rade; bolje ćete ih upoznati, te će oni bolje upoznati vas. Ovakva interakcija će pomoći pri stvaranju veze dvosmjernog razumjevanja koje treba da se razvije u povjerenju u obostranim između policije i medija.

Connie Tyler, Administrator Javnog biroa za informacije pri policijskom odredu u Feniksu, dobro razumije ovaj princip. Ona je rekla: "Nas oboje (policijske snage i mediji) služimo istu mušteriju - građanina - i oboje treba da razumijemo kako da bolje radimo zajedno da bismo uslu-

žili mušteriju. Tyler i Policijski odred Feniksa preduzimaju veliki proaktivni korak u pravcu uzajamnog razumijevanja kreirajući novinarsku akademiju za reportere. Plan je da se tokom jednodnevnog kursa mediji upoznaju sa policijskim metodama, sa posebnim akcentom na utjecaj koji novinari mogu imati kada su bezobzirni sa činjenicama ili njihovim izražavanjem u njihovom izvještavanju (je li to bila “pobuna” ili obično “uznemiravanje”?). Nakon formalne obuke, planiran je kontakt za kontaktom, kako bi reporteri bolje razumjeli različite uloge policajaca.

Tylerova je rekla: “Iskušavamo različite načine da izgradimo odnose i ključ svega je u obrazovanju obje strane. Želimo da mediji shvate više o našim poslovima”.

Ovo je proaktivnost u svom najboljem izdanju. Postavlja kritičke temelje razumjevanja na kojima policija i mediji mogu da grade neprocjenjivu strukturu povjerenja. (Kada bi mediji ponudili paralelnu akademiju za policiju, ovo bi bio savršen svijet!)

Kako obostrano razumijevanje i povjerenje rastu, može se djelovati proaktivno na sljedećem nivou, informišući reportere o novim pričama ili najnovijim razvojem u vezi sa starim pričama prije nego što vas oni nazovu da vas pitaju o njima. Morate početi pozivajući reportere da izvještaje o događajima o kojima oni žele (sljedeći korak je da ih pozovete da izvještavaju o događajima o kojima vi želite).

Ako idete u akciju zapljenjivanja droge, obavijestite medije. Ako imate namjeru da ograničite brzinu kretanja na glavnom lokalnom putu, pozovite reportere. Ako napredujete o izrazu o ubistvu, nazovite reportere ili pošaljite “e-mailom” ili faksom najnovije činjenice prije nego vas reporteri nazovu.

Čak i pravljenje redovnih dostupnih izvještaja o rutinskim noćnim događajima je esencijalni dio ovog procesa. Na ovaj način unapređujete vaš vlastiti kredibilitet i onaj vašeg odjela. Gradite strukturu povjerenja i pokazujete reporterima da ste vrijedan izvor informacija koje oni mogu upotrijebiti u svoju korist.

Warren Carmichael, službenik za javno informisanje policijskog odreda oblasti Fairfax, zna kako vrijedan može biti proaktivni kontakt. On kaže: “To premošćuje jaz između medija i policijskih snaga. Izbjegava konfrontacije i postiže trajni i harmonični radni odnos u lošim i dobrim vremenima”.

Nakon što ste radili sa reporterima da bi ste zadovoljili njihove potrebe, taj “harmonični odnos”, o kojem govori Carmichael, postaje istinski plus za vaš odjel. Želite da je vaš odnos sa medijima baziran na saradnji, a ne na konfrontaciji.

Saradnja olakšava vaš posao, čini ga efikasnijim i produktivnijim jer mediji rade sa vama, a ne protiv vas. U lošim vremenima, ako postoji

obostrano razumijevanje i povjerenje, koje proaktivnost stvara, mediji će vrlo vjerovatno dati svoju podršku. U dobrim vremenima možete dovesti proaktivnost do najvišeg nivoa, ohravrujući reportere da izvještavaju o pričama koje vi želite.

Carmichael je rekao: "Mi imamo priliku, koristeći ove (medije) izvore u našu korist da dobijemo više nego što želimo da dobijemo".

Postoji bezbroj primjera "policijskih pozitivnosti" koji se stalno odvijaju i koji su ograničeno pokriveni. Na primjer, za Božić, neki odjeli imaju program "prodavnica sa policajcem", gdje službenici koriste donirane fondove da bi neprivilogovanu djecu odveli u kupovinu za njihove potrebe i igračke kao i za potrebe njihovih porodica. Ovo je važna priča koja zaslužuje da bude prikrivena. Vjerovatno ćete dobiti ovo pokriće ako ste proaktivni sa medijima, ako izgradite razumijevanje koje će ohrabriti ljude iz novina (novinare) da izvještavaju nešto što dobro ide (što je dobro), zajedno sa svim drugim stvarima o kojima izvještavaju koje idu loše. Kaplar Quincy Catter i drugi policajci policijskog odjeljenja Freeport, IL, su razvili dobar radni odnos sa medijima u njihovom okruženju. Kao rezultat, njihov program "prodavnice sa policajcem" je izuzetno pokriven. To je bio veliki napredak odnosa sa javnošću.

Proaktivnost je imala drugačiji, ali jednako pozitivan utjecaj za policiju u Effingham-u, IL. Kaplar Jim Niemann je kontaktirao lokalne novine, četiri radio stanice i jednu TV stanicu, s redovnim izvještajima o "suzbijačima kriminala". On priprema pisana izdanja vijesti, plus audiotrake za radio i videotrake za TV stanice, naglašavajući detalje a najskorijim zločinima i tražeći pomoć od javnosti.

Mediji su saradivali i kao rezultat i kao rezultat odjel je razjasnio je više od dva tuceta slučajeva kriminala za koje smatraju da ih ne bi riješili bez ove podrške. Prema Niemann-u "bez vodiča koje smo dobili od "suzbijača kriminala", ovo su slijepi slučajevi".

U ovom smislu, proaktivnost sa medijima je ubrzala važnu misiju policije, a također služi kao vrijedna funkcija odnosa sa javnošću: još neki od naših ljudi su uklonjeni sa ulice, i ljudi (preko medija) su vidjeli da njihova policija radi za njih i sa njima da bi obavila posao.

Zamjenik Michael Padilla, PIO za San Joaquin okrug, CA šerifof odjel, redovno kontaktira medije sa pozitivnim pričama. On ne ostvari najbolji rezultat svaki put - niti će PIO ikada postići. Ali on ipak ostvaruje pokriće pozitivnih događaja za njegov odjel i onda svi pobjeđuju: javnost vidi pozitivnu stranu primjene zakona, imidž odjela se poboljšava i moral se povećava.

Prema Padilla-i, "kada (policajci) osjete da je ono što rade priznato, oni to i cijene. Tapšanje po leđima je divna stvar, ali ako mogu pomoći da se to dogodi - zajedničko tapšanje po njihovim leđima kroz štampu - to

je stvarno pozitivan stvar. Naši službenici ne traže priznanje, ali unutrašnji osjećaj je odličan i kada se to desi, i ja se također osjećam dobro zbog toga”.

Proaktivnost je moćan medijski odnos i sredstvo za odnose sa javnošću. Stalnim kontaktom sa medijima policija može kreirati atmosferu razumijevanja, povjerenja i uzajamnog poštivanja. Ovo će ohrabriti medije da postepeno pokrivaju događaje kada je vijest loša i generisati mnogo pozitivnije izvještaje kada su vijesti dobre.

**PRIKAZI
I OSVRTI**

Atif Purivatra

**Iz recenzije knjige,
autora Smaila Čekić:
“GENOCID NAD BOŠNJACIMA
U II-SVJETSKOM RATU”**

KNJIGA ISTINE I OPOMENE

Tek na kraju XX stoljeća Bošnjaci istražuju i uče vlastitu historiju, kako bi izvukli historijsku pouku i, prema mogućnostima, strpljivo uticali da za nju znaju i njihovi susjedi, kao i drugi narodi. “Historija je učiteljica života” samo za one na kojima se ona ne ponavlja u negativnom kontekstu. Bošnjacima se, nažalost, genocid toliko često dešava da, ako ne budu informirani o sebi samima, oprezni prema neprijateljima i lažnim prijateljima, vješti u umjetnosti opstanka i jaki kao pojedinci i nacija, sljedeći mogući genocid nad njima može, zaista, biti i zadnji. To je, uostalom jedan srpski zločinac (prosvjetni radnik) iz Donjeg Vakufa 1992. zapisao na kundaku svoje puške: “Moj deda i otac su klali Turke i ja sam ih klao, nadam se da moj sin neće imati priliku da ih kolje, jer ćemo ih mi istrijebiti”.

Bošnjački historiografi nisu istraživali genocid i druge zločine nad njihovim narodom. Veliki broj Bošnjaka nije do bosanskog odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995 ni znao za njihova ranija ukupna stradanja. Međutim, u novije vrijeme sa zadovoljstvom i radošću ističem da je jedan od historičara koji naučno istražuje i svojim radovima ispisuje stranice pamćenja i opomene na posljedni i ranije genocide nad Bošnjacima je prof. Dr Smail Čekić.

U njegovoj najnovijoj knjizi “Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu” prof. Čekić prezentira dokumenta koja uvjerljivo govore o korjenima, ciljevima, karakteru i posljedicama zločina nad Bošnjacima, kao i o identitetu njihovih ideologija i izvršilaca. Autor je prije agresije na Bosnu i Hercegovinu uporno i temeljito u većem broju arhiva u Sarajevu, Zagrebu, Beogradu i Jasenovcu istraživao historijsku dokumentaciju o genocidu nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu. Rezultat tog višegodi-

šnjeg rada je i ovo veoma značajno djelo koje predstavlja izbor iz velikog broja dokumenata koji su, zahvaljujući njemu, otrgnuti od zaborava i spašeni za savremenika i potomstvo.

Najveći broj prezentiranih dokumenata prvi put je publiciran u ovoj knjizi. Manji je dio ranije objavljen, a njihova je pojava ovdje uvjetovana potrebom dokumentiranja cjeline genocida nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu.

Čekićevo djelo potvrđuje da je u Drugom svjetskom ratu najveći broj Bošnjaka stradao u zločinima genocida koji su nad njima izvršili Srbi i Crnogorci organizirani u četničkom pokretu Draže Mihajlovića. Osim toga, politički i vojni organi Nezavisne Države Hrvatske vršili su, također, genocid nad Bošnjacima, o čemu svjedoče dokumenti u ovoj knjizi. U knjizi je prezentiran i jedan broj dokumenata o zločinima njemačke i italijanske okupacione vojske.

Vrijedna je pažnje i činjenica da su u Čekićevoj knjizi prvi put objavljuje dokumenti bez kojih nije moguće proučavati genocid i druge zločine nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu na teritoriji Bosne i Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore. Tako se, ilustracije radi, u ovom djelu, između ostalog, nalaze podatci o zločinima na području Višegrada od kraja oktobra i početka novembra 1941, zatim januara i novembra 1942, o pokolju u Koraju krajem novembra 1941, o zločinima na području Rogatice u oktobru zatim novembru i decembru 1941, o zločinima u Prači novembra 1941, u selu Tuholj decembra 1941, na Glasincu februara 1941, na području Čajniča u toku zime 1941/42, na području Goražda 1941, kao i zločinima u Foči i na području tog kraja 1941, zatim januara, avgusta, oktobra i decembra 1942, te januara 1943, o masovnom pokolju civilnog stanovništva u Prozoru 1942. itd, itd.

U ovom djelu objavljuju se i dokumenti o masovnim grobnicama na području Prijedora iz 1942, o pokolju islamskih vjerskih službenika u istočnoj Bosni, o zločinima silovanja, o prilikama i položaju Bošnjaka u Višegradu za vrijeme italijanske okupacije, itd.

Posebnu vrijednost imaju dokumenta na osnovu kojih je moguće istražiti broj žrtava, mjesto, vrijeme i način izvršenja zločina, mjesto, vrijeme i način izvršenja zločina, kao i identitet izvršilaca zločina nad Bošnjacima u Sandžaku, koji su, također, prvi put ugledali svjetlo dana. S tim u vezi, ukazujemo na dokumente o masovnom pokolju Bošnjaka u pljevaljskom i pribojskom kraal februara 1943. od strane četnika Drže Mihajlovića i Pavla Đurišića. Tada su četnici u pljevaljskom srezu napali, kako stoji u dokumentima, "mirno nezaštićeno muslimansko stanovništvo", "stavljajuć pod nož čitavo stanovništvo muslimanske vjeroispovjesti koje su zatekli kod kuća. Ovom prilikom četničke bande nijesu pošte-djele ni maloljetnu djecu, žene i starce, već su djecu klali, nabadali na no-

ževe svojih bajoneta, a onda ih bacali u zapaljene domove da gore zajedno sa svojim starijim. Ovi banditi silovali su žene i djevojke na očigled svoje djece i male braće, kao i roditelja, a onda ih bacali polužive u zapaljene domove da sagore...". U Čekićevoj knjizi su obavljena imena i prezimena žrtava, sa godinama starosti, 1051 ubijenog, odnosno zaklanog Bošnjaka i broj zapaljenih i uništenih kuća i sporednih zgrada, sa imenom i prezimenom njihovih vlasnika.

Spisak zaklanih (ubijenih) Bošnjaka u pribojskom srezu, sa imenima i prezimenima, mjestom prebivališta i godinom starosti, sadrži 1547. žrtava. Ovi podaci su užasna slika planiranog genocida, sa namjerom da se potpuno istrjebe Bošnjaci u tom dijelu Sandžaka. Na osnovu tog dokumenta i tabelarnog pregleda zločina u pribojskom kraal, sa brojem žrtava (po polu i starosti), oblicima zločina (klanje, mrcvarenje, vješanje, streljanje, hapšenje, interniranje u zemlji, odvođenje na privremeni rad, prinudno preseljenje, odvođenje u logore van zemlje, prinudna mobilizacija i dr.), te pljačkom imovine (broj spaljenih i razorenih kuća, broj opljačkane stoke-sitne i krupne, pljačke hrane, fabrika, radnji, namještaja, odijela), kao i izvršiocima zločina (okupatori i njihovi kolaboracionisti) pouzdano se može utvrditi da su ti zločini imali masovni karakter, kojom su prilikom ubijene brojne porodice (i do 7,10 i više članova), uključujući i djecu od 2 i 3 godine, pa i stare svega nekoliko mjeseci i dana.

S obzirom da Naučnoj javnosti do sada nije poznato stradanje Bošnjaka u koncentracionom logoru Jasenovac, značajno je istaknuti da prof. Čekić prvi put objavljuje dokumente o masovnom stradanju Bošnjaka u tom logoru i time pobija dosadašnja istraživanja, posebno srpskih historičara, po kojima su u Jasenovcu stradali samo Srbi.

U ovom Čekićevom djelu su objavljeni i brojni spiskovi ubijenih na osnovu kojih je utvrđen identitet žrtava zločina, sa imenima i prezimenima, mjestom prebivališta, godinama starosti, brojem ubijenih članova porodice, koji potvrđuju da su Bošnjaci ubijani na genocidnoj osnovi.

Ovaj Zbornik pruža masu podataka na osnovu kojih se pouzdano mogu utvrditi izvršiocima zločina nad Bošnjacima. Naime, brojna dokumenta navode imena i prezimena desetina i stotine zločinaca. Ti podatci su od posebne vrijednosti, ne samo za historičare, već i za sociologe, psihologe, pravnike i druge naučne discipline, koje imaju namjeru da utvrde genealogiju zločinaca i eventualnu njihovu povezanost sa zločincima koji su u periodu od 1991. - 1995. učestvovali u agresiji na Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima.

Izbjeglištvo, kao poseban oblik zločina genocida nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, u dosadašnjoj historiografiji nije u dovoljno istraženo. U ovoj knjizi su objavljeni brojni dokumenti koji o tome govore, što joj daje posebnu vrijednost. Na osnovu tih podataka moguće je

utvrditi porijeklo, broj, polnu i nacionalnu strukturu izbjeglica, zatim njihov smještaj u gradu Sarajevu, uslove života, ishrane, zdravstveno stanje i dr. Tako se, ilustracije radi, 25. februara 1942. u gradu Sarajevu nalazilo 11.266 izbjeglica koje su bile registrovane od Ureda za izbjeglice Velike župe Vrhbosna (od kojih 5.349 žena, zatim 2.276 djece do 7 godina, među kojim 120 bez oba roditelja, te 400 staraca i starica preko 60 godina). Međutim, pored navedenog broja izbjeglica u gradu Sarajevu se, prema objavljenim dokumentima, nalazi i znatan broj koji se nisu prijavili Uredu, jer su sami našli stanove ili su se smjestili kod svoje rodbine.

Knjiga je solidno, sistematski, stručno i kvalitetno priredena sa navedenim korišćenim izvorima, opširnim i detaljnim registrom ličnih imena i registrom geografskih imena. U tom je, pored ostalog, zasluga i izdavača ove knjige Udruženja Muslimana za antigenocidne aktivnosti - MAG.

Na kraju, knjiga profesora dr. Smaila Čekića je izuzetan istraživački rad i poduhvat od kapitalne vrijednosti i značaja, bez koje nije moguće dalje naučno oblikovanje još uvijek nedovoljno obradenog genocida nad Bošnjacima što je, uostalom, obaveza i nezaobilazan zadatak sadašnjih i budućih znanstvenih, kulturnih i javnih radnika, prvenstveno Bošnjaka.

Knjiga "Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu", pored izuzetnog značaja za dalji naučnoistraživački rad, ima i važnu edukativnu ulogu, osobito za bošnjački narod.

(Izlaganje na promociji knjige "Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu", autora prof.dr. Smaila Čekića, Sarajevo, 10. novembra 1997.)

P O V O D I

Prof. dr. Ibrahim Bakić

IZMEĐU POČETKA I BUDUĆNOSTI

Referat na Dan Fakulteta kriminalističkih nauka (21.3.1997.)

Velika vremena nisu samo ona koja su vezana za velike ideje, već i ona u kojima se zbivaju krupne promjene. Mi se, upravo, nalazimo u grotlu tih promjena: na ivici propadanja (nestajanja) i velikih nada, između ponora i spasenja. Onda kada su mnogi, pa i mi sami, pomišljali da nas matica zbivanja oko nas hoće da proguta nalazili smo snage i umjeća da se snademo, da sebe u svemu tome pronademo i da situaciju preokrenemo u korist ljudskog dobra, u korist slobode i dostojanstva. To veliko doba koje s razlogom možemo označiti s početka devedesetih (godina) bilo je presudno za Bosnu i sve njene ljude i narode, bošnjački posebno-patriote i ljude koji je poznaju i vole. Mnogi od njih i baš zbog toga dali su svoje živote i živote svojih najmilijih da bi Bosnu sačuvali kao svoju domovinu, kao rodni dom i ognjište. Mi smo kao ljudi, kao braća i sestre, kao sinovi i kćeri, očevi i majke dužni i obavezni da se klanjamo njihovim sjenama, da ih stalno imamo pred očima i odajemo počast u znaku vječnog sjećanja kao živo pokoljenje. Stoga učenjem fatihe i minutom šutnje odajemo počast svim palim bosanskim patriotima među kojima su i naše kolege, studenti našeg fakulteta, i na taj način bar za tren budimo s njima (neka im je rahmet i slava).

Ovi i svi drugi trenuci šutnje treba da su, osim sjećanja i prisjećanja na pale za slobodnu Bosnu, i posjećivanje na ono što se u toku čeverogodišnje agresije na našu zemlju dešavalo i šta nam je dalje činiti. U zgaristu rata, što je prirodno ali i paradoksalno, mnogi su ljudi i materijalna dobra nestajali ali se istovremeno mnogo toga novoga radalo i dešavalo. Radali su se novi ljudi, mnogi iznova gradili: nastajale nove ideje i strmljenja; nastavljala borba za nove odnose i uređenje društva. Sve je to činilo osebenost naše bosanske ratne i oslobodilačke situacije.

Ideje slobode i pravde u krvavom susretu rušilaštva i nade, surovosti i ljudskosti najbolji su dokaz četverogodišnje istrajnosti za ideju bosanstva i Bosne nalazeći svoje otjelovljenje na onoj razini ljudskog uma, mišljenja i prakse koji nas upozoravaju i gone na još veće napore i istrajnost da dostignuto branimo i razvijamo na matrici moderne zapada i istoka tj. Na temeljima zapadne civilizacije i ističnjačke kulture. Ova, na prvi

pogled, bosanska dvodimenzionalnost, dvostrukost u bivstvivanju, Bosnu i njen narod čini dvostruko bogatijim i jačim dajući joj snagu značajnog medijatora kulture i osobenog društvenog oblika proizvodnje. Na tom spoju ideja i praksa nastajale su nove i saobražavale tradicionalne institucije društva od porodice do države. U tom rasponu preobražaja našli su se i obrazovanje i nauka kao dva bazna, jedinstvena i životno bitna entiteta naše kulture i civilizacijskih tokova. Zbog toga se institucije obrazovanja i nauke u modernim društvima u kojima, unatoč kardinalnim posljedicama rata, bez sumnje spada i naša zemlja s razlogom ubrajaju u one stubove društva bez kojih nije moguće uravnotežen (skladan) razvoj u budućnosti. Opstojnost svake države a pogotovu onih u ozbiljnim preobražajima kao što je naša, uvjetovana je dobrim dijelom i modelom tj. Novim ulogama i funkcijama obrazovanja i nauke. S toga je i razumljivo da je borba za održanje i razvoj institucija obrazovanja, nauke i kulture jednaka onoj koja je izborena puškom u ruci. Samo tako gledano naša oslobodilačka borba jeste djelotvorna i dalekosežna i u tokovima obnove i mirne izgradnje naše zemlje.

I skustvo ratno pokazalo je da je borba za odbranu Bosne od agresije bila dvostruka i istovremena: kao oružana borba za obranu teritorijalnog integriteta i suvereniteta i kao borba za unutrašnju kulturu, socijalnu i ekonomsku transformaciju i izgradnju. U tom ratnom vihoru u kome se realizirala ideja Bosne nastaju i sasvim racionalni projekti za nove institucije. Među njima s velikim društvenim i naučnim opravdanjem nastaje i naš fakultet koji, kao što smo i sami danas svedočite, izrasta u relevantnu naučnu i društvenu instituciju sa značajnim prerogatima državnosti Bosne i Hercegovine.

U najtežoj ratnoj 1993. godini, u grču borbe za opstanak Bosne, preovlađuje saznanja da je nužno formirati akademsku instituciju za područje kriminalističke nauke. Dva su osnovna razloga koji su presudno uticali na donošenje takve odluke od strane tadašnjeg Predsjedništva naše države. Prvo, razlozi naučne naravi koji su pokazali da se ova naučna oblast intenzivno razvija u svijetu saglasno novim prilikama nastalim pod uticajem opšteg razvoja nauke i tehnologija. Naime, naučno-istraživački razvoj u lepezi područja materijalne proizvodnje i nesklada društvene stvarnosti i organizacije s tim, doveo je do novih oblika nasilja, kriminala i drugih vidova zločina koji postaju problemi društva u planetarnim razmjerama i veoma štetni i opasni po društveni napredak i opstanak pojedinih društava. U tokvim uslovima potreba za prevencijom i suzbijanjem kriminala i svih drugih vidova kriminala i zločina postaje prvorazredni problem savremene nauke uopšte. U tom kontekstu, kriminologija i kriminalističke nauke dobijaju, na značaju razvijajući se do nivoa akademske i institucijalne nauke i sve zapaženije mjesto u sistemu edukacije i naučno-

istraživačkog rada. Danas u svijetu samostalno i u okviru univerziteta egzistira niz visokoškolskih institucija kriminološko-kriminalističkih nauka, instituta i interdisciplinarnih istraživačkih centara koji se bave širokom lepezom krivično-pravnih, socioloških, psiholoških i forenzičnih aspekata teoriske i primjenjene kriminalistike. Njihovi rezultati postali su nezaobilazni i u svakodnevnom i u dugoročnom razvoju i djelovanju institucija sigurnosti u preventivnom i normativno-represivnom smislu. Nažalost, na širem regionu kome pripada i naša država kriminalistička nauka nema tradiciju, a u nekim državama u kojima se na akademskom i iskustvenom nivou začela, zbog niza društvenih i ideoloških razloga, nije napredovala onimtempom koji bi je izveo na nivo razvijene samostalne nauke. U našoj državi, također nažalost, zbog poznatog odnosa s pram nje u bivšoj Jugoslaviji, o nekom akademskom i iskustvenom razvoju kriminalistike kao nauke nije ni bilo riječi. Takvo negativno naslijeđe bilo je dodatni razlog opravdanosti firmiranja našeg fakulteta kao okosnice utemeljenja i razvoja edukativnih funkcija i naučno-istraživačkog rada u oblasti kriminalistike. U tom smislu naš fakultet je jedan i jedini u državi i nezamjenjiv je u svojim funkcijama. Svojom koncepcijom i edukativno-naučnim dimenzijama i funkcijama, svojim nastavnim planom i programom dostigao je zavidan identitet koji ga čini samostalnim u naučnom i institucijalnom smislu i korenspodentnim za saradnju i interdisciplinarno djelovanje u okviru našeg univerziteta i u sistemu društvenih nauka, te usporedivim sa istim i sličnim institucijama u svijetu. Sve to potvrđuje i nivo saradnje koji ostvarujemo sa međunarodnim institucijama i organizacijama, kao i podrška koja mu se s njihove strane pruža.

Drugi razlog ne samo opravdanosti za osnivanje, već sve više i nužnosti razvijanja edukativnih i naučno-istraživačkih funkcija Fakulteta, jeste društvene naravi. Spoznaja činjenice da se nasilje prepoznatljivo u funkciji kriminala i zločina koji se kod nas desio i u masovnim razmjerama do genocidnih formi, bila je i ostala dovoljnim razlogom za dodatno posticanje sadašnjeg nivoa konceptualnog razvoja i širenje njihovih funkcija za visokostručno obrazovanje kriminalističke policije i drugih vidova stručnog kriminalističkog doobrazovanja i osposobljavanja kadrova čije se područje radnog angažiranja sve više proširuje i u stručnom smislu usložnjava. Deficitarnost kadrova kriminalističkog obrazovanja raznih nivoa stručnosti dodatno uozbiljava našu pažnju i zalaganje za očuvanje identiteta i narednog razvojnog puta Fakulteta, šireći i nadograđujući edukativno i istraživačko područje djelovanja na nivou dodiplomskog i postdiplomskog studija, ali i dodatnog specijalističkog i stručnog educiranja kadrova drugih profesija (struka). Istraživanja (projekti) aplikativne i dugoročne teoriske naravi moraju biti u funkciji unaprijeđivanja kriminali-

stičke prakse ali i nauke kojoj iz već navedenih razloga moramo dati značajno mjesto u razvojnim pravcima Fakulteta.

Navedeni razlozi za osnivanje i četverogodišnje iskustvo u razvoju i funkcioniranju Fakulteta koji se "ledine" stasao, nedvojbeno ukazuje da su i nastanak i postojanje ovog Fakulteta prirodni i suglasni naučnim i društvenim potrebama naše države i da je u sukladnoj korespondenciji sa svjetskim iskustvima u teoriskoj i primjenjenoj kriminalistici. Tu pripadnost pokazuje i njegova otpornost spram izvjesnog pesimizma s kojim smo se susretali u izvjesnim prilikama od strane onih koji nisu bili u mogućnosti da dovoljno jasno prepoznaju njegovu naučnu zasnovanost i društvenu potrebu, te stoga teorisko-metodološki zamjenjujući kriminalističku nauku s drugim naukama, a stečeno dodatno kriminalističko iskustvo sa kriminalističkim obrazovanjem. Razložno obrazloženje jedne i druge značajke identiteta kriminalističke nauke a time i Fakulteta, daju i naša nastojanja koja postaju realna i svrsishodna a time prihvatljiva i podržana. Veliki interes za upis, motiviranost za studij i rezultati koje ostvarujemo u nastavnom procesu, unatoč mnogim materijalnim i drugim ograničenjima koja inače prate visoko obrazovanje i naš univerzitet i koja, s obzirom da se radi o mladom Fakultetu osnovanom u ratu, imaju daleko veći uticaj, potvrđuju naše buduće viđenje razvojnih mogućnosti i šansi koje su izvjesne. No i pored toga, zahvaljujući naporima naših studenata, nastavnika, saradnika i drugih zaposlenih, te našem univerzitetu i drugim institucijama koje su nam pružile podršku i pomoć, naš fakultet je opstojao, manje više, u stalnim poteškoćama materijalne naravi: bez prostora i ograničenih kadrovskih mogućnosti. Prošla 1996. Godina bila je odlučujuća za opstanak i stabilnost Fakulteta. Suočeni sa biti ili nebiti, svakodnevnim i cjelodnevnim rad na jasnoj koncepciji razvoja i interesima za ovaj studij, učinjen je odlučan zaokret u stvaranju materijalnih pretpostavki za realizaciju svih bitnih funkcija Fakulteta. Mobilizacijom pažnje i interesa javnosti za otvoreno prezentirani projekt razvoja, pridobijena je široka podrška studenata, građana i institucija društva, te skromna ali značajna pomoć za obnovu i opremu objekta u kojoj se Fakultet nalazi, a koji nam je u aprilu prošle godine, u skladu sa svojim nadležnostima, dodjelilo Ministarstvo obrane Federacije Bosne i Hercegovine na demu se i ovog puta zahvaljujemo. Uselivši se u potpuno devastiran objekat: bezstruje, vode, kanalizacije, vrata, prozora, telefona, oštećenog krova i unutrašnjih zidova, te bez klupa i stolica za nastavu i bez druge opreme, u vremenu od juna prošle 1996. Godine obezbijedili smo prostorne pretpostavke i opremu za normalno obavljanje nastavnog procesa i drugih bitnih funkcija Fakulteta. Činjenica da se i danas obilježavajući Dan Fakulteta sasvim normalno odvija obiman program govori u prilog tome. Dakle, za proteklih devet mjeseci, pored opšte obnove objekta u građevinskom smislu, sasvim pri-

stojno smo opremili dva nova anfiteatra sa po 120 mjesta, dvije učionice sa po 80 mjesta i dvije učionice sa po 30 mjesta tako da svaka godina studija ima svoj nastavni prostor. U tom vremenu moderno je opremljeno 24 nastavnička kabineta, klub nastavnika, čitaonica i biblioteka, kompjuterski centar, prostor za smještaj i boravak viziting profesora iz inostranstva, studentski klub, sala za sjednice, restoran, sportski tereni u krugu Fakulteta, prostor dekanata i služi Fakulteta, te nova telefonska instalacija u čitavom objektu, Međunarodni studentski radio, prostor Viktimološkog društva BiH koje smo, s obzirom na značaj, smjestili u okviru našeg objekta. Za sve ovo zahvaljujemo: Građevinskoj kompaniji "Bosna" iz Gradačca, Elektroprenosu iz Sarajeva, Kombinat "Krivaja" iz Zavidovića, ŠIPAD "Neretva" iz Konjica, "Interšped" DD Sarajevo, Skupštini općine Lukavac, Ministarstvu unutarnjih poslova Zeničko-dobojskog kantona, Ministarstvu unutarnjih poslova Unsko-sanskog kantona, Federalnom ministarstvu unutarnjih poslova, Federalnom ministarstvu obrazovanja, nauke i sporta, WUS-u (Svjetskom Univerzitetskom servisu) iz Austrije i lično gospodinu Benedeku, te njihovom uredu u Sarajevu, Otvorenom društvu BiH - Fondacija "SOROŠ" u Sarajevu i svim onima koji su nas podržavali i pružali pomoć u toku organizacije nastave: Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Pedagoškoj akademiji u Sarajevu koji su nam u svojim prostorima pružili utočište dvije ratne godine, Ministarstvu unutarnjih poslova Tuzlansko-podrinjskog kantona i Vladi ovog kantona, te Filozofskom fakultetu u Tuzli za realizaciju dislocirane nastave u Tuzli, Zeničko-dobojskom kantonu za organizaciju dislocirane nastave u Zenici i sarajevskom kantonu na podršci u razvoju. Zahvaljujemo se svim kolegama-nastavnicima i saradnicima Fakulteta koji su veoma teškim uslovima rata redovno izvršavali svoje obaveze u nastavi i obezbjedili da se nastava izvodi i u toku rata redovno i uredno, bez zastoja.

Materijalne i organizacijske pretpostavke o kojima je riječ, uz odanost prijateljima našeg fakulteta, ostajemo u uvjerenju da ćemo i naredne programe i projekte razvoja Fakulteta uspješno realizovati. Tu imamo u prije svega u vidu dalje unaprijeđenje nastavnog plana i programa koji je već sada usporediv sa svjetskim iskustvima, zatim projekat postdiplomskog studija: Nasilje, kriminologija i primjenjena kriminalistika; projekat instituta za kriminološka, kriminalistička i socijalna istraživanja, program stručnog doobrazovanja kadrova; izdavanje časopisa Fakulteta "Kriminalističke teme", organizacija rada javne naučne tribine Fakulteta itd. Za naš fakultet je od posebnog značaja realizacija o izgradnji i opremi kriminalističkog laboratorija u okviru našeg objekta o čemu smo postigli dogovor sa Federalnim ministarstvom unutarnjih poslova i Univerziteta u Sarajevu. Ovaj laboratorij bit će nastavna baza našeg fakulteta i okosnica budućeg instituta. Sve to treba da doprinese unapređivanju kvaliteta orga-

nizacije, edukativnih i naučno-istraživačkih funkcija Fakulteta i zaokruživanje obrazovno naučne cjeline u oblasti teoriske i primjenjene kriminalistike. Ovo vaše prisustvo za nas znači veliko ohrabrenje i podršku na veoma ozbiljnom putu daljeg razvoja Fakulteta.

Svima vama, prijateljima našeg fakulteta za sve što ste učinili i u ime novih očekivanja najsrdačnije zahvaljujemo.

Blank white label in the top right corner.